

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

Personalhistorisk Tidsskrift 1992:1

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

<i>Johannes Mulvad: Rantzau-Ascheberg og Mingotti operaen. Hvorfor forlod Schack Carl Rantzau landet i 1756?</i>	1
<i>Georg Albeck: Om Mette Marie Brown, født Sørensens herkomst</i>	65
<i>Poul Verner Christiansen: Et livsløb – og dets auspicer</i>	79
Niels Jensen Winthers selvbiografi i Kristrup-Hornbæk sognes kirkebog 1666. (Appendix til P. V. Christiansens artikel)	103
<i>Orientering:</i>	
Hvem Forsker Hvad 1991	113
Resultatopgørelse og balance 1991	115
Den nye Arkivlov	117
<i>Anmeldelser:</i>	
Kancelliets Brevbøger 1648. (Tommy P. Christensen)	119
Tage Kaarsted: For videnskab og kunst. (Hans H. Worsøe)	119
Reerslev Kirkebog 1736-1856. (Hans H. Worsøe)	120
Folketællingen 1787, 1801 og 1845. Store Magleby Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt. (Lisa Elsbøll)	121
Kommunearkiver Rønne, registratur. Kommunearkiver Allinge-Gudhjem, registratur. Kommunearkiver Fakse, registratur. Kommunearkiver Tornved, registratur. Kommunearkiver Saksøbing, registratur. (Agnete Paaschburg)	122
Henning Jensen: Gotisk skrift – Læsebog for begyndere og lidt øvede. (Anton Blaabjerg)	122
Ole Rostock: Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. (Sigvard Mahler Dam)	123
Klaus Kjølser: Det diplomatiske Fag. (Lars N. Henningsen)	124
Presse og Historie. Festskrift til Niels Thomsen. (Poul Steen)	126
Lunds stifts Herdaminne från reformation til nyaste tid. (Vello Helk)	127
Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck. Bd. 4-9. (Sv. Cedergreen Bech)	128
Torben Tryde: Slægten Tryde 1990. (Hans H. Worsøe)	129

Indholdet fortsætter på omslagets side 3.

Billedet på omslaget:

Rigs greve Schack Carl Rantzau til Ascheberg (1717-89) er mest kendt for sin aktive medvirken, såvel ved placeringen af Struense som den sindssyge konges livlæge, som ved udførelsen af militærkuppet mod dronning Caroline Mathilde og Johann Friedrich Struense i januar 1772. Mindre kendt er hans betydning for den italienske opera i 1750-ernes København, hvor han dels sikrede sig titlen som direktør for Pietro Mingottis italienske opera, dels så sit snit til at forsvinde med operaens primadonna Rosa Tagliavini. På baggrund af omfattende arkivstudier beretter musikhistorikeren Johs. Mulvad om den brogede forestilling. Kobberstikket viser en scene fra en af Georg Friedrich Händels mange operaer med italiensk tekst (»Flavio«).

Rantzau-Ascheberg og Mingotti operaen

Hvorfor forlod Schack Carl Rantzau landet i 1756?

Af Johs. Mulvad

Schack Carl Rantzau-Ascheberg (1717-1789) har i tidens løb været genstand for betydelig opmærksomhed, fordi hans skæbne er så usædvanlig.¹ Han var en af hof-revolutionens helte, der i januar 1772 blev ophøjet til generalissimus, udnævnt til ridder af elefanten og overøst med hæder. For kun 4 måneder senere at blive afskediget fra alle sine stillinger og landsforvist, men dog i nåde,

Schack Carl Rantzau, rigsgreve og officer. Født 11. marts 1717 på Ascheberg i Holsten. Død i udlændighed den 21. januar 1789 i Menerbes i det sydfranske departement Vaucluse. Søn af overpræsident, rigsgreve Hans Rantzau (1693-1769) og baronesse Margrethe H. Brockdorff (1702-41). På baggrund af hans egne breve, har hans biograf (Sv. Cedergreen Bech, DBL 11:636ff.) karakteriseret ham som aktøren der selv ønskede både at skrive og instruere det stykke han skulle spille med i, og han tager forskud på successen ved de premierer han frygter og som altid blev fiasko. Iøvrigt har hans ophold i Sydfrankrig været emne for en artikel af Axel Lindvald i Persh. T. 8. Rk. Bd. VI, s. 72ff. Maleriet, der endnu idag findes på herresædet Rastorf, Kreis Plön, gengives her med tilladelse fra ejeren Kuno Graf zu Rantzau. (Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg).

med en urimelig stor pension, rigelige rejsepenge og ledsaget af en yndig ung danserinde fra det kongelige teater. Helt usædvanligt er det så, fordi det ikke var første gang, at det skete. I 1756 var afskeden mere forceret, men han opnåede dog at blive udnævnt til generalmajor og bevare den kongelige nåde selvom han blev landsforvist, også denne gang i det behageligste selskab; idet han rejste sammen med den italienske operas primadonna, Rosa Tagliavini. I tiden mellem de to landsforvisninger havde han i to perioder været henvist til at forblive i hertugdømmet Holsten, i begge tilfælde dog også blevet taget til nåde igen og placeret i nogle af de betydeligste stillinger i landet. Medens omstændighederne omkring den endelige landsforvisning i 1772 vistnok er fuldstændig klarlagt, har en række af vore betydeligste historikere været meget uenige om årsagerne til han forlod landet i 1756 – uden det dog er lykkedes, at finde en helt tilfredsstillende forklaring.²

Et portræt af denne usædvanlige mand har været savnet, indtil Sv. Cedergreen Bech i 1975 bragte en gengivelse af det eneste kendte maleri af Rantzau-Ascheberg i sin udgave af Charlotte Dorothea Biehls historiske breve.³ At næsen på portrættet skiller ansigtet i to dele, der ligesom ikke hører sammen, kan man sikkert tilskrive malerens manglende evne. Hvis man kan regne med, at den belyste side af ansigtet ligner, så får man indtrykket af en smuk mand med et lidt spydigt smil. Han er ikke i uniform og bærer ikke paryk eller ordner, så er det ikke noget officielt portræt. Han er barhovedet; hans hele fremtræden er i den nye »naturlige« stil. På en eller anden måde minder det mig mere om et rollebillede af en skuespiller, end om et portræt af et menneske.

Til gengæld har Rantzau-Ascheberg efterladt sig så mange breve og andre dokumenter, at de tilsammen giver et godt billede af hans personlighed. Et indtryk, der på værdifuld måde kan sammenholdes med de samtidige vidnesbyrd, der findes hos Elie Salomon François Reverdil, P. Fr. Suhm og Bolle Luxdorph.⁴ Summen af dette er, at Rantzau-Ascheberg har haft enestående let ved at formulere sig, mundtligt som skriftligt, at han udtrykte sig i en let »naturlig« stil, der var blændende men altid arrogant, at han havde evnen til at få det sidste ord og at få latteren på sin side; en ting han elskede at brillere med, selvom det skaffede ham mange uvenner. Selv opfattede han det som et resultat af, at han var alle andre overlegen i begavelse – hvad han ikke rigtig kunne tillade sig, fordi hans dømmekraft var ringe på mange af livets områder.

II.

Årsagerne til at han forlod landet i 1756 har i tidens løb beskæftiget en række betydelige historikere, som Edvard Holm, Erik Arup og Aage Friis, uden det

lykkedes for nogen af dem, at give en fyldestgørende besvarelse.⁵ Fælles for dem alle tre er dog, at de regner det for givet, at årsagen må være af politisk art, og de finder det nærliggende at formode, at Rantzau-Ascheberg på en eller anden måde – som de ikke så sig i stand til at påvise – var kommet i klemme mellem J. H. E. Bernstorff og Adam Gotlob Moltke.

Så mærkeligt det end kan lyde, forekommer Erik Arups opfattelse på en måde naiv. Han betragter således Rantzaus bestræbelser i årene 1748 til 1756 – netop de år, der her skal behandles – som udtryk for Rantzaus »Bestræbelser for at fæstne sit Liv i Ægteskab og Arbejde«, og han mener, at det tvivlsomme eftermæle, Edvard Holm gav ham i den første udgave af Dansk biografisk Leksikon, var uretfærdigt. Da Erik Arup valgte at forsvare Rantzau-Ascheberg netop i festskriftet i anledning af Edvard Holms 80 års fødselsdag, og det derfor nødtigt skulle være en kritik af den 80-åriges opfattelse, svang han sig op til denne introduktion.⁶

»Den, der først vover at føre sit Skib ud over et Aarhundredes Hav, han er forpligtet og bundet ved de Ordre, Fortiden selv giver ham, den udpeger ham de Havne, hvortil han skal naa, og Raabet: »En Mand overbord«, bør ikke bringe ham til at ændre sin Kurs eller mindske Fart. Men vi andre, der blot vandrer langs Bredden af det Hav, som han har befaret, behøver ikke at gaa ligegyldige forbi den blege, uken-delige Strandvasker, der er drevet op paa vor Vej; vi tør finde Tid til at standse ved ham og spørge om hans Navn. Saaledes standser jeg et Øjeblik ved Rantzau-Ascheberg«.

Al senere forskning har dog givet Edvard Holm ret, og Arup blev senere imødegået i en sjælden skarp tone af Aage Friis. Når det skal nævnes, er det fordi Aage Friis ved den lejlighed belærte Erik Arup om: »Historikere, der behandler Emner fra 18. Aarh., har ofte rige Kilder og behøver da ikke at bygge Bro eller søge Forklaring ved Hjælp af Hypoteser; de kan tilvejebringe en pragmatisk Fremstilling ved omhyggelig Udtømmning af Stoffet og en kritisk Vurdering af dette.«⁷

Alligevel må det tilstås, at alt hvad der skal fremlægges her, er resultatet af et arbejde med arbejdshypoteser. I et tilfælde som dette, hvor det må antages, at det drejer sig om at afdække, hvad et totalitært styre med alle midler søger at skjule, så må metoden anses for forsvarlig; såfremt det strengt overholdes, at hver gang der kan fremdrages en kendsgerning som afslører en mangel ved hypotesen eller endog direkte modsiger den, da kasseres den ubarmhjertigt eller omarbejdes. Således at man på intet tidspunkt arbejder efter en hypotese, der strider mod kendsgerningerne, også selvom hypotesen lyder nok så flot.

Udover at den sandsynligvis påny har vakt interesse for Schack Carl Rant-

zau-Ascheberg, har meningsudvekslingen mellem Arup og Friis ingen betydning for opfattelsen af Rantzaus personlighed, idet hovedsagen i de to historikeres uenighed er, hvordan man skal opfatte Rantzaus mission i St. Petersborg i 1762 og dennes følger.

Den første, der har ydet et betydeligt bidrag til forståelsen af Rantzaus skæbne og personlighed er Johanne Skovgaard, der i »Festskrift til Kristian Erslev« skrev om »Schack Carl Rantzaus Ungdom og første Manddom.« Johanne Skovgaard har her samlet det meste af hvad der findes af kendsgerninger om Schack Carl Rantzaus baggrund – hans familieforhold og tidlige militære karriere frem til hans enestående succes ved hoffet i Frederik V.'s første regeringsår. Det er gjort på en så udmærket måde, at der ikke er grund til at prøve at gengive det mangelfuldt her.⁸

Johanne Skovgaard havde på et tidspunkt til opgave, at registrere slægtsarkiver i Rigsarkivet, og i det Schack'ske familiearkiv, nærmere betegnet i Anna Sophie Schacks privatarkiv, fandt hun nok så overraskende et materiale betegnet som: »Sager vedrørende Schack Carl Rantzau-Ascheberg.«⁹ Her findes de mest betydningsfulde kilder til forståelse af Schack Carl Rantzau-Aschebergs økonomiske forhold, og det satte hende i stand til at tegne et billede af hans økonomi. Johanne Skovgaard kunne påvise, at den fuldstændige samvittighedsløshed i pengesager, der senere tog magten fra ham – og som kom til at bestemme hans skæbne – har sine rødder i selve hans karakter og allerede i hans ungdom er ødelæggende for hans omdømme. Det konstateres, at hans gæld i 1756 var svimlende stor, at nogle af kreditorerne allerede året i forvejen havde opnået, at kancelliet havde lovet at undersøge Rantzaus forhold, og at der var meget, der ikke tålte dagens lys, blandt andet at Rantzau havde givet to forskellige personer en 2. prioritet i sin ejendom i Gothersgade. De kendsgerninger, som Johanne Skovgaard kan fremlægge, er efter hendes opfattelse et klart bevis for, at Rantzau i 1756 var så forgældet, at han alene af den grund var tvunget til at forlade landet.

Desuden mente hun at kunne bevise, at Rantzaus flugt var billiget fra allerhøjeste sted, og at en række dokumenter bevidst var fremdateret, så end ikke en kreditor ansat i Krigskancelliet og som truede med en krigsretssag, kunne gætte, at Rantzau allerede var over alle bjerge, da dokumenterne vedrørende hans afsked og udrejsetilladelse forelå i departementet. Som den første konstaterer Johanne Skovgaard iøvrigt også, at Rantzau har været direktør for den italienske hofopera. Det tillægger hun dog ingen betydning, og hun, der ellers ikke tror Rantzau over en dørtærskel, anser det for en kendsgerning, at han på et tidspunkt har forstrakt den italienske impressario Mingotti med et beløb på 3.000 Rdlr.¹⁰

Da Chr. Elling første gang skrev om »Rantzau-Aschebergs Flugt fra København 1756« i »Tilskueren« (1938), kendte han Johanne Skovgaards afhandling

fra 1927 i »Festskrift til Kristian Erslev«. Derfor kunne han vanskeligt forbigå, at økonomiske forhold måtte have spillet en vis rolle, da Rantzau besluttede sig til at flygte.¹¹ For Chr. Elling er Rantzaus forbindelse med operaen imidlertid mere interessant, og Elling beskæftiger sig derfor med den kontrakt med Mingotti, som Rantzau på Hoffets vegne udformede og underskrev den 22. februar 1754; og som gjorde ham til direktør for operaen. Mærkeligt nok havde ingen tidligere givet sig af med denne kontrakt, hvis franske tekst allerede i 1917 er gengivet i sin helhed i Erich H. Müllers bog »Angelo und Pietro Mingotti«,¹² endda med en nøjagtig henvisning til hvor den er at finde. Elling ser i kontrakten bevis for, at hoffets interesse for operaen kulminerer på dette tidspunkt, og han beklager, at Mingottis »derangede pengesager« er skyld i at det storstilede projekt må opgives, fordi Mingotti må erklæres fallit i januar 1756. Elling mener, at det prestigetab, som Rantzau led, da de store operaplaner, udkastet under hans medvirken, blev opgivet på en forsmædelig måde, var årsagen til, at »godt to Maaneder efter Operaens Lukning var han paa Vej til Wien«, fordi »et Baand, der bandt ham i København, var bristet«. ¹³ Af papirerne i Anna Sophie Schacks privatarkiv er det, der interesserer Elling allermost en regning fra den vognmand, der kørte for Rantzau i de sidste uger før hans afrejse. Han prøver ud fra den at finde ud af, hvad der skete i København for 200 år siden. Elling »undskylder« således Rantzaus hyppige kirkegang med, at han som generaladjutant var pligtig til at følge kongen, hver gang han gik i kirke. Forklaringen duer ikke, for Rantzau var allerede fratrukket og en ny var udnævnt midt i året 1755, for det er allerede bragt på plads i Hof- og Statskalenderen for 1756.¹⁴ Det er heller ikke rigtigt, at en række regninger, der strengt taget kun viser, hvornår Rantzau har aflagt Mingotti besøg i hans hjem og hvor længe besøgene varede, kan tages som bevis for, at »den højadelige Chef ingenlunde har betragtet sin Stilling som en Sinecure«, ¹⁵ men at han indtil det sidste har beskæftiget sig levende med operaens og Mingottis problemer – i hvert fald ikke i den betydning, man normalt lægger i disse ord.

Ellings fremstilling adskiller sig fra alle andres derved, at han opfatter det hele æstetisk. Selv når han indrømmer, at Rantzau i de følgende år har både »lånt og småsvindlet« overalt, hvor han kom frem, og at han har levet »en Spillers og Levemands lurvet-elegante Liv«, ligger der ingen fordømmelse i det, fordi Casanova-typen for Elling hører til de uundværlige og karakteristiske træk i epokens fysiognomi ligesom de galante eventyr. Da Elling vejrer et eventyr gemt i vognmandens regninger, gennemfører han et snedigt detektivarbejde, der fører ham frem til det resultat, at Mingottis primadonna i sæsonen 1755-56, Rosa Tagliavini, havde været Rantzaus elskerinde, og at hun sandsynligvis, selvom han ikke kan bevise det, har været den mystiske dame, der ifølge samtidige rygter ledsagede Rantzau på hans rejse. Om de virkelig var rejst sammen og hvor længe de i givet fald havde holdt sammen, kunne han ikke oplyse.

Overhovedet vil Chr. Elling gerne tro, at operaen har givet den unge Rantzau meget andet end en elskerinde, fordi han tværs over to århundreder er fascineret af denne temperamentsfulde eventyrer. Han bebrejder derfor Johanne Skovgaard, at hun ikke kan se, hvor vigtigt det er, at denne affære »bringer Officeren, Hofmanden, den vordende Statsmand i Forbindelse med Teatrets Verden – et Kulturmilieu, der farver et helt Afsnit af hans Ungdomshistorie«. ¹⁶

Johanne Skovgaard svarede omgående i det følgende nummer af »Personalhistorisk Tidsskrift«, hvor hun oplyste, at hun da havde fundet Chr. Ellings broderier over emnet meget charmerende, men at hans detektivarbejde havde været helt overflødig, da hun kunne henvise til kilder, der beviste, at det var Rosa Tagliavini, der var tale om, men desuden kunne hun oplyse, at forholdet ikke var af ny dato, og at de virkelig rejste sammen i 1756, og at de stadig fulgtes ad i hvert fald i nogle måneder. Iøvrigt tilføjer Johanne Skovgaard en række oplysninger, der ikke havde fundet plads i festskriftet, men som efter hendes opfattelse viser, at Rantzaus pengeforhold gjorde det tvingende nødvendigt, at han kom ud af landet uden at nogen af hans kreditorer vidste noget om det. ¹⁷

Chr. Elling genudgav sin afhandling som en af fire i samlingen »Maskespil« i 1945. Den er tilegnet Torben Krogh som et elskværdigt drilleri, fordi det denne gang er ham, der kan fortælle Krogh noget, som han ikke ved, skønt det udgør et væsentligt punkt i centrum af Kroghs speciale. Iøvrigt er afhandlingen ikke ændret udover, at det naturligvis nævnes, at den mystiske dame beviseligt var Rosa Tagliavini. For at understrege, at det galante dog er hovedsagen, slutter han denne gang sin afhandling med en vignette. ¹⁸ »I hvert Fald – vi kan tage Afsked med Rantzau og Rosa i den italienske bel cantos Hovedstad, staaende Arm i Arm under San Carlo-Operaens Buegange«.

Når jeg så indgående har beskæftiget mig med disse to modstridende opfattelser, så er det fordi de to forfattere begge er inde på spor, der efter min opfattelse fører i den rigtige retning, bort fra de politiske motiver. I det punkt, hvor de to spor krydser hinanden, kommer man efter min mening så nær på gådens løsning, som det er muligt, hvis det drejer sig om en sag, som et totalitært styre ønsker at hemmeligholde.

Schack Carl Rantzau-Aschebergs tidlige militære karriere er ikke noget at prale af. Hans kvikke hoved gør det let for ham at hævde sig i forhold til sine jævnaldrende ved at skaffe sig et vist kendskab til historie, strategi og fortification, som han forstår at brillere med, men alle vidnesbyrd er samstemmende, når det gælder hans forhold til pligterne. Han er efterladende i tjenesten, drikker og spiller vildt, er ødsel over alle grænser og upålidelig i pengesager. Han har dog en helt ustyrlig trang til at gøre sig bemærket, og det lykkes ham

at få faderen til at financiere »Campagner«, så at han 25 år gammel allerede kan prale af at have kæmpet under Eugen af Savoyen på østrigsk side i den polske arvefølgekrig og under den danske general Løvendal på russisk side i krigen mod Finland.¹⁹ For familien er der bare det kedelige ved det, at han hver gang har gjort en betydelig gæld, som først hans far, senere hans tante Schack, geheimerådinde Anna Sophie Schack må betale. Hun er hans faster og tydeligt svag overfor nevøens charme.

Inden for militæret gavner disse campagner ham sikkert, hans gode navn er jo heller ikke uden betydning, og ved Frederik den 5's tronbestigelse er han kaptajn ved Grenaderkorpset i København.²⁰ Det må forekomme sandsynligt, for mange senere begivenheder tyder på det, at der har bestået et udmærket forhold mellem Anna Sophie Schack og Adam Gottlob Moltke, at hun har introduceret sin nevø på bedste måde, og at også Moltke i første omgang er faldet for hans charme, for med Frederik den 5's kroning kommer der gang i Rantzau-Aschebergs karriere. Moltke selv blev jo ved den lejlighed hofmarskal men med en indflydelse, som ikke normalt fulgte med denne stilling. Han gjorde straks Rantzau til kammerherre og gav derved det unge menneske mulighed for at placere sig højt i kongens gunst. Året efter blev han generaladjutant, og ved taflet var han placeret ved kongens »petit couvert«, hvor i forvejen kun Moltke og kongens »kammerat«, Danneskjold-Laurwigen var placeret, og han har utvivlsomt virket både underholdende og opmuntrende i dette selskab.²¹ Han var et hurtigt hoved og mestrede den rappe replik, og i denne kreds, der aldrig selv blev gjort til genstand for hans spot, har man måske ikke været opmærksom på, at hans vittigheder som regel var temmelig ondsksfulde, og selvom han som regel havde latteren på sin side, skabte hans spot ham mange fjender. Alligevel ligger der en beundring for Rantzaus slagfærdighed i Luxdorps notat, efter hans første dag ved hoffet efter at han har haft mæslinger i sin Alderdom. Han har formodentlig hørt utallige intetsigende bemærkninger i den anledning, men han noterer at Rantzau sagde, »at jeg skulde gøre et Epigramma mod mig selv af Indhold: »De toutes les façons de faire le jeune homme, j'ai choisi la pire««²² Luxdorff kan godt se, hvor smart det havde været, hvis han, der jo skrev digte på latin, selv havde fået denne ide og allerede havde skrevet epigrammet. Det lykkedes Rantzau at foretage endnu en af sine »Campagner«, hvor han på fransk side kæmpede under Løvendal i Flandern i den østrigske arvefølgekrig.

Han er nu 30 år, og da gælden fra den sidste Campagne er betalt, synes hans tante, Anna Sophie Schack, at man må se at få ham gift og få bragt orden i hans sager. Det går han nogenlunde frivilligt med til, for tanten har ordnet det, så han kan få sin rige kusine, Cathrine Rantzau til Oppendorf, og de bliver så gift den 5. maj 1748.²³ Rantzau får udbetalt den formue, hun bringer ind i ægteskabet og formøbler den lynhurtigt, så at hans gamle far bliver forarget og føler det

som en pligt at bevilge sin svigerdatter personligt og på livstid en årlig sum, der svarer til, hvad hendes formue ville have indbragt hende i rente.²⁴

Allerede i maj måned bliver den unge brud alvorligt syg, og det bekymrer Rantzau inderligt, for der er ikke noget testamente. Han indleder derfor en korrespondance med tantens forretningsfører, Monsieur Lehmann, breve af 21. maj, 28. juni og 10. september, og så har han også fået det, som han ønsker. Det forekommer helt klart, at han, hvis konen dør, vil kunne gøre alt i penge og sprede dem for alle vinde, for den endelige formulering er så usædvanlig, at hun, når man undtager de ting, som hendes far skal disponere over, ikke blot overlader alt til sin ægteherre, Schack Carl, Greve d'Ascheberg, men at hun på forhånd godkender, at han vil disponere på en helt uforsvarlig måde, og at det er hendes sidste vilje, at det skal være ham tilladt, uden at nogen af hendes øvrige familie skal blande sig i det: »Alt øvrigt Efterladenskab af hvad Navn eller Sted det end er, skal Eyendommelig tilhøre Schack Carl Rantzau-Ascheberg, saaledes at hand derover kand skalte og valte ligesom hans Eget og som han selv lyster og behager, uden at nogen at mine Arvinger ham derudi kand eller maae pertubere eller derpaa ringeste prætension kan eller skal have«.²⁵

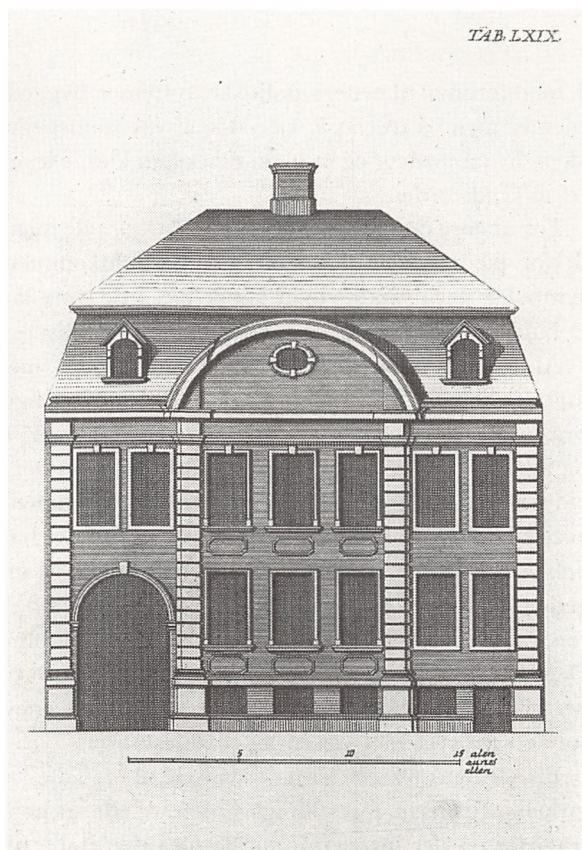
Grevinden overlever og Rantzau tager tilbage til København og kæmper derefter en heroisk kamp, hvorved det lykkedes ham at holde konen borte fra København, idet han forklarer tanten, at det vil ruinere ham. Han bor derfor fortsat i sin ungarlejlighed i Laxegade.

Hvis man benytter sig af så urene kilder som »Det elphenbeenske Societet«²⁶ – og sammenholder den med Barkows Vejviser fra 1748²⁷ – kan man få oplyst, at man let kunne stifte bekendtskaber »ved Gjenboskab«, når gaden som her kun var 11-12 alen bred, og pigen var »brav i Sagen Vinduet« eller »en god Portinde«. Derfor kan det godt være sandt, hvad vejviseren oplyser i sin omtale af Rantzaus genbo, stolemager Pipgras: »Fattig, har mange Børn. Hans Døttre er Gref Rantzows Maitresser. Han spadserer med dem«. Nok er det; hans unge kone måtte meget mod sin vilje blive siddende hos tanten på herregården Gram, bide negle og vente på, at hendes ægtemand ønskede at se hende ved sin side i København.

I marts 1750 bliver han dog forfremmet til karakt. oberst ved Kronprinsens Regiment, og så går den ikke mere. I oktober s.å. må han stifte hjem. Med sin grevinde flytter han ind i et stateligt hus i Gothersgade. Det er indrettet og møbleret efter alle kunstens regler, og det er vel tænkeligt, at »tante Schack«, der ordnede ægteskabet, også yder væsentlige bidrag til at skabe passende rammer; i håb om, at der kan blive et ordentligt menneske ud af den charmerende nevø, der også bliver far til en datter.²⁸

Men så kan han åbenbart heller ikke klare mere. Rantzau er nået til det punkt, hvor han føler, at »der må ske noget«. Han begynder derfor at arbejde

Ifølge kunsthistorikeren professor, dr.phil. Chr. Elling var det dette palæ i Gothersgade, som Rantzau-Ascheberg købte. Idag kendes det kun fra Laurids de Thurahs beskrivelse og kobberstik i Den danske Vitruvius og Hafnia Hodierna. I sin lille bog »Maske-spil« oplyser Elling, at palæet opførtes af snedker Johan Adam Schnabel, utvivlsomt efter tegning af arkitekten Philip de Lange. (Foto: Jørgen Watz, Kunstakademiets Bibliotek).

på at komme væk fra det hele, ved igen at gå i fremmed krigstjeneste. Det er der ingen, der vil høre tale om. Det plejer at blive dyrt for familien, og man har lige ofret store summer på, at få ham til at falde til ro. Han bliver virkelig oberst og chef for Kronprinsens Regiment, og det ville jo være udmærket for alle andre end Rantzau. Der bliver også købt et passende landsted, »Aggershvile« ved Vedbæk.²⁹ Suhms karakteristik af ham er utvivlsomt rigtig:³⁰ »Rantzau vil som Herostratus gjøre sig navnkundig paa hvad Maade, det end kan skee«. Rantzau har ikke kunnet holde sig i ro, som en ganske almindelig oberst i fredstid, og da han ikke kunne komme i krig, har det været livsvigtigt for ham at finde på noget andet, der kunne skaffe ham berømmelsen. Til ulykke for både operaen og ham selv valgte han den italienske opera.

III

I modsætning til senere politiske systemer byggede enevælden ikke på argumenter men på troen på, at systemet var en afspejling af Guds plan for menneskers liv på jorden, og at mennesker kun kunne leve lykkeligt indenfor rammerne af Guds orden.

For at gøre denne idé indlysende klar for alle mennesker, fremtrådte systemet derfor på alle områder i en æstetisk fuldkommen form; i en række status-symboler, der i sandhed var kongelige. I de store lande var dette muligt, men i et land som Danmark, var det umuligt at realisere idealerne på alle områder.

Af de områder, hvor det herhjemme lykkedes, må arkitekturen nævnes fremfor alt. Selvom kronen på værket, det oprindelige Christiansborg, brændte, præger epokens arkitektur den dag i dag Danmark. Ikke blot de kongelige slotte og adelens godser og by-palæer, men alt, hvad der skulle bære kongens navn, vidner stadig om en høj æstetisk kvalitet, hvadenten det er militære anlæg, accise-boder eller pakhuse. Det er arkitektur, der har kvalitet til at finde anvendelse som statslige repræsentations-bygninger. Man kunne også nævne de kongelige stutterier, hvor det lykkedes at skabe »den danske hest«, Frederiksborgeren, der i lige så høj grad som kongen fik sit monument på Amalienborg plads. Den danske flåde kunne nævnes og mange andre ting, men netop teatret blev her i landet et forsømt område, idet den danske enevælde aldrig opfattede dette som en for systemet væsentlig manifestation.

Enevældens teater, der nøje svarede til systemet ved sine strenge regler og sin virkelighedsfjerne forestillingsverden, nåede sit højdepunkt i den store franske tragedie på det litterære område og i den italienske og franske opera på det musikalske. Krige og ulykker blev skyld i, at ingen af disse genrer kom til at fremtræde med autoritet og en værdig form i Danmark da enevældens autoritet var på sin højde. Den kunne have gjort det til en selvfølge, at tragediens sprog var fransk og operaens italiensk, ligesom latin var universitetets. Men der blev ikke skabt de bygninger og de akademier, som epoken fandt nødvendige for at sikre de strenge reglers overholdelse.

Da Frederik den Femte ved sin tronbestigelse ville råde bod på de ulykker, som pietismens eneherredømme havde forårsaget og derfor ikke blot sørgede for, at Holberg og hans komedier igen kom til ære og værdighed, men også sørgede for at fransk tragedie og komedie og italiensk opera kunne opleves i hans som i andre enevældige kongers hovedstæder, havde der ikke været en rimelig udvikling, der kunne have skabt et publikum med forståelse for en dramatisk kunst, der ikke var realistisk men poetisk og stileret i en grad, der ellers kun kendes udenfor Europa. Det blev aldrig indhentet siden. Ingen epoke har siden dyrket det æstetiske som enevælden, og kun de områder, som under

enevælden karakteriseredes som værdifulde af æstetiske grunde, kan i dag opfattes som værdifulde i kraft af æstetiske værdier. Det er for nylig igen blevet bekræftet, at dette til denne dag i særlig grad gælder for arkitekturen.

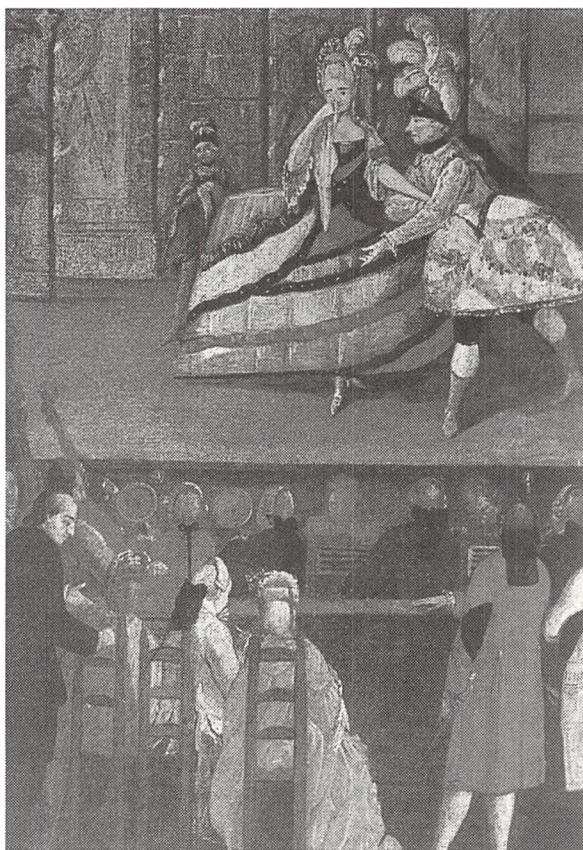
At pietisterne fandt enhver form for teater uønsket, er en kendsgerning, men det tør regnes for givet, at hvis der fra Frederik IV's tid havde eksisteret ansete institutioner, teatre og akademier, der dyrkede enevældens ophøjede teaterkunst, så ville Christian VI have bevaret dem, og de ville have tjent til at forhøje virkningen af det pompøse, som han ønskede at omgive sig med; uden at pietisterne kunne have forhindret det. Ingen forsvarede dog det ophøjede teater, for Holberg, hvis autoritet var så betydelig, at også hans fordomme blev anset som den højeste visdom, foragtede tragedien og anvendelsen af bundne former på teatret, og komedien, som han gerne ville have forsvaret, var for pietisterne en kilde til forargelse, som det var umuligt at bevare. Komedien er altid på »syndens« parti og sympatien altid på de moralsk anløbne tjeneres side imod forældre og andre autoriteter, så komedien var i alle tilfælde blevet lukket, men pietismen fik for let spil, da den formåede at afskaffe alt teater i hele Christian VI's regeringstid.

Frederik V. står jo i den almindelige bevidsthed som teatrets velgører, som den der forstod teatrets berettigelse og som byggede teatret på Kongens Nytorv. Alligevel er det, der sker under denne konge ikke præget af kærlighed til teatret eller sans for kvalitet. Det hele har mere en karakter af »for nu skal alle more sig« med åbning af så mange teatre som muligt. Ikke engang »Det kgl. Teater« arbejdede i kongelig regi med kongelig kvalitet. Kongen søgte for enhver pris at få andre til at drive det, skuespillerne, staden København og sidst Sarti.³¹ Hofteater var det ikke – og alligevel. I den tid, da byen drev teatret havde kongen og med ham hoffet gratis adgang. Et virkeligt kongeligt teater eksisterede i virkeligheden kun i de år, da man havde Christian VII.'s franske hoftrup og da kongen betalte, hvad det kostede at drive teatret, som han ønskede det. Da dette foregik i Struensee-tiden, har man aldrig fremhævet det som idéelt men i stedet bevaret den illusion, at teaterdrift egentlig burde være en god forretning, men at kongen dog er villig til at give et årligt tilskud.

Storhedstiden for enevældens teaterkunst var forlængst forbi, da Frederik V. blev konge i 1746, men hvor der fandtes fremragende institutioner og stærke traditioner blev den italienske opera stadig forsvaret med fremragende kunst, som man oplevede det i Wien, i Dresden og i London, selvom en ny tids tanker først i Frankrig og siden overalt tog afstand fra operaens virkelighedsfjerne verden.

Da det var indlysende, at det var for sent at opbygge noget selvstændigt, var den eneste naturlige løsning, når man nu partout ville have opera og tragedie, at engagere de tourneselskaber, der eksisterede i Europa.

Scene fra en opera seria med helten og heltinden i de traditionelle »romanske« kostumer. Heltindens slæb bæres her som altid af en page. Selv bærer hun et græde tørklæde. Foran scenen ses orkestret, der sidder i samme højde som publikum i parterret. (Oliemaleri. Den venezianske skole i det 18. århundrede. Museo teatrale alla Scala, Milano).

For operaens vedkommende blev det i perioden fra 1747 til 1753 Det Mingotiske Selskab og fra 1753 til 1756 engagerede man Mingotti til at virke for det danske hof alene.

Når man interesserer sig for operaens historie i Danmark, tvinges man til at tage afstand fra den nedvurdering af Mingotti og hans selskab, som musikhistorien har arvet fra teaterhistorien.³² Der er grund til at være taknemmelig for at Chr. Ellings interesse for en af Casanovas berømteste elskerinder, Teresa Pompeati, f. Imer, fik ham til at interessere sig for den italienske opera i København i sæsonen 1748-49, da hun optrådte her side om side med en række af tidens berømteste sangere, hvoraf flere, som hun selv, kom direkte hertil fra Händels berømte opera i London.³³ Operaen »Arsace« blev i måneden før dens københavner-opførelse spillet i Hamburg med nøjagtig den samme solist-besætning, og der foreligger en anmeldelse som fastslår, at man aldrig før har oplevet en opera med en så fremragende besætning, med en række af tidens bedste sangere

i alle partier.³⁴ Chr. Elling gjorde det i hvert fald klart, at det er nødvendigt at se hele dette kapitel i teater- og musikhistorien i et helt andet lys, end det hidtil er sket.

Før Pietro Mingotti i 1747 for første gang kom til København med sit selskab, havde han allerede i en årrække, skiftevis alene og sammen med sin bror Angelo, tourneret med et operaselskab, der var både kendt og vel anset. Han havde været engageret og genengageret i en række byer, der ikke kunne bære udgiften til en fast, italiensk opera. Man kan nævne Pressburg, Graz, Linz, Prag, Leipzig, Frankfurt; og frem for alle de andre Hamburg, hvor den senere Frederik den 5. og hans Louise – som kronprinsepar – oplevede selskabet i 1743.³⁵ Operaselskabet var dengang på vej mod sit absolutte højdepunkt med den lovende Regina Valentini som primadonna. Hun blev tre år senere gift med Pietro Mingotti. Efter et gæstespil i Dresden, hvor hun besejrede alt og alle, fik hun imidlertid den store chance, der førte hende op i en stratosfære af fyrstelige honorarer og beundrere, hvorved hun var uden for Mingottis rækkevidde både som impresario og ægtemand. Han måtte trøste sig med, at det var som Regina Mingotti hun blev verdensberømt og dermed kastede glans over navnet Mingotti, og det i en sådan grad, at det endnu forekommer i musikleksika, hvor al omtale af ham forlængst er forsvundet. Selvom det kun var i en kort periode, at selskabet nåede så højt, så ændrer det ikke på det forhold, at lederens kvalitetsbegreber lå på et højt plan, og at mange gode kunstnere i årenes løb var knyttet til Mingottis selskab.

Som et bevis på den anseelse, som både Mingottis trup og dens kapelmester nød i den store verden, må det nævnes, at i 1747, da den bayerske kurfyrste Maximilian Joseph ægtede den sachsiske prinsesse Maria Anna, og ugen efter den sachsiske kurprins Friedrich Christian ægtede den bayerske prinsesse Maria Antonia Walpurgis, åbnedes festlighederne i Dresden med en forestilling den 25. maj, hvor Mingottis trup under komponistens ledelse opførte Scalabrinis opera »Merope« på det midlertidigt opførte teater af træ i Zwinger »in hoechster Gegenwart derer Koenigl. Majestaeten und des gesamten Koenigl. Hauses und zu dero Contentement«. Den 3. juni overværede hoffet igen »Merope« og den 10. juni blev operaen »Didone« givet i nærværelsen af »beyderseits Koenigl. Majestaeten und saemtlicher Prinzen und Prinzessinen, Hoheiten mit dem Herrn Ambassadeur, auch vielen anderen Ministern und Cavaliers«. Den 25. juni overværede hoffet igen Mingottis forestilling, hvor Scalabrinis »Demetrio« blev givet for første gang, og det var også Mingottis trup, der på den åbne scene i parken ved Pillnitz opførte Glucks festspil »Le Nozze d'Ercole e d'Ebe«. Forøvrigt fortsatte gæstespillet til den 4. august, og det siger sig selv, at det var meget indbringende.³⁶

Mingottis udbytte af gæstespillene her i København var til gengæld helt uberegnelige. Den af Chr. Elling omtalte sæson 1748-49 var således slet ikke

særlig indbringende, medens den foregående sæson, da selskabet bestod af sangere der langt fra var så berømte, som de af Elling omtalte, bragte Mingotti en succes, der var så overbevisende, at den fik Holberg til at ryge i blækket.³⁷

Man kan derfor ikke regne med, at den italienske operas skæbne i Danmark er bestemt af mere eller mindre fremragende kunstneriske begivenheder, der gav et publikum skuffende eller berigende oplevelser. Der er langt snarere tale om, at forløbet afspejler »konjunkturerne« ved hoffet.

Skønt det kan lyde mærkeligt, og skønt de, der færdedes der dengang var udvalgt på en helt anden måde, end det i dag er tilfældet, så lignede det, der foregik i korridorerne og i salene på Christiansborg dengang på mange måder, hvad der sker i dag.

Der var til enhver tid også dengang »partier«, der søgte at udvirke, at der blev ofret flere penge på det, som de interesserede sig for. Der var et parti, der ville have flere baller og et andet, der ville have flere parforce-jagter, nogle der fandt det pinligt, at man endnu ikke havde en kongelig porcelainsfabrik og andre, der mente, at nu måtte hæren have nye uniformer. Disse partier havde på skift held til at vinde kongens interesse for deres ideer, så de pludselig var de »toneangivende kredse«.

Der blæste også dengang vinde gennem salene, som pludselig kunne gøre visse ideer og tanker *yderst* interessante, skønt de hverken var særlig nye eller interessante.

»Opera-partiet« af virkelige kendere og elskere af italiensk opera kan kun have været meget lille. Den russiske minister, baron Korff, der livet igennem var en passioneret elsker af teater og teaterdamer, synes at have været midtpunktet, der ved visse lejligheder har kunnet vinde tilslutning fra det diplomatiske korps, så de i perioder, hvor der ikke blev spillet opera i København udøvede en vis pression på det danske hof ved at beklage sig over, at de måtte gøre tjeneste i en by, hvor forholdene var så provinsielle, at man måtte undvære enhver form for kulturel adspredelse, og der var da danske kredse, der fandt dette så flovt, at man kunne tale om et »opera-parti« med det resultat, at man igen indkaldte Mingottis trup.³⁸

Operainteressen og forståelsen var dog på intet tidspunkt så levende, og opera-partiet på intet tidspunkt så tone-angivende, at det hørte til god tone i de fornemme kredse, at man abonnerede på en loge i teatret. Sålænge der spilles italiensk opera i København var besøget afhængigt af, om de kongelige overværede forestillingerne. Når det var tilfældet, var der straks udsolgt, for det var borgerskabets bedste chance for at komme under tag med »de fine« oven i købet så tæt på dem, så man rigtig kunne nyde hoffets herrer og damer i de prægtige uniformer og ordener og de raffinerede kjoler og kostbare smykker, og så var det jo en lykke at se de kongelige personer så tæt ved, for der var jo ikke mørkt i teatret under forestillingerne.

Sangerinden Giustina Turcotti som Irene i operaen »Bajazet« af Andrea Bernasconi, Venezia 1742. Samtiden betegnede hende som uformelig fed men fremhævede også, at hun sang fortræffeligt. Hun var primadonna i Mingottis to første sæsoner her i København 1747-49. Dronningen, der som Händel-elev må have været en kender, viste Turcotti den største opmærksomhed. I den anden sæson, da dronningen var gravid, kaldte hun gentagne gange Turcotti til slottet for at høre hende, og hun akkompagnerede hende selv. Det blev hver gang belønnet med betydelige kontante kongelige gaver, og ved en bestemt lejlighed modtog Turcotti og Pompeati, gaver, der i henhold til Part. Rb. var betalt med 2.473 Rdlr. (Hofkapelmesterens årsgage var 300 Rdlr.) (Satirisk pennetegning af Zanelli. Fondazione Cini. Venezia.)

Det er let at forklare »højkonjunkturerne« for operaen i 1747, da kongen havde giftet sig med den engelske prinsesse Louise, der var elev af Händel og elskede opera. Kongen delte ikke hendes interesse, men hun gik der så alene, og det var klart at hele hoffet gjorde det samme, for alle ville jo så gerne være enige med den unge, yndige dronning, og i den sæson var opera dog det dejligste. Omvendt er der andre sæsoner, hvor det er umuligt at forklare forløbet, og helt uforklarligt bliver forløbet i 1753, da der tilsyneladende uden særlig anledning

igen opstår en »højkonjunktur« for opera med planer om at bygge operahus, og Mingotti, der plejer at skrive kontrakt for et år ad gangen, pludselig får en ti-års kontrakt på det 2-3 dobbelte af det beløb, der tidligere er betalt. Helt gådefuldt bliver det hele da Mingottis udbytte af dette bliver, at han efter tre år må ansøge om at blive løst fra sine forpligtelser og erklærer sig fallit. Mingotti befinder sig i 1756 i en situation, hvor han mangler penge, så at han kan afregne og betale rejsepenge til sine sangere og dansere og iøvrigt er ude af stand til at indfri et utal af vekslers, der har været det middel, der betingede, at der overhovedet var spillet opera i sæsonen 1755-56.³⁹

Det er først, når man vurderer Mingottis tidligere virksomhed efter fortjeneste og anerkender, at han i en årrække har bragt det danske hof forestillinger, der kan betegnes som udmærkede på de givne betingelser, at man kan se, at situationen er fuldkommen grotesk, og at der må være noget, der ikke stemmer.

Skønt Mingottis betingelser her ikke altid havde været de mest favorable, var der aldrig tidligere kludder i hans økonomi. Han har aldrig hævet forskud, der kendes ingen tilfælde af misligholdte kontrakter eller kunstnere, der ikke fik deres aftalte rejsepenge for ikke at tale om uindfriede vekslers.

At det ikke har undret danske forskere, må skyldes den udbredte og på dette punkt uberettigede tillid til Overskou.⁴⁰ Men det må forekomme ret uforståeligt, at Erich H. Müller, der har skrevet en god bog om brødrene Mingotti på grundlag af grundige arkivstudier, der også har ført ham langt ind i det danske rigsarkivs samlinger, ikke har fundet det forbavsende, at den erfarne og ansete Pietro Mingotti sluttede sin virksomhed med at gå fallit – hvorefter han blev pensioneret af den danske konge!⁴¹

Det skal påvises, at Mingottis fallit er det endelige resultat af, at Schack Carl Rantzau Ascheberg savnede et passende virkefelt, da han ikke kunne komme i krig og derfor kastede sig over den italienske opera. Samtidig bliver det muligt at fremlægge et materiale, der synes at have væsentlig betydning for muligheden for at give en troværdig besvarelse af spørgsmålet om, hvorfor Rantzau Ascheberg forlod landet i 1756.

Der kan ikke påvises nogen særlig baggrund for, at Rantzau interesserede sig specielt for opera. Hans udlandsrejser var jo felttog og ikke studierejser, og selvom Rantzau sandsynligvis har oplevet Moritz af Sachsens private opera, som han førte med sig, da han i Flandern kæmpede side om side med Løvendal, så var det i hvert fald en »Opéra comique« under ledelse af Favart, så han har vel næppe kendt megen anden opera, end Mingottis opførelser i København og måske Hamburg? I Rantzaus tidlige breve til »tante Schack« skriver han ellers om løst og fast, så tanten kan følge med i, hvad der sker ved hoffet, når hun opholder sig på det fjerne Schackenborg. De spredte bemærkninger om opera røber i hvert fald ikke nogen særlig interesse eller begejstring, og når han meddeler, at »M. de Hagen est à l'extrémité!« ser det da nærmest ud, som om

Som man også kender det i vore dage, er det udtryk for de berømte sangeres popularitet, at man karikerede dem. Zannetti, der karikerede en række af de berømteste, har også tegnet den i datiden mest fremtrædende kastratsanger, Carlo Broschi kaldet »il Farinello« i rejsetøj, 1725. Det er ham, vi kalder Farinelli, og som pudsig nok har elskerrollen i et kendt sangspil.

(Satirisk pennetegning af Zannetti. Fondazione Cini. Venezia.)

det er første gang, han hører en kastrat-sanger?⁴² Det er dog ikke uden interesse, når han samtidigt refererer: »Le cour ne veut plus de Mingotti pour Entrepreneur de l'Opéra, elle a donné les ordres au Maître de Chapelle d'en faire venir un qui restera comstamment icy«⁴³ Det er også interessant, at han nævner tidspunktet for opførelsen af den af Elling omtalte gratulations-kantate, som Pompeati havde medbragt til Dronningens fødselsdag. Det hedder under den 21. december 1748: »... Leur Majestés furent a la Comedie danoise, apres quoi, il y eut bunte Reyhe et tout l'opéra, qui chante des Cantates«⁴⁴

Dronning Louises sygdom og død havde været årsagen til, at man ikke havde engageret Mingottis selskab i sæsonerne 1750-52, men i anledning af kongens formæling med Juliane Marie den 8. juli 1752 ønskede man at præsentere et »komplet« hof med dansk og fransk skuespil og italiensk opera. Mingotti vendte derfor tilbage, men begyndte først sin sæson den 28. november, og da havde festforestillingen, hvor kongen første gang var i teatret med sin nye dronning

allerede fundet sted for 1½ måned siden i en mere folkelig stil med kongens yndlingsforestilling, »Merlin Dragon« som hovednummeret.⁴⁵

Sæsonen havde ikke været bemærkelsesværdig, og for Mingotti var det meget ugunstigt, at kongen lod sin kontraktlige aftale med staden København have gyldighed også for Mingottis selskab, der var engageret direkte af kongen selv, og som altså let kunne være fritaget for at give kongen og de der fulgte majestæten, gratis adgang. Det medførte, at på de aftener der tidligere havde været de eneste der gav Mingotti indtægterne af et udsolgt hus, nu blev de dårligste, fordi hoffet reserverede rigeligt med pladser, og der kun blev en billetindtægt på 60-70 Rdlr. til Mingotti. Det virker derfor mærkeligt, at Mingottis selskab ikke forlader byen snarest muligt efter sæsonens afslutning. Men det sker ikke; tværtimod indstudies en særlig festforestilling, beregnet for kongens fødselsdag den 31. marts, men i virkeligheden gennemført den 2. april 1753.⁴⁶ Ved den lejlighed opføres foruden »Il re pastore«, der havde stået på sæsonens program, en »Licenza« med tekst af den italienske hofviolon Francesco Darbes. Musikken var af Francesco Uttini, et nyt navn, der knytter værket til den følgende sæson, hvor Uttini ansættes.

Musikken er gået tabt, men der findes en trykt tekstbog, der viser at det er en af de typiske hyldest-operaer, hvor olympens guder og allegoriske figurer stiger ned til jorden for at hylde Kongen som »Landsfaderen«. Her er det Neptunus, Tetis og Leucosia. Titlen er:

»Festeggiandosi il Giorno natalizio DEL RE, Prologo da rappresentarsi nel Teatro Danese al Giorno, 31 Marza dell' Anno 1753«.⁴⁷

IV

Som det skal vise sig, er der en særlig grund til, at Mingotti ved denne lejlighed bringer Kongen sin allerunderdanigste hyldest. Det er nemlig i forbindelse med denne usædvanlige begivenhed, at Rantzau-Aschebergs navn første gang figurerer i opera-sammenhæng. Den 11. april 1753 får han udbetalt 600 Rdlr. som en gave til entrepeneuren Pietro Mingotti for opera-forestillingen den 2. april 1753.⁴⁸

I en kongelig resolution af 24. november 1753 hedder det vedrørende operaen, at kongen »die desfälligen DIREKTION unserm Cammer-Herren und Obristen, Grafen von Rantzau ALLERGNÄDIGST übergeben haben«,⁴⁹ og den 22. november 1753 hæver Rantzau for første gang 1.000 Rdlr. à conto på operaens vegne.

Den 22. februar 1754 skriver Rantzau på hoffets vegne kontrakt med Mingotti for ti år, tilbagevirkende for sæsonen 1753-54. Kontraktens franske tekst er

Som anvendelsen af kastratsangere viser, var barokoperaen virkelighedsfjern og stræbte med virtuositet efter at skabe oplevelser ved at skildre affekter, der overskred alle menneskelige grænser. John Vanderbank har fanget det ekstreme i opera seria, sådan som operaens stjerner kunne skabe det på scenen. Man ser den italienske kastratsanger Francesco Bernardi, kaldet »Senesino«, Francesca Cuzzoni, også hun med en page, og den tyske kastrat Gaetano Berenstadt i Händels »Flavio« på King's Theatre, Haymarket i London 1723. (Satirisk kobberstik, privateje.)

gengivet i Erich H. Müllers omtalte bog om Mingotti i 1917,⁵⁰ men da den aldrig har været offentliggjort i Danmark bringes den hermed, gengivet efter originalens franske og danske tekst i to spalter (bilag nr. 1).

Den franske tekst har Rantzau skrevet i sin mest forførende stil, som Cedergreen Bech har karakteriseret ved, at »pennen løber fra realiteterne« i anledning af, at Rantzau i et brev til general Gähler skriver om Christian VII: »Vi må gøre kongen til konge ... Han kan være det i kraft af sit geni, sin ånd, sit talent.«⁵¹ Også i kontrakten flyver pennen over papiret og opridser luftkasteller af de mest besnærende. Rantzaus krav er kompromisløse. Det dejlige Drottningholmsteater ville ikke kunne accepteres, for med alle sine fortrin opfylder det ikke den betingelse, at dets ydre skulle være en prydding for Frederiksstaden, og det er et af de ufravigelige krav, som man stiller til det teater, som Mingotti skal forpligte sig til at opføre på egen regning, når han fra nu af og i ti år vil få

udbetalt 10.000 Rdlr. årligt. Alt skal være prægtigt, det ydre og det indre, sceneudstyret og kostumerne, der desuden skal være korrekte i forhold til det land og den tid, hvor den enkelte forestilling udspilles.

Teatret skal være så stort, at det også kan tjene som bolig for hele personalet og det siger ikke så lidt. Det anføres med stor nøjagtighed, at antallet af sangere må være sådan, at man altid vil kunne besætte samtlige roller i enhver opera af Metastasio. Desuden skal der altid kunne doubleres, så at man ikke kender til aflysninger i anledning af sygdom. Sangerne skal ganske simpelt være de bedste, der findes, og doubleanterne skal være ligeså gode som dem, de skal erstatte. Der skal engageres en ballet og en balletmester, danserne skal være de bedste, der findes og balletmesteren skal være en »homme de génie et de tête« (i den danske oversættelse, som kun giver en svag afglans af Rantzaus tekst, hedder det: »en Forstander eller Ballet-Mester, som er sindrig og kand paafinde Danser«). Alle skal ikke blot være gode, de skal også være berømte, »Gente de Credit«, og ikke nok med det, hver og en skal have »quelque merite particulier«, »personality« ville man skrive i dag.

Kontrakten degraderer den erfarne og overalt ansete Mingotti, for den indeholder bestemmelser om, at han i stort og småt er underordnet direktør Rantzaus bestemmelser. Til gengæld frister kontrakten formodentlig Mingotti ved bestemmelsen om, at det færdige operahus med hele indholdet af dekorationer og kostumer vil være Mingottis personlige ejendom, når kontrakten udløber. Når Mingotti ikke gør indvendinger imod den underordnede rolle, der tildeles ham, tyder det dog på, at han ikke har kendt Rantzau, og så har han vel regnet med, at han, med de 10.000 Rdlr. fra kongen, ville blive den, der sad på pengekasen? I hvert fald sætter både han og Rantzau deres navn og segl under kontrakten, der derefter går til godkendelse hos kongen.

Overskou nævner flygtigt, at der på netop dette tidspunkt var planer om at indrette et fransk teater på Christiansborg i sidefløjen over stalden, som det senere blev gjort.⁵² Der er ikke fundet noget om det, andet end en euphorisk stemning omkring Rantzau, der sandsynliggør at også denne tanke er blevet luftet, da man var i gang.

Da Rantzau tidligere har givet udtryk for, at hoffet ikke er synderligt tilfreds med Mingotti, er det bemærkelsesværdigt, at han bygger sine store fremtidsplaner på, at man skal knytte netop Mingotti fast til det danske hof. Det er dog indlysende, at han ikke selv har kunnet gennemføre nogetsomhelst uden Mingotti. Men som det fremgår af kontrakten, har det været meningen, at Mingotti skulle tage sig af »det praktiske«, medens Rantzau skulle tage sig af den overordnede »kunstneriske« ledelse.

De tre sæsoner 1753-56 omtales almindeligvis som en fortsættelse af Det Mingottiske Selskabs virksomhed, men som man vil se, er det ikke tilfældet. Det fremgår tydeligt af alting, at Rantzau benytter sine bemyndigelser fuldtud,

Den venezianske teatermaler, Jacopo Fabris, der som bekendt også er mester for hele den serie af dør- og kaminstykker samt vægmalerier af ruinlandskaber, der indfældet i salens rokokopaneler, endnu pryder havesalen på Fredensborg slot, virkede i en årrække her i København, hvor titlen kancelliråd angav hans placering i den dagældende rangforordning.

Her ses hans udkast til en af dekorationerne til Metastasios og Scalabrinis »Alessandro nell'Indie« fra 1749. Til højre ses Alexanders prægtige telt og en af hans elefanter.

(Pennetegning: Den kgl. Kobberstiksamling. Statens Museum for Kunst).

og at der disponeres mere ødselt og overdådigt end det tidligere har været tilfældet. Da kontrakten ikke foreligger færdig med kongens godkendelse før den 22. april 1754, er alle de 10.000 Rdlr. i den første sæson anvendt til produktionen af sæsonens forestillinger, og der er engageret nye kunstnere på alle områder. Udover Uttini, der optrådte ved kongens fødselsdagsforestilling, havde man engageret endnu en ny kapelmester, Giuseppe Sarti, der var nye sangere og dansere, ny balletmester, kostumier og dekorationsmaler, så at alt var nyt og »anderledes«.

Successen var fantastisk, de kongelige og hoffet var der i tide og utide. Kongen benyttede sig ikke af sine rettigheder men betalte fuld billetpris for sig selv og hele hoffet, hver gang, de var der, så pengene strømmede ind og de udsolgte huse var snarere reglen end undtagelsen. Af kapelmestrene gjorde Sarti mest lykke, så Uttini tog til Stockholm, hvor det gik ham godt, medens Sarti befæstede sin stilling her og næste sæson afløste Scalabrini som hofkapelmester. Det hele var næsten for godt til at være sandt.

Allerede i sæsonen 1754-55 var det hele mindre festligt. De kongelige og hoffet kom dog stort set hver lørdag og kongen betalte billetterne, men bortset fra disse lørdage gik det dårligt med billetsalget, og udgifterne var ikke blevet mindre end sæsonen før. Man klarede det bl.a. ved at sælge billetter til forestillingspris til generalprøverne, skønt de ikke var i »kost og mask«, og det blev en succes, fordi folk fandt det nyt og spændende.⁵³ Desuden udskød man igen alle byggeplaner og brugte alle 10.000 Rdlr. til at dække udgifterne til kunsternes honorarer og prægtigt udstyr, men der begyndte at versere rygter om, at der var noget galt, og det er formodentlig et udtryk for, at man godt vil skabe en vis afstand til Rantzau, at man i al stilfærdighed lader ham afløse som Generaladjutant af en yngre officer.⁵⁴ Feststemningen var ligesom forduftet, selvom alting tilsyneladende foregik ligesom i den forrige sæson.

Som erstatning for Chr. Ellings »undskyldning« for Rantzaus hyppige kirkegang kan det nævnes, at Rantzau havde lånt penge af biskop Hersleb i 1754 og hverken havde betalt renter eller afdrag.⁵⁵ Det har måske været praktisk, at han stadig viste sig i kirken i selskab med kongen, selvom han ikke mere var forpligtet til det?

I den tredje kontrakt-sæsonen var undergangsstemningen åbenlys fra sæsonens begyndelse. Rygterne om Mingottis »miserable pengeforhold« som er nået helt frem til Chr. Elling, gik allerede dengang, og den 12. januar 1756, midt i sæsonen, indsender Mingotti en ansøgning om at blive fritaget for alle forpligtelser og at få lov til at erklære sig fallit. Ansøgningen er ejendommelig derved, at han samtidig ansøger om, at han – næsten ligesom »til gengæld« – må blive tildelt en pension, der kan gøre det muligt for ham »at leve resten af mine dage under et så mildt styre«. Brevet slutter:⁵⁶ »j'espere d'estre par la Grace de votre Majesté, delivré de mon Contrât, et de trouver par la clemence des moyens, de vivre les restes de mes jours, sous un domination si benigne; dans cette flatante espoir, je reste dans la plus profonde soumission de votre Majesté le plus très humble e très obeissant serviteur Pietro Mingotti.« En ordsløjfe som denne synes at røbe Rantzau som forfatter til skrivelsen.

Mingottis skrivelse bliver ikke besvaret før den 14. august s.å., men det må betragtes som et udtryk for velvilje, at man ikke bare forlanger sæsonen gennemført i henhold til kontrakten, men at man udover de to gange 2.000 Rdlr., der udbetales pr. 1. febr. og 1. marts, uden videre stiller midler til rådighed, så at sæsonen kan gennemføres som planlagt og de medvirkende sangere dansere og ekstra musikere alle har fået, hvad de har krav på, da sæsonen slutter, selvom det medfører, at der på dette tidspunkt er udbetalt 7.482 Rd. udover de bevilgede 10.000 Rdlr.⁵⁷

Som Johanne Skovgaard har gjort rede for det, kulminerede Rantzau-Aschebergs økonomiske problemer netop på dette tidspunkt, da også operaens og Mingottis økonomiske problemer blev uoverstigelige.⁵⁸ Det synes at have givet

anledning til rygtedannelse. Hans mange uvenner, der ikke ønskede at lægge sig ud med ham fordi han stadig stod højt i gunst hos Kongen og hos Moltke, havde ikke noget imod at viderebringe rygter, der satte ham i et dårligt lys. Det var jo ikke farligt. I modsætning til så mange af sin tidsalders krigsmænd er Rantzaу ikke den, der besvarer fornærmelser med udfordringer men med skarpe og endnu mere fornærmende svar. Hans svigerfar beretter i et brev, at sønnen er brouilleret med de fleste ved hoffet, og i det ligger vel netop, at hans forhold til omgivelserne har været sådan, at han ustandselig måtte give svar på tiltale.⁵⁹

Bedre bliver det ikke, da han på en hensynsløst åbenlys og udfordrende måde vedkender sig, at operaens primadonna i den sidste sæson, Rosa Tagliavini, er hans elskerinde.⁶⁰

Det medfører, at hustruen flytter fra ham, og da hele familien står på hendes side, bliver følgen, at han også kommer i unåde hos sin faster, Anna Sophie Schack, og det er så alvorligt, at han slet ikke kommer i huset hos hende.⁶¹

I det lille København rygtes sådan noget hurtigt, og det bliver indlysende for enhver, at når Rantzaу ikke har familien i ryggen, er det absolut farligt at have penge tilgode hos ham.

For at påvise, at der virkelig er en forbindelse mellem operaens og Rantzaus problemer må man begynde helt forfra. Hvis man ser på den underskrevne kontrakt, der skal godkendes af kongen, så er det klart, at en så stor sag sendes til høring i de forskellige instanser med henblik på at prøve dens økonomiske og juridiske konsekvenser. Mærkeligt nok er der ingen, der påpeger det urimelige i, at kontrakten opregner Mingottis forpligtelser, for hvis overholdelse han altså er ansvarlig, uden at man peger på det urimelige i, at han samtidig i store og små spørgsmål må underordne sig direktørens afgørelser. Som drøftelserne udvikler sig, er det klart, at Mingotti er helt ude af billedet, og ingen spørger om hans mening.

Kasserer Linde forudsætter, at operaens drift fortsat vil koste ca. 4.000 Rdlr. årligt, så at der er 6.000 Rdlr. til rådighed for byggeprojektet, men han undrer sig over, at en bygning, der er opført for 60.000 Rdlr. af »kongens penge« skal tilhøre en anden end kongen.⁶² I et brev af 4. april 1754 svarer Rantzaу, at disse tal er helt latterlige. Han oplyser, at der i den indeværende sæson er engageret kunstnere for 11.900 Rdlr. og at det aldrig vil blive mindre end dette, og han forudsætter altså, at billetsalget vil indbringe alt, hvad der iøvrigt kræves til dekorationer og udstyr og til byggeplanens gennemførelse, og i den sammenhæng nævner han, at Mingotti vil betale geheimeraad von Osten 9.000 Rdlr. for en grund i Store Kongensgade.⁶³ Forøvrigt kæmper Rantzaу for bestemmelsen om, at Mingotti skal have det hele til ejendom, hvad der synes at bekræfte den antagelse, at det var netop dette, der fristede Mingotti. Imidlertid er bestemmelsen uden betydning, fordi der indføres en paragraf om, at hvis fo-

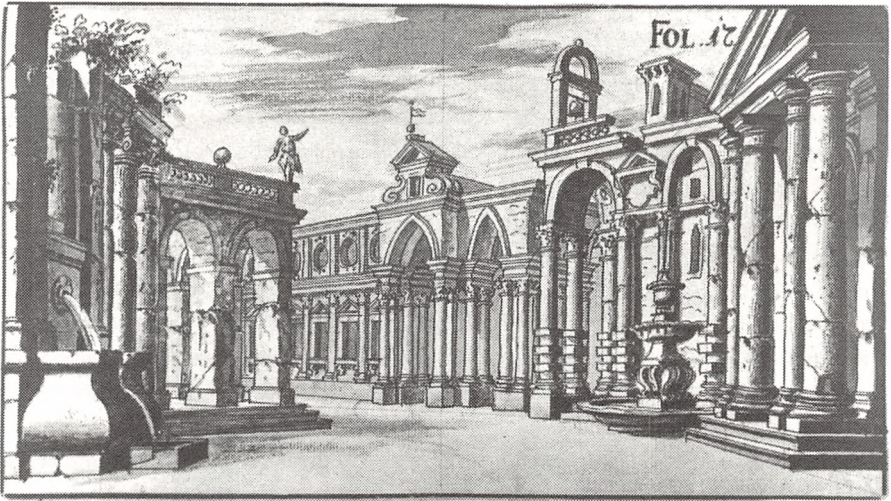
restillingerne ikke fortjener »Unsere Allerhöchste Approbation ... So wollen Wir an diesem Contract weyter nicht gebunden seyn«. ⁶⁴ En sådan bestemmelse ville være hård men nok forsvarlig, hvis Mingotti var ene om bestemmelserne og ansvaret, men indsættelsen af en direktør med vide beføjelser må have til hensigt, at man ønsker sikkerhed for, at alt, hvad der sker, er i overensstemmelse med kongens ønsker. Det er derfor uanstændigt at indsætte en sådan bestemmelse.

Forhandlingerne foregår midt i den første sæson, hvor Rantzau allerede fra begyndelsen fungerer som direktør. I sæsonens begyndelse skete der det, at Rantzau allerede en måned før operaens forestillinger skulle begynde den 6. december, havde hævet 5.000 Rdlr. a conto, og da kasserer Linde tillod sig at spørge, om dette var rimeligt, fik han som svar en kongelig resolution, der fastslog, at pengene skulle udbetales »an den Cammer Herren und Obristen, Grafen von Rantzau Ascheberg, so wie er selbige entweder Termin weisse oder mit eins verlangen wird«. ⁶⁵

Vedrørende den nye kontrakt gør Rantzau gældende, at han af hensyn til byggeplanernes gennemførelse på samme måde må kunne hæve de resterende 90.000 Rdlr. når det passer ham uden at være bundet til, at det bliver et bestemt beløb om året. ⁶⁶ Det går dog ikke. Kassereren får således ret i den sidste ende, da det vedtages, at pengene skal udbetales med 2.000 Rdlr. ad gangen på fem bestemte terminer i hvert af de resterende ni år. ⁶⁷ Alligevel kan det nævnes, at den næste sæson begynder med, at Rantzau hæver 4.000 Rdlr. den 30. september i henhold til en mundtlig aftale med Moltke, der bekræftes ved en kongelig resolution af 5. oktober. ⁶⁸ Beløbet udgør de to rater, der ifølge kontrakten skulle have været udbetalt den 1. november og 1. december. Drøftelserne ender med, at der på tysk tilføjes en række vidtgående bestemmelser (se bilag 2), der udgør betingelsen for, at kongen kan godkende kontrakten, og Mingotti er fanget i en fælde uden mulighed for at gøre indvendinger, for han har jo skrevet under, og kongen har ret til at stille betingelser, uden at Mingotti kan forvente, at de ved hans fornyede underskrift skal godkendes af ham.

Overfladisk set, er tilføjelserne udtryk for den allerhøjeste nåde. Det anføres, at selvom der indenfor de 10 år skulle ske dødsfald i kongehuset – med hofsorg og længere tids lukning af alle teatre til følge – så skal pengene til Mingotti stadig udbetales som sædvanligt, og hele formuleringen er sådan, at end ikke kongens død vil få indflydelse på kontraktens uindskrænkede gyldighed for hele perioden indtil november 1763. Spørgsmålet om ejendomsretten er også formuleret helt i Mingottis interesse, og det tilføjes endda, at hvis Mingotti skulle dø, vil hans arvinger være berettigede til at overtage hans rettigheder og forpligtelser, hvis de ønsker det og evner det.

Til gengæld indføres der en bestemmelse om, at de penge, der i henhold til kontrakten tilfalder Mingotti som det middel, der gør det muligt for ham at

Fabris var en fremragende fagmand, der fik betydning for den tekniske indretning af scenerne og en lang række af dekorationerne til operaen både på Charlottenborg og Den danske Skueplads. Barokoperaens behov for dekorationer kunne langt hen dækkes af standarddekorationer. Fabris viser her »Torvet« sådan som det ikke nødvendigvis men meget vel kunne se ud.

(Jacopo Fabris: *Instruction in der teatralischen Architektur und Mechanique*. København 1760. Det kgl. Bibliotek.)

opfyldte kontraktens lange række af betingelser, af Particulierkassen skal udbetales »an Unserm Cammer-Herrn, der Grafen Rantzau ... massen selbige von Ihm, als Directeur, den Pietro Mingotti weiter ausgezahlt werden«. Det tilføjes ekstra, at med grev Rantzaus underskrift skal kassereren være dækket og blot føre beløbet i udgift. Han skal altså ikke kunne tillade sig at bede om Mingottis kvittering for beløbet eller anden dokumentation for, hvad pengene er brugt til.

En sådan bestemmelse røber, at Rantzau på dette tidspunkt kan få det med Kongen, som han vil. Bestemmelsen dækker, ligesom udformningen af hustruens testamente, Rantzaus begreber om, at en adelsmand ikke skal tåle indblanding eller kontrol fra nogensomhelst side. Da han til gengæld ikke har nogensomhelst forståelse for, at adel forpligter, er det galskab at give ham så frie tøjler. Da hans svigerfar hørte, at Rantzau skulle være teaterdirektør, blev han rystet over, at Kongen, der dog kendte hans svigersøn kunne gøre sådan noget, for: »Es ist ja dieses nicht allein schädlich der dépensen weder, sondern auch Ihnen in Gefahr zu setzen durch dennen Actrisinnen eingehohmen zu werden«. ⁶⁹

Når bestemmelsen bliver indsat i tilføjelsen til den allerede underskrevne kontrakt, må det være fordi man fra administrationens side anser det modsatte som værende en selvfølge. Fra Det kgl. Teater foreligger der fra den første begyndelse reviderede regnskaber, skønt Kongen kun yder et årligt tilskud til driften. Selv fra Christian VII's franske hofteater foreligger der fuldstændige regnskaber, tilrods for at teatrets første chef var yndlingen Holck, som blev efterfulgt af Struensees ven, Brandt.

Når det lykkes Rantzau at få sin vilje, er det iøvrigt et tegn på at heller ikke denne indsats af 100.000 Rdlr. er en helhjertet indsats for at lade teatret fremstå som en af systemets betydningsfulde manifestationer. Når man ser, hvordan »Kongen« ellers byggede her i landet i denne epoke, ville opførelsen af et kongeligt Operahus være blevet grebet an på en ganske anden måde. Men det er heller ikke det, man ønsker.

Som med teatret på Kongens Nytorv ville Frederik V. endnu engang på en billig og halvhjertet måde medvirke til, at der blev skabt endnu et teater ude i byen, som han kunne støtte med et årligt tilskud, som han selv bestemte udfra ideen om, at det burde kunne drives med overskud, hvis de rigtige folk drev det.

Enevælden forsømte derfor den sidste chance for at bringe teatret og dets kunst »ind i varmen« som en af de kulturelt nødvendige institutioner, der eksisterede som en selvfølge ligesom Universitetet, Kunstakademiet, Det kgl. Bibliotek og Kunstkammeret (der nu er både Nationalmuseet og Statens Museum for Kunst m.m.). Resultatet er, at man siden har betegnet de til en forsvarlig og kunstnerisk betydelig teaterdrift nødvendige udgifter som »Det kongelige Teaters Underskud«, medens der aldrig har været tale om, at Universitetet, Kunstakademiet eller Det kgl. Bibliotek havde »Underskud«.

Det blev imidlertid Mingotti, der med sine »derangerede pengesager« endte i et økonomisk kaos, der resulterede i hans omtalte ansøgning af 12. januar 1756, da han bad sig fritaget for at skulle opfylde sin kontrakt, og kort efter blev han erklæret fallit. Rantzau har altså intet med dette at gøre, da det ikke er operaen men personen Pietro Mingotti, der går fallit.

Fallitboet er let at overse, da der udover de almindelige referater i Københavns Skiftekommissions »Forseglings-protokoller« findes et særligt »Skiftebrev, nr. 21 af 9. maj 1758« med en samlet fremstilling af sagsbehandlingen, der strakte sig over to år.⁷⁰

Den 24. april og den 7. maj 1756 forfalder to vekslers på tilsammen 1425 Rdlr., som Mingotti har udstedt til jøden Simon Philip Goldsticker og »Brøgger« og »Stadt-Kaptajn« Peder Sønnesen Holm.⁷¹ Den sidstnævnte har indtil 1755 været medlem af Det kgl. Teaters direktion, og han har måske derfra en viden om Mingottis økonomiske forhold, muligt også om hans ansøgning af 12. januar, som på dette tidspunkt kun kan være kendt af meget få mennesker.⁷²

De reagerer i hvert fald omgående i fællesskab og anmoder straks Københavns Skiftekommission om tilladelse til at skaffe sig sikkerhed for deres penge, om ikke andet så ved at få pant i Mingottis ejendele.

Da Goldsticker og Holm kan fremlægge noget så håndgribeligt som forfaldne vekslers, lover skiftekommissionen at overveje sagen. Dette kommer kammeradvokaten, kancelliråd Sonne for øre, og han udfærdiger i den anledning et memorandum, som afleveres til hofmarskallen, A. G. Moltke.⁷³ Kammeradvokaten er af den opfattelse, at de kostumer og dekorationer som i de tre forløbne sæsoner er blevet fremstillet til operaen, og som, hvis kontrakten var blevet overholdt, var blevet Mingottis ejendom, nu ubetinget måtte være Kongens ejendom, da den, der bryder en kontrakt, mister sine rettigheder.

Moltke tog ikke stilling til sagen men skrev den 17. maj 1756 til Københavns magistrat og anmodede om, at man ville tage Mingottis bo til behandling, »at hvad til Rettens Pleie og den ommeldte preference at maintainere lovlig og billig eragtes«, og han vedlagde Sonnes memorandum af 15. maj.⁷⁴

Som det var at vente, da også magistraten var »kongelig«, besluttede magistraten den 19. maj, at den ville behandle boet, og allerede samme dag sættes skifteretten i Mingottis bolig hos viintapper Kopp på hjørnet af Kongens Nytorv og Østergade.

Mingotti var flyttet for nylig, og her fandtes intet, der tilhørte ham. Hans ejendele befandt sig 1) »I de til Leye hafte Værelser i Jens Pedersens Vognmands Gaard i Gothers Gade«, 2) »i Herr Cammer-Herre, Obristen, Greve Rantzaus Gaard i Store Kongens Gade« og 3) »i Det Danske Comoedie Huus«, og det viste sig desuden, at noget befandt sig »hos kapelmester Sarti«.⁷⁵

Skifteretten flyttede derfor til Gothersgade. Da lejligheden, som Mingotti tidligere havde haft, skulle lejes ud, blev hans ejendele samlet i et værelse på 3. sal, der blev forseglet med fogedens segl. I gården stod en karet, der tilhørte Mingotti, og seletøj fandtes også, men hestene »staaer paa Foer hos Sarti«.

Skifterettens næste samling finder sted i Store Kongens Gade, hvor lokaliteten nu betegnes som »en Gaard, tilhørende Mingottis Boe«. Her findes den store samling af kostumer, dekorationer og »machiner« under opsyn af operaens italienske souffleur, Jean Baptiste Serri, der forklarer, at han af grev Rantzau er blevet bedt om at passe på effekterne, og at han derfor bor gratis i huset. Der findes iøvrigt noget indbo, et bord med fire stole og et klaver-instrument. Det hele forsegles, og der skrives til »Teatermester Ørsted« og til Sarti, der får besked på, at alt, Mingotti tilhørende er beslagnet.

Kammeradvokaten nøjes med at henvise til sit »Memorial« og fremlægger, »at anvende, naar der skal holdes Session« en opgørelse fra Mingotti selv, hvor gælden gøres op til ca. 20.000 Rdlr. og hans aktiver til 14.000 Rdlr., men han tilføjer, at gælden vist desværre er større og aktiverne mindre værd.⁷⁶

Den 20. maj meddeles det, at seglet i Gothersgade er blevet brudt, men i

skifteretten tager man det roligt og accepterer forklaringen om, at det var en i huset boende Manuele Gome, der ved en fejltagelse var kommet til at bryde det, og døren forsegles igen den 1. juni. Bagefter er det let at se, at hvis der i Mingottis skrivebordsskuffe har ligget kompromitterende breve, da det helt uvarslet blev anbragt i det forseglede rum, er de i hvert fald blevet fjernet ved denne lejlighed.

Imidlertid indkalder skifteretten, hvad der måtte være af krav på Mingotti, og den kan kun komme til det resultat, at Mingotti må erklæres fallit. Kammeradvokaten appellerer, og Bye-Tinget behandler sagen den 31. maj 1756 og tilslutter sig skifterettens opfattelse.⁷⁷ Kammeradvokaten betinger sig betænkningstid, fordi han ønsker at fremlægge en mere udførlig redegørelse.

Ved domsafsigelsen i Bye-Tinget er der forøvrigt et mærkeligt træk, idet man fastslår, at Mingotti for at undgå at blive erklæret fallit ikke blot inden 15 dage skal indbetale det beløb, der svarer til de to vekslers pålydende, 1425 Rdlr. + renter fra protestdatoen og til betaling sker. Men det fastslås også, at han desuden inden 15 dage skal betale som kautionist og selvskyldner for vekselobligationer til en samlet værdi af 5.434 Rdlr. + renter, 6 % fra forfaldsdatoerne og til betaling sker.

Det mærkelige er, at det ikke oplyses, hvem der har udstedt vekslerne, og hvad der motiverer, at kravet rejses overfor kautionisten.⁷⁸ Forøvrigt hører man under hele sagens videre forløb intet til disse vekslere, men Mingotti har i hvert fald ikke udbetalt dem. Vedrørende det tidligere omtalte køb af en byggegrund, holdes der et særligt møde den 15. juni 1756.⁷⁹

Mingotti har gennem Banque-Commissar Pelt købt »Geheimeraad von der Ostens Gaard i Store Kongens Gade« og betalt den med en panteobligation på 9.000 Rdlr. til Pelt. Huset tilskødes Mingotti, men Pelt udleverer ikke skødet, og panteobligationen bliver ikke tinglyst, og det samme er tilfældet med skødet.

Skifteretten må derfor erkende, at det ville være muligt for Pelt at få den tidligere ejer til at skrive et nyt skøde på hans navn og at lade dette tinglyse, for han kan påvise, at han har købt og betalt grunden i 1754.

Skifteretten kritiserer, at Pelt ikke har fulgt den normale fremgangsmåde, da begge parter dog er enige om, at der er tale om en handel, men man godkender, at grunden udbydes til salg, og at det beløb, der derved indkommer, udelukkende kan komme Pelt og ikke andre kreditorer til gode.

Grunden sælges derfor, og beløbet, 5.906 Rdlr. deponeres indtil videre i Skifteretten, fordi kammeradvokaten protesterer imod, at der bortsælges noget som helst, før det er afgjort, om ikke allerede det meste er Kongens ejendom.

Den 27. juli 1756 afholdes et nyt møde, hvortil der er produceret en virkelig redegørelse for kammeradvokatens synspunkter. De fremføres af Hr. Engestoft.⁸⁰

Udover de tidligere krav præciserer kammeradvokaten, at de 7.482 Rdlr. der

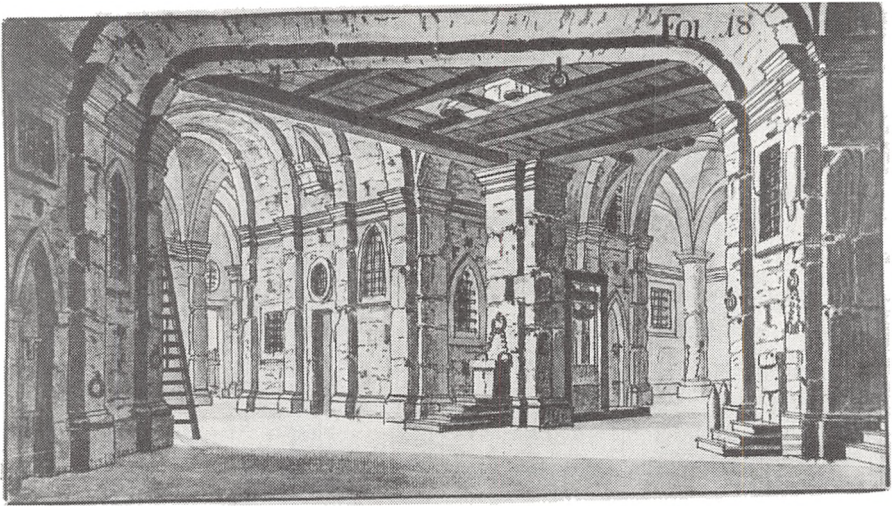
udover de 10.000 Rdlr. er udbetalt til Mingotti i sæsonen 1755-56, må betragtes som gæld, og han stiller på Kongens vegne krav om tilbagebetaling.

Hele indlægget former sig som et meget skarpt angreb på Mingotti idet kammeradvokaten støtter sig på kontrakten, hvor pligten til at opføre et operahus er højt prioriteret. Det betegnes derfor som forkasteligt, at man igennem tre sæsoner har bortødslet hele det bevilgede beløb, uden at det kan påvises, at der er gjort nogetsomhelst ved byggeplanerne, idet købet af byggegrunden ikke kan tages alvorligt, da der intet er blevet betalt i den anledning. Konklusionen er, at Kongens fordringer må prioriteres meget højt, men indlæggets væsentligste indhold er et tiltetgørende angreb på den udelige Mingotti, der har svigtet Kongens tillid og ikke formået at opfylde sine forpligtelser men blot bortødslet Kongens penge.

Der kunne ved den lejlighed have været sagt meget til Mingottis forsvar. Når kontrakten var på tale, havde det været rimeligt, at man også nævnedes, at der havde været en ansvarlig direktør, som havde godkendt alt, hvad der var sket, og som havde haft beføjelser til at forhindre, at kongens tillid blev svigtet. Mingotti tav til alt, nævnedes heller ikke med en stavelse, at der ikke forelå kvittering fra hans hånd for så meget som en Rigsdaler af de tusinder, som man mente, han havde bortødslet.

Hele denne sag virker som et stort teater. Retsmaskineriet knirker videre igennem to år. Ingen skal kunne sige, at denne sag ikke er blevet godt og grundigt behandlet, selvom det er helt tydeligt, at den aldrig nærmer sig spørgsmålet om placering af ansvaret i henhold til kontrakten. Det er en kendsgerning, at Rantzaus navn kun forekommer en gang i det mere end hundrede sider lange skiftebrev, og denne ene gang angiver det en lokalitet som »Grev Rantzaus Gaard«.⁸¹ Det hele virker som et aftalt spil med det ene formål at holde Rantzaus navn ude af sagen for enhver pris, og i det spil har Mingotti en meget vigtig rolle som består i at tie, når man frakender ham al faglig prestige og stempler ham som en tåbe, der påtager sig en opgave, som langt overstiger hans evners og kræfters muligheder. I betragtning af, at boet ikke er færdigbehandlet før den 2. maj 1758, kan det ikke være en tilfældighed, at Mingotti allerede den 14. august 1756 får besvaret sine spørgsmål fra den ansøgning han fremsendte i januar. Man fritager ham fra alle de tidligere forpligtelser, fastslår at han ikke skylder »kongen«/staten noget, og tildeler ham med øjeblikkelig virkning en pension på 300 Rdlr. årligt.⁸² På dette tidspunkt er Rantzau sluppet ud af landet; uden at hans navn på nogen måde er blevet sat i forbindelse med operaens fallit. Det kan næsten kun betyde, at Mingotti har overholdt sin del af en aftale, og at nu kommer belønningen. Men samtidig går retssagen sin gang. Kammeradvokaten appellerer til Rådhusretten, der den 31. januar 1757 tilslutter sig skifterettens afgørelse.⁸³ Samtidig sælges gården, hvor teatersagerne opbevares, og ejeren af »Værtshusholder Gabels Gaard« forlanger det hele

I handlingens løb lykkedes det ofte slette mennesker at opnå, at operaens helt uretfærdigt blev kastet i fængsel. Her gav han så udtryk for høje tanker om idealernes og sandhedens ringe kår i denne onde verden. »Et Fængsel« hørte derfor interessant nok til standarddekorationerne. Fabris viser hvordan et fængsel kunne se ud med anvendelse af krydsperspektiv og i et format, hvor selv de største helte kunne udfolde sig.

(Jacopo Fabris: *Instruction in der teatralischen Architektur und Mechanique*. København 1760. Det kgl. Bibliotek.)

flyttet op på loftet. I den anledning kræver Goldsticker, som har pant i det, at det må undersøges, om tingene ikke lider skade derved.⁸⁴ Den 18. juni 1757 hentes det hele ned fra loftet, og kostumer og dekorationer bankes og børstes, inden det atter bliver anbragt på loftet. Endelig appellerer kammeradvokaten sagen til højesterets afgørelse. Det tager igen et halvt års tid, men den 8. februar 1758 erklærer højesteret, at »Magistratens Dom bør ved Magt at stande«, underskrevet: Reventlow / Klevenfeldt.⁸⁵

Derefter går det hele hurtigt og rutinemæssigt. Pelt får det deponerede beløb fra salget af grunden, og de 5.906 Rdlr. viser tydeligt, at den, der har købt den for 9.000 Rdlr. har købt for dyrt, fordi han manglede kontanter. Mingottis personlige indbo er allerede i nov. 1756 solgt på auktion for 769 Rdlr. og teatrets italienske skrædder indkaldes for at vurdere teatersagerne, så der kan skrives et auktionskatalog. De eneste, der får noget er de to, der oprindelig rejste sagen, Holm og Goldsticker, der til dækning af deres oprindelige krav på 1483 Rdlr. modtager 275 Rdlr. til deling, fordi omkostningerne ved sagsbehandlingen har ædt resten. Til gengæld sker der det mærkelige, at da man skal holde auktion, sælger man, hvad der fandtes i Store Kongensgade af møbler, instrumenter og bøger m.v. Men hele teatergarderoben med kulisser og alting,

– som kammeradvokaten har kæmpet så energisk for – findes uegnet til at blive solgt ved en offentlig auktion. Det skønnes, at man ikke ville kunne forvente kvalificerede købere, der kunne bruge det og derfor give en pris, der vil kunne dække udgifterne ved en sådan auktions afholdelse. Istedet forærer man uden videre det hele til Holm og Goldsticker, der så senere har held til at dække noget af deres tab ved salg til Det kgl. Teater. Her indgår »Mingottis Opera Machiner« i Inventariet.⁸⁶ Endelig fastslås det, at som proceduren har været, kan de ikke gøre videre krav gældende overfor Mingotti.

Alligevel må det dog have været bittert for Mingotti. Hele hans faglige prestige var tabt, og det var blevet gjort umuligt for ham at fortsætte sit arbejde. Muntre har hans sidste år næppe været, selvom det kan påvises, at hans gamle medarbejder, Fr. Darbes, der nu var hofviolen, var ham en trofast ven til det sidste. Han led altså ikke nød og var ikke henvist til at leve af almisser, som Overskou mener.⁸⁷

De 300 Rdlr. lyder idag ikke af ret meget; men det var det beløb, som Scalabrini fik i gage som hofkapelmester. Rygtet om Mingotti, at han skulle have endt sine dage som brændevinsdranker, kan kun forklares som et resultat af, at nogen ikke har kunnet læse gotisk skrift, idet der henvises til hans dødsbo som kilden.⁸⁸ Heri kan man imidlertid læse, at han havde »bog« hos en vinhandler, der ganske vist også var brændevinsbrænder, men man kan over en længere periode konstatere, at han som alle andre gode italienere, hver dag drak en pot rødvin. Aldrig andet og aldrig mere; skiftevis »Rød Viin« og »Fransk Viin« til henholdsvis 12 og 14 Sk. Det udelukker selvfølgelig ikke, at han kan have været en skuffet mand; selvom han vel som alle dengang måtte vide, at når det gjaldt om at redde en Rantzau, så kunne der ikke tages hensyn til en Mingottis prestige. Sådan var nu en gang »La domination beninge«.

V.

Mingottis sag bekræfter som efterhånden alt andet, at Rantzau er truet, at årsagerne skal søges i hans økonomiske dispositioner, og at Kongen ønsker at forskåne ham og navnet Rantzau for vanære. Johanne Skovgaard skriver om »det pinlige og nedværdigende ved den Stilling, i hvilken Rantzaus idelige Forsøg paa at rejse Penge havde bragt ham, og ikke uden egen Skyld«⁸⁹ Det er rigtigt nok, men det er værre endnu, for når man ser, hvordan han behandlede mennesker, der havde lånt ham penge, så møder man en nedværdigelse, der har gjort kammerherre og oberst, greve af Rantzau til Ascheberg til en plattenslager. Det er i sandhed forbavsende, at en mand med hans standshovmod, en mand der omtaler sig selv som »en mand af ære«, kan komme så langt ud i retning af manglende respekt for afgivne løfter.

Et typisk eksempel:

Den 10. september 1754 er Rantsau-Ascheberg i Rendsburg. Da han befinder sig i en akut pengeforlegenhed udsteder han et gældsbevis på 200 Rdlr. til en baron Schack og forpligter sig til at indbetale beløbet i København »Zukünftigen Neujahr 1755«.

Baron Schack gør vekslen i penge nogle dage efter hos jøden Meyer Isaach.

»Neujahr 1755« bliver der dog intet indbetalt, men på en eller anden måde kommer en venlig ældre dame i Rendsburg, enke efter general Dombroich, til at høre om det, og hun regner det utvivlsomt for en ren forglemmelse, så hun betaler de forfaldne renter og opfordrer Meyer Isaac til at protestere vekslen i København.⁹⁰ Den kommer lige tilbage igen, men nu er der løbet renter på foruden udgiften ved protest og postbesørgelse og dertil yderligere provision til Meyer Isaacs svoger, der har taget sig af det, ialt 230 Rdlr. Også dette beløb betaler den venlige dame: »Zu Hand bezahlet bey die gnädige Generalin v. Dombroichen. d. 14/8 1755 Meyer Isaac«. ⁹¹ Året efter er generalinden imidlertid blevet træt, så hun betaler, hvad der skyldes og sender samtlige papirer i original til Overkrigssekretæren og beder ham udvirke, at hun får tilsendt de 200 Rdlr. idet hun ser bort fra de udgifter, hun har haft.⁹² Den 10 juli 1756 sender overkrigssekretæren det hele til Rantzau, idet han beder om at få det tilbage med en forklaring.⁹³ I forvejen har man sendt en række af sager til udtalelse hos Rantzau, altsammen ting, han er nødt til at vedgå, hvorefter de ubønhørligt må føre til en krigsret. Alle de, der har henvendt sig til Krigscancelliet, henviser til resultatløse henvendelser til Rantzau og striber af brudte løfter.⁹⁴

Endnu et eksempel skal anføres, fordi det fuldtud bekræfter det berettigede i at anvende betegnelsen »plattenslager«, og fordi denne sag på en mærkelig måde kom til at besegle hans skæbne.

Da det var blevet kendt, at Rantzau var rejst, var der nogle af hans standsfæller og officerskammerater, der, som de ved tidligere lejligheder havde gjort det, henvendte til sig til Anna Sophie Schack. Det bekræftedes i disse tilfælde, at Rantzau for alvor var i unåde hos sin tante, og unåden gjaldt også hans kammerater og venner.

Hans Gottlob von Grevenkop (1701-64 adelspatent 24/1 1749) havde ikke Rantzaus gode forbindelser og avancerede kun langsomt, men de havde dog begge samtidigt været kaptajner ved Dronningens Livregiment og i perioden 1745-50 lå de begge ved Grenadergarden, hvor Grevenkop endnu var major i 1756, da Rantzau forlod landet.⁹⁵ Som så mange andre, der havde penge tilgode hos Rantzau, forsøgte Grevenkop at henvende sig til »Tante Schack«, som han tidligere havde været i forbindelse med. Det fremgår af hans brev af 14/8 1756, at henvendelsen bliver taget meget unådigt op.⁹⁶

Som det fremgår af brevet, har damen tidligere pålagt ham at lade være med at låne Rantzau penge (formodentligt da hun har ordnet dennes pengesager forud for brylluppet i 1748) og det må i første omgang være blevet svaret, at han var advaret og nu selv må tage følgerne, ligesom det må være blevet insinueret, at han jo nok har fået sine gode renter af pengene?

At grevinden kendte Grevenkop godt, fremgår af en bemærkning i et brev til tanten fra Rantzau Ascheberg. Det er fra den 3. januar 1750, da Rantzau og Grevenkop endnu var kaptajner ved Grenader-Garden.⁹⁷ Grevinden må dengang, udover at hun har hjulpet sin vanartede nevø, også have hjulpet Grevenkop i en snæver vending, for Rantzau slutter sit brev med at ønske sin tante ALT godt, bl.a.: »... beaucoup d'argent Comptant et pas un debiteurs comme le Cte d'O., Fritz P., Grevenkop ou Moÿ«. ⁹⁸

Som Grevenkops brev foreligger, er det udtryk for, at han udover at være skuffet over, at man ikke vil imødekomme hans ønske, desuden er såret over de halve eller hele beskyldninger, som damen har fundet for godt at hælde i hovedet på ham. Han sender hende derfor et nyt brev med bilag af kopier af de breve, han i tidens løb har modtaget fra Rantzau i anledning af deres mellemværende, og han tillader sig at bemærke, at han også har kautioneret, da Rantzau købte landstedet »Aggershvile«, og at denne gæld heller ikke er blevet nedbragt, og at Rantzau overhovedet ikke har opfyldt noget af sine afgivne løfter. De vedlagte kopier bør have rystet Geheimerådinden:⁹⁹

Højvelbårne nådige fru grevinde

Deres højgrevelige Nåde må nådigst tillade mig, at jeg vedlagt fremsender Hr. greve von Rantzaus originale breve og dokumenter, der her forelægges i kopi, årsagen til dette er, at jeg har fornemmet, at Deres Nåde har haft den tanke, at jeg enten ved at låne ham mine egne penge eller andre værdier havde tjent penge på hr. greven, i så fald er det herved muligt at konstatere det modsatte; at jeg siden hans giftermål aldrig selv har lånt ham penge; og hvad jeg ellers af venskab og efter et så langt bekendtskab har kunnet gøre for ham med råd og dåd, altsammen er sket med hans gemalindes viden, hvilket hun nådigst vil kunne bevidne, at jeg aldrig har tjent det mindste på ham, skønt jeg kunne have gjort det, at jeg tværtimod er blevet lovet meget af ham men aldrig har modtaget noget, og nu til sidst i halvandet år har lovet mig at betale de tusinde Rigsdaler (som jeg har måttet betale Hans Excellence Hr. Generalleutenant von Hürup) og til dato intet har opfyldt; Ja i al denne tid har han aldrig betalt mig renter, for ikke at tale om at gøre noget ved den af mig for Aggershvile stillede kaution, og intet af, hvad han har lovet, er blevet opfyldt. Jeg har aldrig blandet mig i hans andre affærer, vel under den ene eller anden omstændighed moraliseret for ham til hans bedste, og skønt det ofte er sket, kun en enkelt gang uretfærdigt imod ham, hvad han selv har indrømmet overfor mig.

Deres højgrevelige Nådes
underdanigste tjener
H. G. Grevenkop

København den 14. Aug. 1756

No.1 1.000 Rdlr. kurant

København den 1. febr. 1755

Tre måneder fra dato har jeg mod denne min veksels obligation til den højvelbårne hr.

generalmajor von Hürup eller Ordre modtaget summen Et Tusinde Rigsdaler, dansk kurant kontant.

Som kautionist og selvskyldner

C. Gr. til Rantzau

H. G. Grevenkop

Ovenstående vekselsobligation har hr. major Grevenkop som kautionist og selvskyldner – fordi jeg hos Højvelbårne hr. greve, kammerherre og oberst von Rantzau efter mange fremførte fordringer ikke har modtaget nogen betaling – rigtigt og kontant måttet betale, hvilket jeg på forlangende herved bevidner.

København, den 21. maj 1755 G. Hürup

Renten betalt til 1. maj 1755

No. 2 Højvelbårne højstærde hr. major.

Hs. Exc. Hr. generalleutenant von Hürup har villet forny vekslen, men jeg har afslået det for ikke at være Deres Højvelbårnens til besvær med fornyelse af kautionen. Jeg har villet hæve penge på min pension, der forfalder til St. Hans, men har ikke haft held med det.

Jeg har over 3.000 Rdlr. til gode hos Mingotti, og da jeg med hjælp fra hoffet vil få fat i dem i dag eller i morgen, så vil jeg ikke undlade straks at indfri min vekselsobligation. Om alt dette havde jeg selv aflagt beretning til Hs. Exc. Hr. Generalen, hvis jeg på grund af min ansøgning havde været i stand til at gå ud. Jeg ville i dag have skrevet det til ham, men da han har henvendt sig til Deres Højvelbårnens i den anledning, så beder jeg, udover at melde ham min respekt, at underrette ham derom. Jeg har den ære at være Deres Højvelbårnens hengivne tjener
den 20. maj 1755

C. Gr. til Rantzau

No. 3 Højvelbårne Hr. Major

Det gør mig mere ondt end Dem; at jeg endnu ikke kan fyldestgøre min skyldighed; og De kender mig godt nok til at vide, at jeg siger Dem sandheden: Situationen netop ved 11. juni terminen har fuldstændigt slået mig ud, men jeg har taget sådanne forholdsregler, at før månedens udgang (jeg siger senest) skal det blive i orden. At De aldrig har profiteret på mig, har jeg altid sagt mundtligt, og det er mig en fornøjelse også hermed at forsikre det skriftligt. Med hensyn til at bryde med mennesket,¹⁰⁰ indser De vel, at det for mig er både uanstændigt og umuligt. Jeg forbliver iøvrigt Deres Højvelbårnens hengivne tjener.

C. Gr. til Rantzau

No. 4 Min kære Grevenkop vær så venlig så at jeg efter at I er trådt af kan finde Dem i Rosenborg Have, jeg har meget at skrive. Adjeu

No. 5 Jeg beder om at det ikke tages ilde op, jeg har fået forfald, og kan ikke være i Rosenborg, d.v.s. på det tidspunkt, som jeg har angivet Dem; men klokken 4 lige efter spisetid kommer jeg hjem til dem. Adjeu.

No. 6 Schlesvig d. 18. juni

Kæreste Grevenkop

Jeg kan ikke takke Ham nok; Han kender mig og ved, at jeg godt kan være taknemmelig og gider ikke spille mange ord på det, men det er sandt, at Han til enhver tid i alle sager,

når alt er slået fejl, har vist sig som en sand ven og uden egen fordel, men med netop den bekymring og indsigt; somom det altsammen gjaldt Ham selv, skønt han ingen anden fornøjelse har haft af det, end at hjælpe en ven, om hvem Han ved, at at han virkelig er det.

No. 7. d. 22. July 1756

I hvordan I ogsaa plager mig, saa er det mig dog umuligt og Jer selv best bekendt, at jeg paa nærværende tiid icke kan betale jer de Eet Tusinde Rthlr. som I er gaaen i Caution for mig, saa snart jeg kommer til Holstein vil jeg gjøre de fornødne og sufficiente anstalter dertil, og er icke denne Summa den første, som jeg haver voren jer skyldig, og som er bleven betalt. Jeg ønsker Jer en lykkelig Rejse til Borup forblivende jeres tjenstskyldigste Tjener og Gode Ven.

C. Rantzau.

Disse gentagne forsikringer om, at han har »solche mesures gennemmen« og at han vil »giøre de fornødne og sufficiente Anstalter«, det »troværdige«: »ich sage dass spätestens«, Grevenkop, der forgæves må vente ham først i Rosenborg Have og senere hjemme kl. 4, er endda småting i forhold til, at Rantzau efter nogle altfor ærbødige breve pludselig tillader sig at sætte sig op på sit navns og sin rangs høje hest og tiltale sin officerskammerat i 3. person og slutte med at han kan trøste sig med at have haft den ære at hjælpe en sand ven. 1½ år efter, at Grevenkop var så letsindig at betale generalløjtnant Hürup i tillid til, at han ville få pengene næste dag, forlader Rantzau Danmark uden at have betalt en klink, og Grevenkop afgår ved døden i 1764 uden at Rantzau har bragt sagen i orden.¹⁰¹

Til gengæld er det netop denne sag, der i hænderne på generalauditør Otto Borthuus bliver skæbnesvanger for Rantzau i årene 1768-71.

VI

Når man ser, hvordan Rantzau disponerer i sine private pengesager uden at hans standsfæller eller officerskolleger går rettens vej, og så tænker på de mange vekslers, der optrådte i Mingottis fallitbo uden angivelse af, hvem der har udstedt dem, må man uundgåeligt komme til at tænke på, om den begavede Schack Carl Rantzau Ascheberg har været så begavet, at han har indset, at når det gælder betroede, offentlige midler, så er der meget snævre grænser for, hvad man kan tillade sig at »låne«, uden at det er højst kritisabelt, og at det er direkte strafbart, hvis man glemmer at betale pengene tilbage. Når det ikke uden videre opklares, kan forklaringen kun være, at det ikke må opklares, at man fra Allerhøyeste Sted dækkede over en »økonomisk kriminalitet«.

Og så er der dog et tilfælde, hvor man har glemt at skjule sandheden, fordi det først optræder et år efter Rantzaus bortrejse.

Som det fremgår af Mingottis fallitbo, er der i 1756 udover de årlige 10.000 Rdlr. udbetalt et beløb på 7.482 Rdlr., der skulle gøre det muligt for Mingotti at afregne med de italienske sangere, der havde både honorar og rejsepenge til gode.¹⁰²

I april 1757 opdager Moltke til sin rædsel, at der skal betales renter af en veksel på 5.000 Rdlr. udstedt af Rantzau med Mingotti som kautionist til det selvsamme formål.¹⁰³

I årene 1758-61 incl. finder man nu hvert år i Chatoll-Cassens Regnskab et beløb, der udbetales til justitsråd Thygesen »til Renter af Mingottis Vexel« – igen »Mingottis Vexel«. Her findes imidlertid muligheden for at oplyse sagens rette sammenhæng, for ved at sammenholde, hvad der oplyses i 1757, 1761 og 1762, kan man opklare det hele.¹⁰⁴ I resumé bliver det denne historie:

»Da Cammer Herre og Oberste Schack Carl Greve af Rantzau til Ascheberg til Entrepeneur Mingotti Operisternes Bandes Bortskaffelse fra Kjøbenhavn, til deres Afbetaling, ey har vidst anden Udvey end at tage op i den Kjøbenhavnske Banque 5.000 Rdlr. Courant imod sin udstædte *Vexel Obligation*, saa er ved Grevens Bortreyse efter Befaling, imod allernaadigste *Contraforsikkring* af mig, *von Esmarck* (det er hofskriveren) fornyet, og af Justitsraad *Thygesen*, som Selvskyldner *endosseret*. Nu er efter *Chatoll Cassens Memorial Bog pro 1762*, da ingen Forhaabning om *Regress* nogensinde var at vente efter *Kongel: Approbation* dette *Capital* af mig til *Banquen* betalt, og Vores fornyede *Obligation* indfriet, og under 28. Julij 1762 til Udgift bragt med Courant Capital ... 5.000Rdlr.«

Renter og udgifter opgøres til 1248 Rdlr. 59 Sk. Det nævnes ikke her, at Mingotti har måttet påtegne vekslen som kautionist, men omtalen »Mingottis Vexel« må anses for at være tilstrækkeligt bevis for, at det i hvert fald ved denne lejlighed er foregået sådan, at Rantzau har hævet de 7.482 Rdlr., og hvis Mingotti overhovedet har fået dette beløb har de 5.000 Rdlr. i hvert fald været i form af en veksel, hvoraf han har måttet betale renter for et år. Datoerne passer meget godt med, at Mingotti af Banquen er blevet mindet om, at den var forfaldet, og at han har bragt den til Moltke.

Meget nærmere kommer man nok ikke den frygtelige sandhed, men meget taler for, at grunden til Mingottis fallit kan foreklares ved, at dette har været den normale praksis igennem tre år indtil Mingotti til sidst i begyndelsen af 1756 selv må udstede vekslers for at holde operaen i gang og derfor ansøger om at blive fritaget for sine forpligtelser.

Netop fordi det sandsynligvis har været opfyldelsen af et ønske fra Rantzaus side, ser det ud, som om kongen har gjort Rantzau den størst tænkelige bjørnetjeneste, da han i tilføjelsen til Mingottis oprindelige kontrakt godkendte formuleringen:¹⁰⁵ »Solchemnach befehlen Wir hiemit allergnädigst dass Unser

Justice Rath und Cassier Gabriel Linde vorberegetermassen den 1mo Nov: h: a: an, in den obengesagten Terminen Neunzig Tausend Reichsthaler Dänisch-Courant aus Unsere Particuliere-Cassa an Unserm Cammer-Herren den Grafen Rantzau abtragen solle, massen selbige von ihm, als Directeur, den Pietro Mingotti weiter ausgezahlet werden, *und passieren folgl: gegen des Grafen Quittungen, Unserm Cassier die 90.000 Rthlr. völlig in Ausgabe*«.

Som Rantzau og hans pengesager gradvis havde udviklet sig, synes det at have været ham fuldstændig umuligt at hæve så mange penge og at have så mange kontanter mellem hænderne for bare at gå hen og aflevere dem til Mingotti. Hvor mange penge, Mingotti har fået og på hvilken måde og på hvilke tidspunkter, det er sket, vil aldrig kunne opklares, men al sandsynlighed taler for, at Rantzau i første omgang har disponeret over de penge, han hævede, og at Mingotti måtte bede om penge, når han kunne påvise, at han måtte have dem, og han har da modtaget dem i form af en veksler, som han selv måtte påtegne som kautionist og selvskyldner for derefter at gøre den i penge hos Goldsticker eller en anden jøde og derefter hænge på udgifterne til renter og afdrag.

Skønt bygningen af operahuset er prioriteret højt i kontrakten, synes det at være indlysende, at der har været så store vanskeligheder forbundet med at holde teatret gående, at ingen har haft kræfter til at begynde på noget, der krævede tilvejebringelsen af betydelige summer. Når Mingotti vover at undlade at opfylde sine forpligtelser så groft, kan forklaringen kun være, at han skulle rette sig efter Rantzau i enhver henseende, og at han derfor har regnet med, at ansvaret ikke var hans, skønt han havde underskrevet den oprindelige kontrakt.

Når det ikke allerede brød sammen i den første sæson, da Rantzau havde formøblet de 5.000 Rdlr. før Mingotti og sangerne kom her til byen, må det være fordi billetindtægterne i denne sæson var så høje, at det kunne løbe rundt, selvom der var engageret kunstnere for mere end de 10.000 Rdlr.

Rantzau har altså ikke bare været en forgældet person og i den anledning truet af en eller flere krigsretssager. Alt taler for, at han har begået ulovligheder, der, hvis de kom for retten, ville vanære ham for livstid. Der synes i denne situation kun at have været en eneste mulighed for ham, og en altovervejende sandsynlighed taler for, at det er den, han har benyttet.

Det lyder, som om det er rigtigt, hvad Jomfru Biehl¹⁰⁶ refererer som værende opfattelsen hos de få, der kendte kongen godt, at Frederik V. aldrig ville have hidset sig op over noget så ligegyldigt som en skuespillerindes dyd, hvis ikke grev Danneskjold-Laurwigen havde løjjet for kongen ved at hævde, at han intet kendte til Jomfru Roses bortførelse, skønt han var hovedaktøren og på det pågældende tidspunkt holdt hende i forvaring i sit palæ.

Ud fra denne opfattelse må det være logisk at anse Rantzau-Aschebergs sag

som det stik modsatte tilfælde, hvor en synder, der angrrer sine misgerninger, bekender dem for sin konge, der finder sig berettiget til at tilgive og at lade nåde gå for ret.

Når man ser på både formuleringen og indholdet af Mingottis ansøgning fra januar 1756, så må det forekomme indlysende, at der allerede før Rantzau går til kongen, har eksisteret en aftale mellem Rantzau og Mingotti. Dette bekræfter formodningen om, at ansøgningen er skrevet af Rantzau, der derefter har fået den underskrevet og har taget den i lommen og afventet et tidspunkt, der var velvalgt for, at hans tilståelse ville tale til kongens uligevægtige følelser på den rigtige måde. Da dette så åbenbart er lykkedes for ham, har han kunnet foreslå den upraktiske konge, hvordan det kunne gøres, hvis man allernådigst ville hjælpe ham og undgå skandale. Selvom det ikke direkte stod i den ansøgning, han afleverede på Mingottis vegne, kunne han garantere, at det var en klar aftale, at Mingotti var villig til at påtage sig ansvaret for alting, hvis han kunne regne med at opnå en pension.

Når Mingotti gik med til det, så må det have været fordi, hans navn som impressario i alle tilfælde var ødelagt. Fra man gjorde tilføjelser til den underskrevne kontrakt, var han fanget i en fælde. Man kunne udvise ham af landet med dags varsel, og han ville ikke på noget tidspunkt med held kunne rejse anklage mod Rantzau. I den første sæsons tummel har han muligvis endnu troet på, at han havde fordel af engagementet, men året efter har han kunnet se, hvad der skete, og han har ikke turdet vente til den tredje sæsons slutning men har ved nytåret 1756 fornemmet, at det var i den 12. time, hvis det ikke skulle ende med at knuse ham fuldstændigt at blive gjort til syndebug for en kæmpe-skandale.

For sig selv skulle Rantzau ikke bede om noget som helst andet end at få lov til at tage sin afsked og at få lov til at slippe ubemærket ud af landet. Ud i den store verden, hvor han egentlig hørte hjemme, hvor han nårsomhelst kunne gå i fremmed krigstjeneste og vinde berømmelse som Eugen af Savoyen, Moritz af Sachsen, hans store forbillede, den danske Valdemar Løvendal og Saint-Germain havde gjort det, så at han, efter igen at have gjort navnet Rantzau beundret og frygtet på Europas slagmarker, bedækket med hæder kunne vende tilbage til sit fædreland og tilbyde sin konge sin tjeneste.

Om han selv troede på det, som han troede han var »en mand af ære« uden at lade sig distrahere af kendsgerningerne, er ikke godt at vide. En mand, der er berømt for sit onskabsfulde vid, som lagde sig syg, da han endelig skulle tages til nåde hos Christian VII. på Traventhal, som udeblev i skæbnetimen, da hofrevolutionen skulle sættes i værk, og som tilbagekaldte de dragoner, han havde sendt af sted for at arrestere Wedel-Jarlsberg, er ingen feltherretype. Dog, som han tidligere havde kunnet få sin tante til at tro på det, har Frederik V. sikkert også troet på det.

Frederik V. var en svag natur med en tvivlsom moral og hans dømmekraft var ikke den bedste. I dette tilfælde har kongen åbenbart ikke været forarget over Rantzaus gæld men kun været optaget af at gøre det så godt som muligt for sin unge ven. For at sikre Rantzau den bedst mulige modtagelse ved fremmede hoffere udnævner han ham til general major, for det lød af noget, og en sådan frisk udnævnelse viste, at han ikke havde forladt sit fædreland, fordi han var i unåde hos sin konge. Kongen og Rantzau har sikkert været helt enige, og scenen kan godt have været rørende. Selvfølgelig var der nogle praktiske ting at ordne, og til dem havde kongen sin Moltke, men for kongens skyld kunne Rantzau godt rejse med det samme, hvis han gerne ville.

Det ser ud, som om kongen allerede har strakt sig så vidt, inden Moltke kom ind i sagen med sine mere nøgterne betragtninger.

Det må anses for sandsynligt, at det har været netop Moltke, der har måttet gøre Hans Majestæt opmærksom på, at han også var konge for Rantzaus kreditorer og hans officerskammerater, og at også de havde berettigede forventninger om, at kongen også tænkte på deres velfærd. Der var kreditorer som biskopperne Brorson og Hersleb, som ikke havde løbet krigskancelliet på dørene, og som derfor ikke interesserede Rantzau i hans nuværende trængte situation, men som tilsammen havde 26.000 Rdlr. til gode. På samme måde ville det skuffe officerskorpset, hvis kongen brød med alle anciennitetsbegreber og gjorde Rantzau til generalmajor foran den række af udmærkede officerer, der havde berettigede forventninger om at opnå denne udmærkelse længe før Rantzau.

Adam Gotlob Moltke ville ikke have haft Frederik V.'s fulde tillid, hvis han ikke i sådanne tilfælde, hvor det var nødvendigt at minde kongen om hans forpligtelser, også var i stand til at anvise en udvej, så kongen fik sin vilje uden at krænke formaliteterne.

I dette tilfælde blev problemerne løst på den måde, at Rantzau underskrev en erklæring om, at når han kom til arv, ville han betale alle kreditorer, der var Hans Majestæts undersåtter med hovedstol og renter¹⁰⁷ og han underskrev en revers, hvori han bekræftede, at hvis han nogensinde igen kom i den danske konges tjeneste, skulle den øjeblikkelige udnævnelse til general major ikke have nogen gyldighed, men han skulle genindtræde i tjenesten med den oberstgrad og anciennitet, som han virkelig havde som chef for Kronprinsens Regiment.¹⁰⁸

Dertil kom så de problemer, der var knyttet til de klager imod Rantzau, der allerede lå i Krigskancelliet og en række andre sager, der utvivlsomt også ville ende der med krav om krigsretssager. Alle disse ting måtte bringes ud af verden, så at kongen ikke ved at give Rantzau lov til at rejse, krænkede retsbevidstheden ved at hindre, at retfærdigheden skete fyldest.

De truende krigsretssager kunne alle på fuldstændig lovlig vis henlægges, hvis man betalte alle, der havde anmeldt krav til krigskancelliet, de summer, Rantzau skyldte dem, så at de trak deres anmeldelser tilbage. Det fremgår af

Overkrissekretærens skrivelse af 9. oktober 1756 til den vanartede søns far, Herr Geheime Rath, Graven von Rantzau, Ascheberg,¹⁰⁹ at man har betalt alle disse kreditorer:

De, der ved denne lejlighed blev tilfredsstillet, var følgende:

Die Kaufleute, Gebrüder Wasserfall	896 Rdlr. 34 Sk.
Der Weinhändler Holzfresser	345 Rdlr. 16 Sk.
Der Goldschmied Paul Lenoir	226 Rdlr. 24 Sk.
Den Juden Amsel Jacob Meyer für den von Seiner Hoheit ihm ertheilten Wechsel mit angelauffenen Zinsen bis 10. oktober 1756	1171 Rdlr. 8 Sk.
Die Frau von Dombroich für einen von dem Grafen Ranzow an den Baron Schack ausgestellten und von ihr eingelösete Wechsel	200 Rdlr.
	<hr/>
	2839 Rdlr. 4 Sk.

Det oplyses, at de efter allerhøjeste Kongelige ordre er betalt af den sum, som den »unge greve Moltke« har betalt for sit nuværende kompagni i det falsterske regiment. Når man altså læser i biografiske opslagsværker, at han 10 år gammel blev kaptajn, så betyder det, at A. G. Moltke betalte de 2.839 Rdlr., der skulle bruges, for at man i krigskancelliet kunne få Rantzaus kreditorer til at trække deres klager tilbage, og at Kongen allernådigst har ment, at Moltke skulle have noget for sine penge og derfor har foræret Joachim Godske Moltke et kompagni i det falsterske regiment.

Det må betyde, at Kongen har bedt Moltke om at sørge for, at der bliver gjort rent bord, så at Rantzau kan komme at sted. Det viser sig ved nærmere undersøgelser, at alle de af Johanne Skovgaard nævnte ting,¹¹⁰ der efter hendes skøn er så »farlige« at de i sig selv begrunder nødvendigheden af hans flugt, alle er bragt ud af verden, før Rantzau rejser. Samtidig må man konstatere, at så mange personer i den anledning har dateret og underskrevet dokumenter, at det er utænkeligt, at alt skulle være fejldateret for at give Rantzau mulighed for at slippe ubemærket af sted.¹¹¹ Jo færre, der vidste besked, jo bedre. Det er selvfølgelig ikke utænkeligt, at Overkrissekretæren begår et sådant brud på ordentlig embedsførelse, hvis han får kongelig ordre til det. Det er den situation, der er grundlaget for Johanne Skovgaards og andres bedømmelse af spørgsmålet om afrejsedatoen. Ser man imidlertid nærmere på, hvad der virkelig skete, så synes det at være mere sandsynligt, at det er Rigs greve Ditlev Rantzau til Oppendorff, der har skrevet »juli« i stedet for »august« den dag, da han skrev til sin søster.¹¹²

I dag regner vi ikke 61 år for en høj alder, men det pågældende brev er et

brev fra en gammel mand, der befinder sig i en situation, som burde være utænkelig. Han er kommet hjem fra en rejse og ventede at finde sin datter og svigersøn på Oppendorff, fordi Rantzau i sine breve til sin hustru og til sin far på Ascheberg, havde meddelt, at han ville komme. I stedet er der sket dette: »Mit der grösste Bestürtzung empfangen Sie beyderseyts aber, mit der vorigen Post einen Brieff von Ihn aus Celle, woinnen Er bittet nicht übel zu nehmen, dass Er vorbeygereysset ware, indehm Er nach Wien eiligst reyssete umb sich auff eine vortheilhaffte Weysse in keyserliche Dienste zu engagieren«.

Anden besked har de ikke fået, og Ditlev Rantzau skriver nu på hustruens, faderens og egne vegne til Anna Sophie Schack for at spørge, om hun ved noget, om han har tage sin afsked, om han vil få pension og om denne kommer til udbetaling, sålænge han er i kejserlig tjeneste, om han mon har betalt sin gæld o.s.v., o.s.v. og til sidst: »Darff ich auch bitten mich Nachricht zu geben, ob Er sein Haus und Bauten verkauffet, an wen, und was Er davon bekohmen, auch wo seiner Frauen Leinen-Zeug, Silber Thee Machine, die Meubeln und Bücher etc: geblieben sind?« Den hensynsløse menneskeforagt, han ved denne lejlighed lægger for dagen kan ikke forbigås, når man vil danne sig et billede af hans personlighed. Fra ham selv hører familien på Ascheberg derefter ikke et ord, før han dukker op fire år senere, og Rantzau til Oppendorff kan kun konstatere at hans datter modtager ham med åbne arme.

Der står tydeligt »Oppendorff, d. 10. July 1756« på brevet, men brevet bærer tydeligt præg af forvirring, og iøvrigt har han været på rejse, og muligheden af, at der skulle have stået »august« kan underbygges med en række kendsgerninger.

For det første står der »mit der vorigen Post«, og da postbesørgelsen fra Celle til Ascheberg jo dog har taget et antal dage, vil det sige, at Rantzau skal have været i Celle allerede en uges tid tidligere.

Den 10. juli 1756 har regimentskvartermester Hiort, oberstløjtnant Gude og oberst Løvencron skrevet under på, at Rantzau samme dag har været i Helsingør for at »liquidere« med sit regiment. Alle er blevet »fornøvede« med, hvad de havde at fordre, så at oberst Løvencron overfor Krigskancelliet, generalkommissariatet og den fremtidige regimentschef påtager sig ansvaret for, at Rantzau har efterladt alt i mønstergyldig orden med gyldighed for »Cassa, Mundierungs- und Werbungs-Berechnungen«. ¹¹³ Der er stærke kræfter, der virker til Rantzaus fordel på dette tidspunkt, for det har næppe kunnet gøres, uden at han havde penge med? Det ses i hvert fald tydeligt, da han sælger sit hus.

Johanne Skovgaard oplyser helt korrekt, at Rantzau på et tidspunkt havde givet to personer 2. prioritet i ejendommen i Gothersgade, nemlig Overkrigskommissær Højer og Regimentskvartermester Købke, at der var nedsat en særlig kommission for at undersøge dette spørgsmål, og at forhandlingerne der fik en så pinlig vending, at Rantzaus fætter, Otto Mandrup Rantzau, der mødte

på hans vegne, afbrød forhandlingerne og henviste sagen til en krigsret – sandsynligvis allerede dengang med viden om, at en sådan krigsretssag aldrig ville finde sted.¹¹⁴

Imidlertid sælger Rantzaу huset i juni 1756, og det fremgår af salgskontrakten at vanskeligheder af den art overhovedet ikke eksisterer. Køberen er kaptajn Friederik August von Bülow af Livgarden til Fods. Købesummen for huset med alt indbo er 9.500 Rdlr. Courant, og Rantzaus kontante udbytte bliver 2.500 Rdlr. + en 3 mdr.s veksel på 2.000 Rdlr., men inden disse penge forfalder skal han have opfyldt en række betingelser der har krævet betydelige midler til rådighed. Kontrakten er undertegnet dramatisk: »alles ohne List und Gefährde bey Ehre und Cavallier Parole und unverbrechlich zu halten«.¹¹⁵

Hvis man ser nærmere på betingelserne, så er det klart, at der tidligere må have været en 1. prioritet, der nu er forsvundet, hvadenten den, der har haft den, har fået den udbetalt eller bare har slået en streg over den. Den ene af de to, der havde 2. prioritet, overkrigskommissær Højer har nemlig nu 1. prioritet på 5.000 Rdlr., og det indgår i betingelserne, at denne kan blive stående indtil den 11. december s.å. 2. prioritet til regimentskvartermester Købke er forsvundet, og da også indboet indgår i handelen, påhviler det Rantzaу at sørge for og at dokumentere »aus dem Stadt-Protokoll«, at der ikke eksisterer nogen 2. prioritet eller Hipothecken i hverken huset eller indboet. Rantzaу skal også levere en underskrevet og beseglet fortegnelse over alt indbo, ligesom han skal levere skøde og alle papirer, der vedrører huset, en brandforsikring på 6.000 Rdlr. bl.a., alt i orden og betalt frem til næste termin. Kontrakten er underskrevet den 3. juni 1756.

Imidlertid foreligger der et nyt dokument, der også er underskrevet »alles ohne List und Gefährde, bey Ehre und guten Glauben und Cavalier Parole« af dem begge og beseglet af dem begge.¹¹⁶ Dokumentet er vanskeligt gennemskueligt. Det er underskrevet den 10. juni 1756, dagen før Bülows overtagelse af huset i henhold til den oprindelige kontrakt. Rantzaу har på dette tidspunkt endnu ikke ordnet de ting, han ifølge kontrakten var forpligtet til. Ifølge det nye dokument må Rantzaу være så venlig at betale prioritetsrenter, brandforsikring o.s.v. og han må præstere den lovede beseglede liste over alt inventaret og han må aflevere skødet »zu welcher Auslieferung, sowohl wie die Räumung des gantzen Hauses der 6te July zukommend, als der Terminus ultimus unumstosslich verabredet worden«.

Bülow betaler de 2.500 Rdlr. kontant og afleverer vekslene, der kommer til udbetaling den 11. september s.å. og det anføres meget elskværdigt, at det hele forsåvidt er i orden, når bare Rantzaу afleverer kvitteringerne for de omtalte summer, der er at betale, sammen med skødet og den ønskede inventarfortegnelse. Det tilføjes dog, at den udstedte veksel på 2.000 Rdlr. ikke må benyttes på nogen måde af Rantzaу, hverken sælges eller belånes eller pantsættes. Bü-

low sikrer sig derved, at hvis »wieder Vermuthen« nogle af de anvisninger, hvormed Rantzau måtte afvikle de nævnte forpligtelser, ikke bliver accepteret, så vil Bülow være berettiget til at gøre udlæg i de 2.000 Rdlr., således, at den omtalte veksel ikke kan udbetales, før der foreligger en skriftlig bekræftelse fra Bülows side, hvor han erklærer alle betingelserne opfyldt fra Rantzaus side.

Endelig må det nævnes, at den sidste billet, Rantzau skriver til Grevenkop, hvor han endnu engang lover at ordne sagen, når han kommer til Holsten, er skrevet her i København den 22. juli 1756, datoen for udstedelsen af alle de officielle skrivelser, der gør det muligt for ham at rejse.¹¹⁷

Tidligere end den 23. juli 1756 kan Rantzau altså næppe være rejst. Det passer forøvrigt udmærket med, at hans afskedsbrev til Anna Sophie Schack er dateret Hamburg den 31. juli 1756, og da Celle ligger ca. 100 km syd for Hamburg, kan det ikke forekomme usandsynligt, at et brev derfra har kunnet nå Ascheberg så tidligt, at det kan passe med dateringen den 10. august for Ditlev Rantzaus brev.

Det har ikke været småsummer, der krævedes for at bringe denne forretning i orden, men det er altså blevet gjort, selvom den, der bistået Rantzau har været så klog at undlade at udlevere ham kontanter, så at han må betale alt med anvisninger, der altså for en gangs skyld »wieder Vermuthung« IKKE har været dækningsløse.

Når man allerede i et tilfælde har konstateret, at redningsaktionerne er udtryk for Kongens ønske, er det pludselig let at forstå, hvordan vekslers forsvinder ud i den blå luft og alle de ting, som Johanne Skovgaard betegner som »farlige«, forsvinder som dug for solen. Bevises kan det dog ikke. Systemet var sådan indrettet, at det er umuligt at se af regnskaberne, hvordan pengene kommer til veje. Det kan nævnes at der i Particulierkammer-regnskaberne hvert år findes en fast rubrik, der betegnes: »Ausgaben welche nicht zu benennen stehen« eller »Nicht zu benennende Ausgaben«, dækkende 10-12.000 Rdlr. årligt uden at der findes nogensomhelst oplysning om formålet i resolutionsprotokollen. Man kan måske gætte på, at når Bernstorff mange gange hæver 2-6.000 Rdlr. kan det hænge sammen med hans forsøg på at blande sig i svensk indenrigspolitik? Men mange andre poster er helt gådefulde. Desuden finder man hvert år »Allergnädigste Geschencken« til et beløb af ca. 75.000 Rdlr. og det er langtfra alle – og sjældent de store – gaver, der motiveres i resolutionsprotokollen.

Hvad angår Rantzaus ellers så hjælpsomme faster, Anna Sophie Schack, så er det en kendsgerning, at hun står helt på familiens side og er absolut unådig overfor nevøen og hans opera-dame. Det bekræftes af hendes afvisning af Grevenkops henvendelse, da hans sag ikke kunne have dukket op i 1768, hvis hun havde taget venligere imod hans anden henvendelse, og det bekræftes tydeligt af Rantzaus afskedsbrev, der også er bevaret.

Han er stukket af uden at sige farvel, og han får ikke skrevet før »le 31. de

juillet 1756« fra Hamburg,¹¹⁸ og det er tydeligt, at han ikke har noget at takke hende for. Han undskylder dog, at han ikke fik sagt farvel, fordi han havde så meget at ordne før sin afrejse, og så beder han hende forøvrigt om nådigst at opfylde to ønsker. Det ene er, at hun vil modtage hans breve. Han er sikker på, at de vil blive værdige til at nå frem til hende, og at de vil vise, at han hverken gør hendes gode råd eller den afdøde marskal (Løvenberg?) til skamme. Den anden er, at han beder hende om at skaffe overbringeren af hans brev en eller anden lille stilling. Det vil ikke volde hende meget besvær, skriver han, men det vil gøre ham glad og taknemmelig. Vi ved ikke, hvordan det er blevet modtaget, og hvilke løfter, han har givet den, der bringer brevet, men det er typisk for ham, at han allerede i ånden har set sin tante så glad og stolt af ham og de bedrifter, han vil skrive om, at der ikke er grund til at tage hensyn til, at forholdet »lige for tiden« ikke er det allerbedste, men at han kan regne med, at hun da altid vil gøre ham en tjeneste.

Hvad man end kan sige af ondt om adelen i hine tider, så havde den æresbegreber med gyldighed for sin egen kreds. Tiden var dog letsindig udoer alle grænser, og selv en dame som Anna Sophie Schack har vel tolereret »galante eventyr« som uundgåelige i en adelsmands liv. Til gengæld tør man sige med sikkerhed, at hun ikke havde drømt om at opleve, at en Rantzau havde så lidt respekt for sine afgivne løfter, som det fremgik af det, som Grevenkop havde sendt hende, og hun ville have regnet det for udelukket, før det var en kendsgerning, at en mand af den bedste adel uden varsel rejste bort uden at meddele sin hustru, at han havde sagt sin stilling op, og at der i fremtiden hverken ville indløbe gage eller pension, at han havde solgt deres hjem med hendes møbler, bøger, linned og »Silber-Tee-machine«, at han end ikke antyder, om hun nogensinde skal vente at se ham igen og i givet fald hvornår, og at han heller ikke meddeler hende, at Kongen har fritaget ham for at betale gæld, til han kommer til arv, så at hun en måned senere oplever, at biskop Brorson henvender sig til hende angående de 10.000 Rdlr., han har til gode, og at hun intet kan stille ham i udsigt men kun kan svare, at hendes mødrene arv »ist an meinem Herrn ausgezahlt«.¹¹⁹

Alligevel fandtes jo alle disse papirer – også den ikke tidligere omtalte salgskontrakt for huset i Gothersgade – i hendes privatarkiv. Den sandsynlige forklaring er at finde i det gode forhold, der livet igennem bestod mellem Anna Sophie Schack og A. G. Moltke.

Det kan ikke være fordi Kongen/Moltke manglede penge, at Moltke alligevel fik grevinde Schack inddraget i sagen, og det er er indlysende, at de penge, Rantzau havde til disposition, da han »liquiderede« med sit regiment, og som han behøvede for at opfylde forpligtelserne i forbindelse med salget af huset ikke kan være kommet fra »tante Schack«, og at hun intet har haft med sagen at gøre, før nevøen er rejst, da det ellers ville være fremgået af hans afskedsbrev.

Når Moltke på et tidspunkt lige omkring den 1. august henvender sig til grevinde Schack, er det sandsynligvis fordi han kan påvise, at en sag, der ikke kan ordnes af hofmarskallen uden at vække berettiget nysgerrighed, er aldeles harmløs, hvis den ordnes af »familien«. Det kan påvises, at Moltke trygt har kunnet gøre det, fordi formålet kun indirekte var at hjælpe Rantzau-Ascheberg men primært var at hjælpe Moltke i hans bestræbelse for at opfylde Kongens ønske så godt som muligt, og netop på dette tidspunkt stod den ellers helt uafhængige dame faktisk i taknemmelighedsgæld til både Kongen og Moltke.

Der kan ikke være tvivl om, at Moltkes hjertesag i netop disse år var det synlige bevis for hans devotion for systemet, der ville finde sit fuldkomne udtryk den dag, da den fuldførte »Frederiksstad« med Salys rytterstatue af Frederik V. og Frederikskirken stod der til evigt minde om »jubelåret«. Selv havde han bygget det fornemste af de fire palæer på Amalienborg plads, hvor han var flyttet ind i 1754 samtidig med, at Anna Sophie Schack havde overtaget det allerede påbegyndte syd-østre palæ, det nuværende residenspalæ, så at de, når det engang blev færdigt, ville blive naboer.

Den 5. december 1754 udbrød der imidlertid brand på byggepladsen, og skaden var så betydelig, at Moltke i ånden så, at det ville forsinke byggeriet. Sagen blev forelagt Kongen, og i Chatoll-Cassens bestyrelse blev den 22. marts 1755 besluttet at bidrage til palæets færdiggørelse med 20.000 Rdlr.¹²⁰

Damen havde nu selv magt over tingene og fuldførte byggeriet uden forsinkelse, og i Chatoll-Cassens Memorialbog kan man ved slutningen af 1755 notere, at der hidindtil intet er hævet, fordi damen ønsker »at lægge Total Skaden og dends Istandsættelses Summa for Øynene, saa beroer nu alting herved indtil 1756, da denne Post, imod Pengenes Udbetaling, kand ventes i Rigthighed bragt«.

I begyndelsen af 1756 oplyser hun, at beløbet ikke er 20.000 Rdlr. men 13.676 Rdlr. 21 Sk. Kongen bliver så imponeret af dette, at det i Memorialbogen under 3. april 1756 tilføjes: »Vi har af eegen allernaadigste Bevægelse og Bevaagenhed villet tilægge den Summa 323 Rdlr. 75 Sk.« Summen kommer dermed op på 14.000 Rdlr., der kommer til udbetaling i løbet af 1756. Den første rate er allerede udbetalt den 26. marts, og på det tidspunkt, lidt før eller lidt efter den 1. august, da Moltke formodentlig har henvendt sig til hende, har hun allerede fået udbetalt 10.000 Rdlr. Man kan godt forestille sig, at det kan have passet den meget selvstændige dame udmærket, at det nu var hendes tur til at være nådig, så det har hun utvivlsomt været, så meget mere som Moltke kunne meddele hende, at blandt de betingelser, som hendes nevø havde måttet opfylde for at få lov til at rejse, var, at han havde forpligtet sig til at betale gæld, når han kom til arv, for hun havde i forvejen i hvert fald 10.000 Rdlr. til gode hos sin nevø. Hun har dog nok ønsket at se det sort på hvidt, for i hendes arkiv finder man et brev af 17. august 1756 fra C. Ahlefeldt,¹²¹ som er et følgebrev til

Moltkes palæ i Frederiksstaden, der idag benyttes af kongefamilien til repræsentative formål. »Tante Schacks Palæ« fungerer idag som dronning Margrethes residenspalæ, og ligger til venstre for Moltkes palæ på Amalienborg slotsplads.

Lensgreve Adam Gottlob Moltke (1710-1792) var enevoldskongen en trofast støtte, en betydelig statsmand og en stor kunstmæcen. Moltkes palæ, som stod færdig i 1754, var tegnet af arkitekten Niels Eigtved (1701-1754) og blev prægtigt indrettet. Landets bedste kunsthåndværkere arbejdede med rummernes udsmykning, og den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin (1720-1799) forestod i 1757 udformningen af spisesalen. Resultatet regnes idag for Danmarks fineste, nyklassicistiske interiør, ligesom riddersalen anses for landets fineste, rokoko-interiør. Alle fire palæer omkring Amalienborg slotsplads er fredet. (Kobberstik 1756 af O. H. v. Lode, Nationalmuseet).

nogle bilag, der ikke findes ved brevet: »... hierbey nach Dero Verlangen die die Erlassung des Herrn Grafen Rantzau Ascheberg betreffende Abschriften«, og der kan næppe være tvivl om, at man her har fundet en kopi af Rantzaus løfte vedrørende sin gæld. Selvom der blev udfoldet en febrilsk aktivitet for at udrydde al den gæld, der var »farlig«, er det en kendsgerning, at Rantzau rejste fra den største del af sin gæld, men at den lå hos familien, hos standsfæller som grevinde Lewetzau og hos andre prominente personer som biskopperne Brorson og Hersleb.

Det har derfor utvivlsomt været praktisk for Anna Sophie Schack, der ikke har kunnet undgå utallige henvendelser fra nevøens kreditorer, at hun havde kopien af »die die Erlassung des Herrn Grafen Rantzau Ascheberg betreffende Abschriften«, så hun kunne dokumentere, at det var Kongens ønske, at Rantzau fik lov til at vente med at betale sin gæld, til han kom til arv. Man kan gætte på, at det også er den besked, som Grevenkop har fået, siden sagen ikke blev ordnet i 1756 men dukkede op som Borthuus-sagen i 1768.

Af en eller anden grund hænder det ofte, at folk, der skal bekende deres synder eller gøre deres gæld op, standser et sted, skønt det hverken kan gøre fra eller til, så der alligevel er noget, der ikke bliver nævnt. Det er ligesom umuligt at vedgå, at der slet ikke er nogetsomhelst, der er i orden.

For Rantzau er det selvfølgelig en umulighed at føle sig som »et slet menneske«. Hans situation er i virkeligheden pinlig. Alligevel kan han ikke bare skrive og indsende den »revers«, der forlanges af ham uden at ledsage den af en bravade, der må have fået modtageren til at krølle tæer.¹²² På samme måde med Overkrigssekretæren, hvis redegørelse til Rantzaus far både i sin form og tone røber uvilje overfor de uregelmæssigheder, han må tage ansvaret for, og som skulle holdes hemmelige i et sådant omfang, at Rantzau ikke tør gå op og sige farvel til ham på kontoret. Han har dog gjort sin pligt i henhold til de ordrer, der er tilgået ham fra Allerhøjeste sted, men Rantzau sender ham et afskedsbrev, hvor dette forvandles til personlige vennetjenester, som fortjener hans hjerteligste tak.¹²³

De to skrivelser (bilag 6 og 7) virker, som om de har givet Rantzau lejlighed til at føle sig som den alle andre overlegne, der kan tage situationen i stiv arm. Samtidig er det givet, at hvis Rantzau havde nævnt de ubetalte håndværkerregninger, var også de blevet betalt, men de blev ikke betalt, fordi han trængte mere til at brillere midt i elendigheden end til at ydmyge sig yderligere.

Spørgsmålet er så, om han har afleveret en liste med alt det, der var ubetalt, eller om han har snakket sig fra at aflevere listen med henvisning til, at han havde så travlt? Han har ikke kunnet tilegne sig pengene, for det er tydeligt, at ingen betror ham kontanter, men at der er dækning for de anvisninger, han udsteder. Hvem der efter Rantzaus afrejse har repræsenteret ham i forhold til

køberen, kaptajn Bülow, vides ikke, men der har jo i hvert fald været en aftale om, hvem der skulle modtage de 2.000 Rdlr. den 11. september.

Der må i hvert fald være sket det, at den nye ejer af huset i Gothersgade er blevet præsenteret for regninger på de ubetalte møbler og ydelser til indretning af hjemmet, og han har vel så omgående henvendt sig til den, han havde forbindelse med, og denne har refereret videre til Moltke. Sålænge Rantzau var her, var det ham selv, der måtte ordne alt det praktiske med sine kreditorer, og Moltke skulle blot udstyre ham med anvisninger af den nødvendige størrelse. Da et nyt problem uventet dukker op efter at Rantzau har forladt landet, opstår der et helt nyt problem, fordi hofmarskallen ikke personligt kan beskæftige sig med den bortrejste greves håndværkerregninger uden at vække en uønsket nysgerrighed. Det er indlysende, at det har været helt ideelt, at han i denne situation har kunnet sige, at det da virkelig ikke var noget, der angik ham, men at han havde talt med »familien« om det, og at den havde lovet at bringe alting i orden.

Det sandsynlige er derfor, at han har opnået Anna Sophie Schacks tilladelse til, at hendes Monsieur Lehmann ordnede det hele i hendes navn.

To ting taler for dette. For det første at kontrakterne i forbindelse med salget af huset findes der. For det andet at næsten samtlige regninger er dateret midt i august måned 1756, selvom det drejer sig om leveringer og ydelser, der er af ældre dato. Det gælder for den af Johanne Skovgaard nævnte række af håndværkerregninger, der med meget stor sandsynlighed kan placeres i forbindelse med Rantzaus indretning af huset i Gothersgade i 1750. Der er snedkerregninger på arbejder på huset og på møbler, møbelpolstrer, possementmager og malere har også sendt specificerede regninger, og der er leveret stoffer af mange slags, både til boligindretning og til klæder.¹²⁴

Det sandsynlige forløb må derfor have været, at Moltke overgav »sagen«, incl. kontrakten, til Lehmann. Han er straks gået i aktion, har indkaldt regninger fra Rantzaus kreditorer i begyndelsen af august. Han har derefter lagt pengene ud, så at alt var betalt inden den 11. september, så at de 2.000 Rdlr. kunne komme til udbetaling og dække nogle af udgifterne, der ialt beløb sig til meget nær ved 10.000 Rdlr.. Lehmann har derefter fået godtgjort alle udlæg hos Moltke mod aflevering af regnskab og alle bilag, bl.a. alle kvitteringerne. Et sådant forløb forekommer sandsynligt. Det forklarer i hvert fald, hvorfor alt dette materiale var at finde i Anna Sophie Schacks privatarkiv, og at der kun findes regninger og ingen kvitteringer, end ikke en påtegning på regningerne, der angiver, at de er betalt. De dage var nemlig forbi, da Schack Carl Rantzau Ascheberg kunne forvente støtte fra sin rige tantes side.

Yderligere oplysninger om hele forløbet vil sikkert kunne fremskaffes den dag, da de Moltkeske privatarkiver bliver tilgængelige.

Når hele denne redningsaktion har kunnet holdes skjult til denne dag, er det

fordi der er ofret megen omhu på at ordne alting diskret og sørget for, at kun få personer vidste besked: Kongen og Moltke, og Bernstorff har i hvert fald fået besked, hvis han har spurgt, og det har han nok. Udover Anna Sophie Schack har Rantzaus familie ikke behøvet at være fuldt underrettet og har næppe været det. En vis forklaring, der motiverede, at sagsbehandlingen efter Kongens ønske blev noget usædvanligt, har været nødvendig overfor Overkrigssekretæren og Kammeradvokaten, der virtuost holder Rantzaus navn ude af sagen og gennem alle instanser fastholder Kongens krav til teatergarderoben til sagen ender for højesteret, hvor det sikkert kun koster Moltke et ord til Reventlow at sikre, at Kongen taber den. (At man derefter uden videre forærer alt til Holm og Goldsticker viser, at det hele er teater).¹²⁵ Mingotti var uskadeliggjort ved løftet om pension, og at betroede folk som kasserer Linde og tante Schack's Monsieur Lehmann og dommeren i skifteretten dengang tog deres tavshedspligt højtideligt var en selvfølge. Hele deres eksistens var afhænging af, at der ikke på noget tidspunkt kunne rejses tvivl om, at de var værdige til den tillid, der blev vist dem.

Officielt sker der ikke nogetsomhelst bemærkelsesværdigt, endsige dramatisk i sommeren 1756. Det er selvfølgelig beklageligt, at Mingotti er gået fallit. At der allerede ved skrivelse af 14. august 1756 er bevilget Mingotti pension, ved kun en håndfuld mennesker, der ikke fortæller det til nogen. At Cammer Herre, nu General Major Schack Carl, greve af Rantzau til Ascheberg er draget ud i fremmed krigstjeneste er heller ikke opsigtsvækkende al den stund, at det er sket tre gange tidligere.

At han rejste i selskab med Rosa Tagliavini, kan heller ikke have forbavset nogen, da forholdet allerede var almindelig kendt, og hans grevinde i den anledning havde forladt ham. Hvis hun var virkelig dejlig, kan det højst have vakt misundelse. Det var heller ikke første gang, at han efterlod sig gæld. I virkeligheden sker der der derfor ikke andet, end at Mingotti har standset sine betalinger, og at man efter en periode med italiensk opera nu igen oplever en periode uden italiensk opera bortset fra, at man også denne gang fortsætter med at spille italienske intermezzi med »Scalabrinierne«. Ikke engang i Luxdorphs eller Suhms private notater finder man nogen antydning af, at der er noget galt, skønt de begge nøje følger Rantzaus færden. Luxdorph kan således i februar 1757 notere, at Rantzau efter have kæmpet i slaget ved Lobositz under den østrigske feltherre, Browne og i november 1756 er blevet rosede omtalt af denne, har »faaet Consilium abeundi fra Wien for at have talt for frit om Browne.«¹²⁶ Luxdorph ved også, at Rantzau fra Wien er rejst til Neapel, hvorfra det rygtes, at han er blevet myrdet. En uge senere noterer Luxdorph: »Rantzau skal ei være død«.¹²⁷

Skønt det ifølge Aage Friis ikke skulle være nødvendigt, er der i den sidste del af denne redegørelse søgt at give »Forklaringer ved Hjælp af Hypoteser«.¹²⁸ Når

det er gjort, er det fordi, det er en fejl ved de tidligere forklaringer, at ingen af forfatterne har tænkt så langt som til Rantzau-Aschebergs tilbagevenden i 1766.

Det har derfor været vigtigt at påvise, at alle de sager, som Johanne Skovgaard anser som så farlige, at greven har måttet smugles ud af landet, allerede var ordnet, da han rejste, som det fremgår af Overkrigssekretærens skrivelse til hans far.¹²⁹ Det var utænkeligt, at han i 1766 igen kunne være blevet knyttet til Generalkommissariatet, hvis der havde ligget en række krigsretssager og ventet på ham.

På samme måde gælder det, at alle kontraktens bestemmelser med hensyn til salget af huset må have været bragt i orden, så at den nye ejer ikke har mødt en uendelig række af vanskeligheder fra de leverandørers side, der i sin tid havde leveret husets indretning og en stor del af møblerne. Kontrakten har ikke kunne misligholdes.

Om hele Rantzaus resterende umådelige gæld, kan det derimod siges, at han ved sin tilbagekomst i 1766 med god ret har kunnet henvise til, at hans far endnu på dette tidspunkt var i live, og at han havde en kongelig tilladelse til at vente med at betale sine kreditorer, til han engang kom til arv.

Bilag nr. 1

RIGSARKIVET / Particulier Cammeret.

Nr. 39, Bilag til Particulier Cammer Regnskab 1754

Pk. nr. 4: Indtægts- og Udgifts-Ordre.

Lit. G. 6: Zur Ausgabe der Königl: Cammer-Rechnung p: a: 1754.

(gengivet nøjagtigt med originalens retskrivning)

Den Høybaarne Herr Schack Carl Greve af Rantzau Ascheberg Lindau, Deres Kongelige Majestæts Kammer-Herre og Obrist af Infanteriet for Deres Kongelige Høyheds Cron Princens Regiment, som den, der af Hoffet er berettiget at handle og slutte med Her Pietro Mingotti, Kongen af Polens og Churförsten af Saxens Raad, andgaaende Entreprisen af en Italiensk Opera paa Tie Aar efter hverandre, efter neden under andførte Conditioner, haver altsaa ladet opsætte følgende Act, som er egenhændig underskrevet med det hostrykkede Grævelige Seil og ligeledes underskrevet og forsejlet af bemelte Hr. Mingotti, som forbinder sig:

1

At bygge og oprette paa sine Omkostninger, være sig paa Kongens Nye=Torv eller i et andet bequemt Quarteer af denne Hoved=Stad et prægtigt Theatrum, som ei aleene kand tiene til Forestillingerne af Hans Opera, men end og til deri at indlogere Hans Troup

2

Strax deraf at indgive Tegninger til den Høybaarne Her Greve Rantzau, paa det han dertil kand erholde Hoffets bevilgelse, da han Her Mingotti ei skal bygge, uden efter den approberede Plan.

3

At intet spare derpaa, at denne Bygning kand blive saa smuk, som muligt er, og saadan, at den kand tjene til en andseelig Ziirat for det Quarteer af Staden, hvor den skal opføres.

4

At bære Omsorg for, at det indvortes af dette Theatre kand svare til dets udvortes andsee-

Monsieur le Comte de Rantzau Ascheberg Lindau, Chambellan du Roy, et Colonel du Regiment Prince Royal Infanterie, étant autorisé par la Cour à traiter et à conclure avec le Sieur Pierre Mingotti, Conseiller du Roy de Pologne, Electeur de Saxe, L'Entreprise d'un Opera Italienne pendant L'Espace de dix Années consecutives aux conditions cy dessous; Le dit Seigneur Comte en a fait dresser L'Acte svivant, Signé de sa Main, Scallé des ses Armes, et pareillement signé et cacheté du dit S'. Pierre Mingotti, qui s'engage:

1

De batir, et construire à ses Depens, soit en la place Roiale, soit en un autre Quartier convenable de cette Capitale, un magnifique Theatre, qui puisse servir non seulement aux repressions de Son Spectacle, mais encore à loger Sa Troupe.

2

D'en donner incessamment les Desseins au Seigneur Comte de Rantzau, a fin qu'il en obtienne L'Agrement de la Cour, ne devant batir Le S'. Mingotti, que sur le plan approuvé.

3

De ne rien espagner, pour que cet Edifice soit aussi beau que possible, et tel, qu'il serve d'un ornement considerable au Quartier, ou il sera placé.

4

D'avoir soin, que L'Interieur du Theatre responde à la Magnifiance du de hors, que tout

ligt, at alting deri skal være regelmæssig andordnet og udpyntet; Theatrum rummeligt, samt tæt, og saaledes, at det ved Jern=Ovne kand holdes varmt, og være forsynet med et andtal af Udgange, i fald Ilds Vaade skulde paakomme; og i dette saavel som hvad det udvortes af Bygningen andgaar, forbinder han sig intet at gjøre uden efter de af Hoffet approberede Planer.

5

At underholde den beste Trup af *Virtuoser* af begge Kjøen, som ham muuligt er at faae, samt at søge at andskaffe Actricer som enten haver Mænd eller Brødre, som ere duelige til at spille i Orchestret.

6

Desuden at underholde en Trup af fiire Dansere og fiire Danserinder, saa vel serieuse som comiske af de beste, som kand forefindes med en Forstandere eller Ballet-Mestere, som er sindriig og kand paaafinde Danser.

7

At gjøre sig Umage for at have saa mange *Virtuoser* af begge Kjøen, som Dansere og Danserinder af dem, som man kalde *Gente de Credit*, og at enhver af disse Subjectis skal have for sig en besynderlig Fortjeneste.

8

At have altid en Rulle dobbelt eller et tilovers værende Subjectum, som er liige saa god, som de andre; paa det om Sygdom skulde paakomme en af Truppen, at Skuespillet ej derfor skal forhales.

9

Saaledes at Completere Truppen, at alle Rullerne blive besadt, og at man kand forestille *Metastasio* Opera, uden at udelade nogen.

10

At udpynte og ziire sit Skuespil med alt det, som kand gjøre samme mest andseeligt, være sig i Henseende til Scener, Decorationer, Ma-

y soit regulierement distribué et décoré; Le Theatre spatieux, clos, chauffé par des fourneaux, avec nombre de sorties, en cas de feu; et sur ce la, comme sur L'Exterieur de L'Edifice Le S' Mingotti s'engage, de ne rien faire, que sur de plans approuvés par la Cour.

5

D'entretenir la meilleur Troupe de *Virtuosi* et *Virtuose*, qu'il sera possible d'avoir, et de tacher d'engager des Actrices, qui ayent de Maris, ou des Freires capables de jouer dans L'Orchestre.

6

D'entretenir en outre, une Troupe de quatre Danceurs et quatre Danceuses serieux et comiques, les meilleurs, qui se puissent trouver, avec un Directeur ou Maitre de Ballets, homme de genie et de tete.

7

De faire ses efforts d'avoir tant de *Virtuosi* que de *Virtuose*, que de Danceurs et de Danceuses de ceux qu'on appelle *Gente de Credit*, et que chacun de ces sujets, aye quelque merite particulier.

8

D'avoir toujours un Role double, ou un Sujet surnumeraire, aussi bon, que les autres; à fin que en cas de Maladie de quelqu'un de sa Troupe le Spectacle ne languisse pas.

9

De completer sa Troupe de Façon, que tous les Roles soyent remplis, et que l'on rappresenter Les Operas de *Metastasio*, sans en retrancher aucun.

10

De decorer, et d'orner son Spectacle de tout ce, que peut le rendre le plus brillant, soit en Scènes, Decorations, Machines, Figurants,

chiner, figurerende Personer eller Illuminationer.

11

At alting, som andgaaer hans Skuespil, være sig i Henseende til Acteurernes, Dansernes eller de Figurerendes Klædedragter, skal være andstændigt og indrettet efter Historien, Værkerne, Skikkene, og de Nationer, som forekomme i den Opera, han lader opføre, saavel som i Henseende til Grunden og Andledning af hans Balletter, som i Almindelighed efter det, som man kalder *il Costume* eller vedtagen Skik.

12

At forskafe desuden, naar Hoffet giver Ordre dertil, da der suponeris at den Ordre, som bliver given, gives i tiide, en Comoedie, være sig fransk, tydsk, italiensk eller hvad for Slags Skue=Spill, som udfordres; uden at forlange nogen anden anden Fordel derfor, eller frembringe andre Pretensioner, end de, som ham efter denne Act naadigst forundes.

13

At underkaste sig aldelis i alleting, som andgaaer hans Theatrum og Skuespil, baade i Almindelighed og Særdelighed, den Høybaarne Greve af Rantzau hans Direction og Ordre, eller hvad for en anden Herre, som Hoffet i denne Henseende kunde finde for godt, efter ham at udnævne.

14

I Henseende til den bogstavelige Fuldbyrkelse af denne Contract, og alt det, som for oven er andført, under Straf af de af Hoffet naadigst forundte Conditioners Tilintetgjørelse, forpligter jeg desuden herved min Person, samt Midler for mig og mine Arvinger, til hvis Bekræftelse jeg herved underskriver

(Segl)

Pietro Mingotti (m.p.)

I følge af Fuldbyrkelsen af de ovenmeldte vedgange Forbindelser af Her Pietro Min-

Illuminations.

11

Que soit en habits des Acteurs, Danceurs, Figurants, soit en tout ce, qui regarde son Spectacle, tout soit magnifique, convenable, et adopté à l'histoire, aux Moeurs, aux Coutumes, aux Nations de L'Opera, qu'il fait représenter au fond, de Sujet de ses Balet et generalement à tout ce, qu'on appelle Le Costume.

12

De fournir en outre, lorque le Cour en donnera les Ordres, Ordres qu'elle donnera à tems, supposé quelle le donne; une Comedie, soit Francoise, Allemande, Italienne, ou quelque Sorte de Spectacle, qu'elle exige; sans demander pour cela, aucun autre Avantage, ni former d'autres Pretensions, que celles, qui par cet Acte lui sont tres gracieusement accordées.

13

De se soumettre entierement en tout ce qui regarde son Theatre, et son Spectacle, au gros, et en detail, à la Direction, et aux Ordres du Seigneur Comte de Rantzau, ou de tel autre Seigneur, que la Cour trouveroit bien de nommer, après lui pour cet effet.

14

Tout ce qui ci dessus, à peine de Nullité, des Conditions, gracieusement accordées par la Cour, et du present Contract, pour L'executions Litterale, du quel j'hipotheque en outre ma Personne, mes biens, pour moi et mes heretiers, en foy de quoi je signe

(Segl)

Pietro Mingotti (m.p.)

Moyenant L'execution des engagements cy dessus puis par le Sieur Pierre Mingotti, Con-

gotti, Kongens af Polens og Churførsten af Saxens Raad, forunder Hoffet ham naadigst følgende Conditioner:

1

Hr. Mingotti skal oppebære i de første efter hinanden følgende Tie Aar af Hans Entreprise Tie Tusinde Rixd' Courant for hvert Aar, hvoraf det første begynde i November Maaned 1753 og bliver endt i November Maaned 1754, og saaledes efter hinanden indtil Enden af de første Tie Aar, som vil blive 1764.

2

Hr. Mingotti skal vedblive at have Orchestret frit, saaledes som han tilforn altid haver haft det.

3

Pensionen af Tie Tusinde Rixd' aarlig i tie aar, og de i disse Articler, saavelsom i den af Hr Mingotti med Det Danske Theatre sluttede Contract indbefattede Privilegier skal være tilfældelige for Her Mingottis Arvinger, for saa vidt, som de kand blive sindet, eller i Stand til at efterkomme hans forbindligheder

C. Rantzau (Segl)

Kiøbenhafn
den 22de feb' 1754

seiller du Roi de Pologne Electeur de Saxe, La Cour Lui accorde tres gracieusement Les Conditions suivants:

1

Le Sieur Mingotti touchera pendant le dix premieres années consecutives de son Entreprise, dix Milles d'Ecus Courant par chacun an, le premier commençant au mois de Novembre 1753, finissant au Moi de Novembre 1754, et ainsi de suite, jusqu'à la fin de dix premieres années, qui sera année 1764.

2

Le Sieur Mingotti continuera d'avoir L'Orchestre franc, ainsi qu'il l'a toujours eu precedement.

3

Le Pension de dix Milles Ecus pendant dix Années, et les Privileges contenues dans ces Articles, comme aussi dans le Contract passé entre le Sieur Mingotti et la Comedie Danoise, seron reversibles aux heretiers du S' Mingotti, en tant qu'ils seront en vouloir, et en pouvoir de remplir ses Engagements.

C. Rantzau
a Cop: ce 22de fevrier 1754

Bilag nr. 2

I forbindelse med den Kongl: approbation af den som »Bilag nr. 1« gængivne kontrakt bliver der på selve kontrakten gjort følgende tilføjelse:¹³⁰

Über vorstehenden, von UNSERM Cammer Herrn und Obristen, auch General Adjutanten, Schack Carl Grafen zu Rantzau Aschberg, mit Pietro Mingotti, der vorzustellenden Opern und anderer Schau Spiele halber auf 10 Jahr getroffenen Contract, welcher von Novbr: 1753 den Anfang genommen und sich also im Novbr: der von Gott zu erwartenden 1763. Jahres endigen wird, haben WIR hiemit UNSERE allergnädigste Confirmation ertheilen auch, auf den nebensgehenden von Besagtem UNSERN Cammer Herrn abgestatteten nähere allerunterthänigste Bericht, diesem noch allergnädigst beyfügen wollen, wie dem Entrepeneur das aufzuführende Opern-Gebäude, nebst den Machinen und was dazu gehörig, als sein Eigenthum verbleiben, und dass wenn sich auch, da Gott für sey, in UNSERM Königlichen Hause, vor Ablauf der 10. Jahre, Sterb-Fälle eräugnen sollten, Ihn dennoch die bestimmte jährliche 10.000 Rthlr. völlig und ohne einige Abgang gereicht werden mögen. Wann denn der Entrepeneur Pietro Mingotti all demjenigen, so ihm nach dem Contract oblieget, allerunterthänigst gelebet, sollen ihm, da er bereits für das 1ste Jahr

10.000 Rthlr genossen, während der übrigen 9 Jahre, nemlich von 1mo Novbr: a: c: an und bis Novbr: Monat 1763 incl: ebenfalls jährl: 10.000 Reichsthlr: und also noch 90.000 Reichsthlr. aus UNSERER Particuliere Cassa, durch gedachten UNSERN Cammer=Herrn entrichtet werden, und zwar für jedes Jahr in folgenden 5 Terminen, als:

Zu Anfange Novembris	2.000 Rthlr:
Zu Anfange Decembris	2.000 Rthlr:
Zu Anfange Januarii	2.000 Rthlr:
Zu Anfange Februarii	2.000 Rthlr:
und	
Zu Anfange Martii	2.000 Rthlr:
Zusammen jährlich	10.000 Rthlr:

Daferne aber der Entrepreneur sein Engagement nicht in alle Stücken erfüllen, und die Spectacles dergestalt ausführen wird, dass selbige UNSERE allerhöchste Approbation finden, so wollen WIR an diesem Contract weiter nicht gebunden seyn.

Solchemnach befehlen WIR hiemit allergnädigst, dass UNSERE Justice Rath und Cassirer Gabriel Linde vorberegetermassen de 1mo Nov: h: a: an, in den obensagten Terminen NEUNTZIG TAUSEND Reichsthlr: Dänisch-Courant aus UNSERER Particuliere Cassa, an UNSERN Cammer=Herrn den Grafen Rantzau abtragen solle, massen selbige von ihm, als Directeur, den Pietro Mingotti weiter ausgezahlt werden, und passieren folgl: gegen des Grafen Quittungen, UNSERM Cassirer die 90.000 Rthlr: völlig in Ausgabe.

Gegeben auf UNSERM Schloss Christiansburg in UNSERER
Königl: Residence Stadt Copenhagen d. 13te Aprilis 1754

Friderich R

A. G. Moltke

G: Linde

Bilag nr. 3

RIGSARKIVET / Privatarkiver
Nr. 6258

Brev fra major Hans Gottlob von Grevenkop til Geheimeraadinde, grevinde Anne Sophie Schack med bilag.¹³¹

Hochgebohren
Gnädige Frau Gräfin

Ihro Hochgräfl: Gnaden werde mir gnädigst erlauben, dass Ihnen beygesand des Hr: Grafen v. Rantzaus Originale Briefe und Documenta, wovon Copeÿen hiebeÿ ergehen, übersand derursache dessen ist; weilen ich vermerckt habe, dass Ihro Gnaden als auch in dran gedancken gestanden, als hätte ich entweder durch meine eigene gelder Leihen oder andere negoce von dem Hr Grafen profitiret; so ist hiedurch dass Contrarium zu ersehen; dass ich Ihm seit seiner verheÿrathung niemahlen selbst Geldt geliehen; und was ich Ihm sonsten aus freundschaft und so langer beandschaft an der handt mit rath und that gegangen, ist alles mit seiner Gemahlin wissen geschehen, welche allemahl gnädigst bezeugen kann; dass ich niemahlen von Ihm das geringste profitiret, obschon solches habe thun können, au contraire vieles von Ihm versprochen niemahlen aber etwas acceptiret, und nun zuletzt anderthalb Jahr mir die tausend Reichsthaler, (so ich an S' Excellenz Hr: General Leutnant von Hürup habe müssen bezahlen,) zu bezahlen versprochen, und bis dato

nichts erfolgt; Ja in alle dieser Zeit mir niemahlen Zinsen erhalten, gezweige mir die vor Aggershvile gesetzte Caution zu abhelfen; und ist nichts von sein versprechen erfüllet. Ich habe mir niemahlen in seiner andern affairen meliret; wohl in ein und andere umständen zum Besten vor Ihm moralisiret, einmahlen aber etwas so Ihm zum prejudice, wie oft geschehen gerathen, und mich Er selbst dieses gestehen.

Ihro Hochgräfl: Gnaden
gantz unterthaniger Diener
H. G. Grevenkop

Cop. d. 14. Aug. 1756

No. 1. 1.000 Rthlr Courant Copenhagen d. 1. Febr. 1755
Drey Monath nach dato habe ich fuer diesen meinen Wechsel obligation an dem Hochwohlgeboren Herrn General Major von Hürup oder Ordre die Summa Ein Tausend Reichsthaler dänisch courant Valuta baar empfangen.
Som Cautionist og
Selvskyldnere

H. G. Grevenkop

C: Gr: zu Rantzau

Obenstehende Wechsel=Obligation hat mir der Herr major Grevenkop heute dato als Cautionist und Selbstschuldner, – weilen ich bey Sr. Hochgeboren, der Herr Grafen, Cammerherrn und Obristen von Rantzau nach vielfältiger gethane anforderung, keiner Bezahlung erhalten, – richtig und baar bezahlen müssen, welches auf verlangen hiemitt bescheinige

Renten betalt til 1. Mäy 1755

Cop: d. 21te Mäy 1755 G. Hürup

No. 2. Hochwohlgebohrener höchstgeschätzter Hr. Major
Sr. Exc. Herr General Leutnant von Hürup hat den Wechsel verneuern wollen und ich habe es ausgeschlagen umb nicht Eure Hochwohlbohren mir erneuerung der Caution beschwerlich zu fallen. Ich habe Geld auf meiner zu Johannis fälligen pension negotiren wollen aber nicht reussiret.

Ich habe bei Mingotti über 3000 Rthlr. zu güte, und da ich mittelst Assistance des Hofes heute oder morgen dazu gelangen werde, so werde ich nicht vermangeln so fort mein Wechsel einzufreyen. Von dessem allem hätte ich selbst Sr. Exc, dem Herr General bericht abgestattet, wann ich meiner Gesuchts wegen im stande auszugehen wäre. Ich wollte es Ihm heute geschrieben haben; da Er aber an Euer Hochwohlgeboren sich dieseshalb addressiret har, so bitte ich ihm nebst vermeldung meiner empfehlung davon zu benachrichtigen. Ich habe die Ehre zu seyn Eure Hochwohlgeborener ergebener Diener.

d. 20. Mäy 1755

C. Gr. zu Rantzau

No. 3. Hochwohlgebohrener Herr Major
Es thut mir mehr Leýd wie Ihnen; noch nicht meiner schuldesheit nachkommen können; und Sie kennen mich genug umb zu wissen dass ich Ihnen darin die Wahrheit sage: Das Lager just in 11. Juný termin hat mich derangiret, ich habe aber solche mesures genommen, dass cher ausgang des monaths (ich sage dass spätesten) es richtig seýn soll. Dass Sie nichts profitiret habe ich allezeit mündlich gesagt, und mache mir ein vergnügen es auch hier schriftlich zu versichern. Wegen Abschaffung des Menschen, sehen Sie wohl ein, dass es mir gantz unanständig und nicht thunlich ist. Ich verbleibe übrigens Euer Hochwohlg. ergebener Diener.

C. Gr. zu Rantzau.

- No. 4. Mein lieber Grevenkop seÿn Sie so gut; dass nach der Lassung, ich Sie in Rosenbourger Garten finden kan, ich habe viel zu schreiben. Adjeu.
- No. 5. Ich bitte nicht übel zu nehmen, ich habe vorfälle bekommen, und kan nicht in Rosenbourg seÿn, zu sagen die Stunde die ich Ihm angezeigt habe; aber Klock 4 precis gleich nach dem Essen will ich in Ihrem Hause seÿn. Adjeu.
- No. 6. Schlesvi d. 18. Junÿ   Liebster Grevenkop
Ich kann ihn nicht genug dancken; Er kennet mich, und weiss, dass ich danckbar seÿn kan und mag viel worte will ich nicht machen, aber es (ist?) wahr, dass er jederzeit in allen Sachen, wenn alles fehl geschlagen hat, sich als ein wahrer freund bezeuget hat und ohne interesse und mit eben der angst und einsicht; als wann alles dass seinige daran gelegen wäre, da Er nichts als dass plaisir daran gehabt hat, ein Freund zu dienen, von dem Er weiss dass Er es in der That ist.

Bilag nr. 4

Udover de breve og papirer, der ligger som bilag ved overkrissekretærens skrivelse af 21. juli 1756 (nr. 1300) har Rantzau-Ascheberg måttet afgive endnu en forskrivning, før han fik lov at rejse. Den findes hos Arup, side 10, og da det ikke opgives, hvor den er at finde, citeres den her direkte efter Arup:

1756, 12. juli maa han underskrive en Forskrivning til Kongen: da det har behaget Hans Majestæt allernaadigst at afskedige mig, saa lover jeg herved, at jeg ikke vil tiltræde nogen Slags Arv, af hvad Art nævnes kan, førend hver og en af mine Kreditorer, fortrinsvis Hans Majestæts Undersaatter, er paa enhver Maade bleven betalt skadesløst med Hovedstol og Renter, ja, jeg drister mig allerunderdanigst ydermere til Sikkerhed herfor at anmode om, at Hans Majestæt vil være min executor, hvis nogen Arv skulle tilfalde mig.

Bilag nr. 5¹³²

Da es SEINER KÖNIGLICHEN MAJESTÄT ALLERHULDIGST gefallen, mir auf meine Allerunterthänigste ansuchen, unter dem ... julÿ die bestellung eines General Majoren von DERO infanterie ALLERGNÄDIGST ausfertigen zu lassen; als reversire ich mich kraft diesem; dem ohngeachtet, und in sich eräugnendem falle, dass ich in ALLERHÖCHSTGEDACHTER SEINER KÖNIGLICHEN MAJESTÄT KRIEGSDIENST wieder aufgenommen werden sollte, allen itzo in der Obristen Classe, vor mich seÿende Obristen, zu seiner Zeit zu erdiene, und keine andere ancienneté zu prætendiren als die ich wircklich gehabt habe, wie ich die Ehre hatte Chef des Kronprinzlichen Regiments zu seÿn.

Cop: d 22 julÿ 1756

C: Gr. zu Rantzau

Bilag nr. 6¹³³

Hochgebohrener Graf,
Höchstgeehrtester Herr Cammerherr, general major
und Ober Kriegs Secretarie

In schuldiger beantwortung der von Euer Hochgebohren unter dem heutigen Dato, gütigst an mir abgelassenen Schreibens, ersuche ich dieselbe zuförderst gantz ergebenst, SEINER KÖNIGLICHEN MAJESTÄT, meine Allerunterthänigste Danksagung, und diejenige Ehrfurchts-, Eÿffer- und (wenn ich es sagen darf) Zärtlichkeits-volle, Treue Empfindungen zu Füßen zu legen, welche

mit mir gebohren sind, und mit mir sterben werden. Die geringste Gelegenheit SEINER GEHEILIGTEN PERSON, und den glücklichen Ländern, welche ER beherrschet, *in meinem Handwerken*, nützlich seyn zu können, wird auch zureichend seyn, mich herbey eynen zu machen, meiner Dienste, Gut und Blut dazubieten, ohne mir jehmahlen einfallen zu lassen, einen so Edelen und Pflichtigen beruff, durch eigennützigten Capitulationen oder Erheischung einigerley Bedingungen zu entehren. Für seinem Vatterlande, Seinem angebohrenem KÖNIGE, und für Fridrich der 5te zu streiten, wird allezeit ruhmwürdig seyn, in welcher Caractere und Grade es auch geschehe.

In folge dieser Sentiments, habe ich die Ehre Eure Hochgebohren beygesandten REVERS, als Kriegsminister, und Chef der Hochgepraÿste Kriegs Cantzley gehorsamst einzuliefern; mich zu beharrlichen Gnaden und Freundschaft empfehlend, und mit der vollenkomsten Hochachtung verbleibend

Euer Hochgebohrener
gantz ergebenster Diener
C: Gr zu Rantzau

Cop: d. 22 julÿ 1756

Bilag nr. 7¹³⁴

Udover de officielle skrivelser har Rantzau-Ascheberg desuden vedlagt følgende skrivelse til Overkrissekretæren med sin revers af 22. juli 1756

Monsieur

je vous renvoÿe l'include, en vous reiterand milles actions de grâces de tout les peines, que vous avez bien voulu prendre en cette affaire. je compte vous les rendre moy-même, Monsieur, mais les informations que j'ay tiré de votre domestique, m'en font desesperer, d'autant qu'il me dit que vous sortez de tres bonne heur, ne dinez point a la maison, et rentrez tard. Il est vraÿ qu'a la Chancellerie je serois sçur de vous trouver, mais comme depuis un temps j'y ais parû souvent, je crois qu'il est essentiel a nos Misteres de n'y plus reparoitre. recevez donc, Monsieur, mes remerciments, mes adieux, et les assurances les *plus vraÿes*, de la parfaite Estime que j'aÿ pour vostre Caractere, pour vostre Coeur, et pour vostre Esprit, et la vive amitie que je confirmerois en tout temps pour vostre personne. C'est avec çes sentiments, que l'aÿ l'honneur d'estre

Monsieur

vostre tres humble et tres
obeissant serviteur
Ch de Rantzau

Noter

1. Se litteraturfortegnelsen til artiklen om Schack Carl Rantzau i Dansk biografisk Leksikon, Kbh. 1982.
2. Her tænkes på:
  - a. Erik Arup: Rantzau-Ascheberg. Historisk Tidsskrift, 8. Række, IV. Bind, Tillægshfte: Edv. Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag, den 26. Jan. 1913. side 3-10. (Arup)
  - b. Aage Friis: Bernstorff og Moltke under Krisen 1762. Hist. Tidsskr. 9. Rk. I. Bd. side 247-354. (Friis)
3. Sv. Cedergreen Bech: Brev fra Dorothea, Kbh. 1975, side 269.
4. a. Reverdil: Struensee og det danske Hof 1760-1772. Kbh. 1916
  - b. P. Fr. Suhm: Hemmelige Efterretninger om de danske Konger efter Souverainiteten. Kbh. 1918. (Suhm)
  - c. Luxdorps Dagbøger. Forkortet udgave ved Eiler Nystrøm. Kbh. 1915 (Luxdorph)
5. De to første nævnt i note 2. Edv. Holm har skrevet artiklen om Rantzau-Ascheberg i 1. udgaven af Dansk biografisk Leksikon (Bricka) Kbh. 1899.
6. Arup, side 3.
7. Friis, side 353.
8. Johanne Skovgaard: Schack Carl Rantzaus Ungdom og første Manddom, i Festskrift til Kristian Erslev, Kbh. 1927, side 449-466. (Skovgaard, 1)
9. Sager vedrørende Rantzau-Ascheberg fandtes tidligere i Rigsarkivet under N i Anna Sophie Schacks privatarkiv, nr. 6258, hvor Johanne Skovgaard fandt dem. De er senere sammen med andre breve overflyttet til et nyoprettet privatarkiv for Schack Carl Rantzau, nr. 1604.
10. Johanne Skovgaard: Hvorfor forlod Rantzau-Ascheberg Landet i 1756? Personahist. Tidsskr. 10. Rk. V. Bd. side 169. (Skovgaard, 2).
11. Afhandlingen fra »Tiilskueren«, 1938, I. Bind er senere genoptrykt med tilføjelse af en besvarelse af de i Skovgaard, 2 rejste problemer med titlen »Rantzau-Aschebergs Flugt« i samlingen »Maskespil«, Kh. 1945, side 97-126. Alle de her foreliggende henvisninger er til denne udgave. (Maskespil, 1)
12. Erich H. Müller: Angelo und Pietro Mingotti, Dresden 1917. S. 128ff (Müller).
13. Maskespil, 1, side 107.
14. I Hof- og Statskalenderen for 1755 finder man under Kammer-Herrer: Herr Schack Carl, Graf von Rantzau zu Ascheberg, Obrister über Ihre Königl: Hoheit des Kron-Prinzen Regiment, und Königl: General-Adjutant. I 1756 finder man ordret den samme tekst, men sluttende med ordet »Regiment«.
Efter Kammer-Herrerne findes man i denne årgang: Kammer-Herren, welche mit General-Majors, Vice-Admirals, und übrige, unter No. 16 in der zweiter Classe der Rang-Verordnung angeführten Chargen rangieren.
I denne gruppe nævnes som den første: Herr Matthies Wilhelm von Hvitfeldt, Obrist-Lieutenant von der Cavallerie und Königl: General-Adjutant.
15. Maskespil 1, side 117.
16. Maskespil 1, side 125.
17. Skovgaard, 2, side 169.
18. Maskespil, 1, side 126.
19. Skovgaard, 1, side 453.
20. Rigsarkivet (Ra) J. C. W. og K. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648-1814 (Hirsch).
21. Skovgaard, 1, side 454.
22. Luxdorph, under 18. juni 1772: »Af alle måder at spille ung mand på har jeg valgt den dårligste«.
23. Dansk biografisk Leksikon, Kh. 1982.
24. Ra. ASS privatark. Brev fra Hans Rantzau. Såvel dette brev, som skrivelserne nævnt i note 25 ses ikke længere i privatarkivet, men er bevaret i afskrift hos forf.
25. Ra. ASS privatark. Skrivelser fra R-A til Overinspektør ved de Schack'ske godser, Chr. Lehmann af 21/5, 28/6 og 10/9 1748.

26. Sigurd Jensen: Det elphenbeenske Societet. Hist. Medd. om Kbh. Årbog 1961.
27. Bibliotekar Julius Clausen: Cand.theol. Hans Barkow og hans Kjøbenhavns Vejviser fra 1748. Hist. Medd. om Kbh., I. Rk. VII. Bd.
28. Ifølge DBL (1982) er datteren født i 1748, men der findes i ASS privatark. et brev, hvor Rantzau-Ascheberg meddeler sin tante, at hans hustru netop er nedkommet med en datter, og det er dateret den 3. februar 1749, og dette passer med, at Arup (s. 8) oplyser, at der den 5. februar 1749 var barnedåb i slotskirken med en lille komtesse, Anna Sophie.
29. Skovgaard 1, side 461. Her nævnes det, at »Besiddelsen af den lille Lystejendom Aggershvile i Vedbæk ... har sikkert også kun været nominel«. Dette bekræftes af det som bilag nr. 3 bragte brev af 14. august 1756.
30. Suhm, side 49.
31. Th. Overskou: Den danske Skueplads i dens Historie fra de første Spor af Skuespil indtil vor Tid. Anden Deel, Kh. 1856. (Overskou)
- a. om skuespillerne, side 34 og videre.
- b. om Staden Kjøbenhavn, side 324 og videre.
- c. om kapelmester Sarti, side 425 og videre.
32. Overskou, f.eks. side 96, 125, 169 og 177.
33. Chr. Elling: Teresa og Angelo Pompeati, i samlingen »Maskespil«, Kh. 1945 (Maskespil, 2) side 54f. desuden Müller, side 87.
34. Müller, side 87.
35. Müller, side 27, Overskou, side 47.
36. Müller, side 68f.
37. Epistel nr. 299.
38. Overskou, side 107 og 116.
39. Fremgår af Mingottis fallitbo, se under note 70.
40. Overskou, side 177.
41. Ra. Partikulærkammerregnskab, Resolutionsprotokol under 14. aug. 1756 (Part. Res.)
42. Ra. ASS privatark. Brev fra R-A til ASS af 14. januar 1749.
43. Ra. ASS privatark. Brev fra R-A til ASS af 11. januar 1749: »Hoffet vil ikke mere have Mingotti som entreprenør for operaen, det har givet kapelmesteren ordre til at skaffe en, der vil slå sig ned her«.
44. RA. ASS privatark. Brev fra R-A til ASS af 21. december 1748: »Deres Maje-stæter gik i Det danske Teater, hvorefter der dér blev givet »bunte Reyhe« og hele Operaen, som sang kantater«.
45. Overskou, side 122: To. 12. Oct.: Ital. Intermezzo, Don Chisciotte. Merlin Dragon. (Kongen og Dronningen nærv.)
- Af betydning for det, der omtales i det følgende, er Overskous oplysning om, at teatrets billetindtægt på denne festaften kun beløb sig til 38 Rdlr. 2 Mk. 8 Sk., fordi Kongens ret til nårsomhelst uden betaling at bæare teatret ved sin nærværelse også gjaldt for »de Personer, som OS følge«, og det var ved en sådan lejlighed hele hoffet.
46. Opførelsesdatoen: Müller, side 123.
47. Til fejring af KONGENS fødselsdag. Forspil beregnet for opførelse på Det danske Teater på dagen, den 31. marts i året 1753.
48. Bilag til Partikulærkammer Regnskabet, den 11. april 1753. (Part. Rb.).
49. Ra. Part. Res. 24. november 1753. Der kan være grund til at fremhæve den overraskende kendsgerning, at Rantzaus direktørstilling var ulønnet. Det viser igen noget om Kongens opfattelse af, hvad der var betydningsfuldt, at der ikke bevilges gage til operadirektøren, men at de 3.000 Rdlr. gage til den overhofjægermester, der leder parforvejagterne er en af de faste poster på hvert års Partikulærkammerregnskab.
50. Müller, side 128-130.
51. Sv. Cedergreen Bech: Struensee og hans Tid, Kbh. 1972, side 214f.
52. Overskou, side 153.
53. Overskou, side 169. Müller, side 135.
54. Se note nr. 14.

55. Holger Hansen: Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768-72, Bd. I, side 204: Fodnote til Kab. O. nr. 204: Generalauditør og Højesteretsadvokat Andreas Bruun ansøgte 1771, 14. dec. om, at der ikke maatte forundes Grev Rantzau-Ascheberg noget beneficium juris, der kunde være hans Klienter, Biskop Herslebs Arvinger, til Skade; Grevnen skyldte dem siden 1754, 11. dec. 16.000 Rdlr., med Renter fra 1755, 11. juni, og baade han og Grevinden havde i Forskrivningen renonceret paa alle expeditiones fori og forskrevet sig til at lide Dom ved civil Jurisdiktion her i København samt fraskrevet sig alle beneficia juris, privilegie, moratoria, kejserlige, kongelige eller fyrstelige mandata og hvad Slags Udflugt, der nævnes og tænkes kan, og det alt paa grevelig Tro og Love uden Svig og Argelist.
56. Citeret efter Müller, side 137: »Jeg håber ved Deres Majestæts nåde at blive befriet for min kontrakt og at finde nådig bistand til at leve resten af mine dage under så mildt et styre; med denne fortrøstning forbliver jeg Deres Majestæts underdanigste og ærbødige tjener Pietro Mingotti.«
57. Fremgår af Mingottis fallitbo, se under note 70.
58. Skovgaard, 2, side 169.
59. Ra. ASS privatark. Brev fra Ditlev Rantzau til ASS af 26. marts 1756.
60. Skovgaard, 2, side 170.
61. Samme brev som det i note nr. 59 nævnte.
62. Bilag nr. 1 af 2. april 1754 til Part. Res. af 13. april 1754.
63. Bilag nr. 2 af 4. april 1754 til Part. Res. af 13. april 1754.
64. Afhandlingens bilag nr. 2 er denne Part. Res. af 13. april 1754. Hele denne tekst er påført den allerede underskrevne kontrakt uden at være forelagt Mingotti, der altså heller aldrig har erklæret sig for indforstået med betingelserne, bl.a. at han i modsætning til tidligere bliver afskåret fra at modtage og kvittere for de penge, han skal bruge.
65. Ra. Part. Res. 24. november 1753.
66. Ra. Det i note nr. 63 nævnte brev af 4. april 1753.
67. Se bilag nr. 2.
68. Ra. Bilag til Part. Rb. 5. oktober 1754.
69. Ra. ASS privatark. Brev fra Ditlev Rantzau til R-A u. dato (Dec. 54?) »Dette er jo ikke alene skadeligt på grund af udgifterne, men det bringer ham også i fare for at blive indtaget i aktricerne.«
70. Landsarkivet for Sjælland m.m. (LAK). Københavns Skiftekommission. Skiftebrev nr. 21, den 9. maj 1758. Det meget lange og ikke let læselige skiftebrev er upagineret, så datoerne er de eneste holdepunkter for indkredsning af bestemte afsnit. (Skiftebrev)
- 71-81. incl. henviser alle til skiftebrevet.
82. Ra. Part. Res. 14. august 1756.
83. Se note 70.
84. Se note 70.
85. Se note 70.
86. Ra. Det kgl. Teater. Comoediens Opera- og Ballet-Machiner Inventarium pro A° 1763 den 27. juni. Iver Als. Iver Als var en af de gamle Holberg skuespillere, der havde været meget brugt og beundret, navnlig i Jeronimus rollerne, men han var samtidig ansat som inspecteur, vi ville sige regissør, og det gav ham i tidens løb så meget arbejde, at han kun sjældent stod på scenen. Til gengæld fik han orden i tingene og skabte den første fuldstændige fortegnelse over teatrets beholdning. Efter først at have nævnt, at »Vores Teatrum eyer Hoved-Præsentationer i Almindelighed« og derefter opregnet disse, som tydeligt er det sæt dekorationer, som blev malet af Jacopo Fabris i 1749, opregnes en række små Machiner, der bruges efter omstændighederne, og i denne gruppe betegnes de første 13 dekorationer som »Mingottis Opera Machiner«.
87. Overskou, side 177.
88. LAK. Københavns Skiftekommission. Skiftebrev nr. 277 den 28. april 1759. Den omtalte »bog« er et bilag til skiftepenge.

- brevet. Det fremgår af skiftebrevet, at den tidligere hofviolon Fr. Darbes ikke vedstår arv og gæld men bortset derfra er behjælpelig med alle ting både før og efter Mingottis død, da der jo ikke er nogen familie. Det er Darbes, der sørger for, at Mingotti i de sidste måneder flyttes til en større lejlighed, så der kan være hjælp hos ham dag og nat, og det er også ham, der sørger for, at disse piger bliver betalt af boet.
89. Skovgaard, 1, side 461.
90. Ra. Krigskancelliet. Overkrigssekretærens udfærdigede håndbreve. (Håndbreve) Bilag til brev nr. 1198, fra året 1756.
91. d.s.
92. d.s.
93. Ra. Håndbrev fra 1756, nr. 1198.
94. d.s.
95. Ra. Hirsch.
96. Bilag nr. 3.
97. Ra. Hirsch.
98. Ra. ASS privatark. Brev fra R-A til ASS af 3. januar 1750.
99. Her i forf.s oversættelse. Den originale tekst er gengivet in extenso bagerst, som bilag nr. 3. Originalteksten i No. 7 er dog på dansk, og følgelig ikke gentaget i bilag nr. 3. Brevskriverens beherskelse af det tyske sprog er ikke mere overlegen, end at der sommetider kan være tvivl om, hvad han egentlig mener. Det gælder navnlig slutningen, der muligvis kan opfattes anderledes, end det her er sket udfra et forsøg på at gætte meningen med den sidste sætning.
100. Der er utvivlsomt her tale om Rosa Tagliavini, og det må altså være et af de tilfælde, hvor Grevenkop har »moraliseret«.
101. Ra. Dokumenter og Breve angaaende Grev Rantzau-Aschebergs Pension og Gæld, 1770-84.
102. LAK. Skiftebrev.
103. Ra. Chatoll Cassa Memorial Bog, 1757, Resolution nr. 112, 16. april.
104. Ra. Chatoll Cassa Memorial Bog, 1762. Den samlede opgørelse af hele afviklingen findes side 138.
105. Bilag nr. 2 og oversættelsen af samme.
106. Sv. Cedergreen Bech: Brev fra Dorothea, side 154 f og 169.
107. Se bilag nr. 4.
108. Bilag nr. 5. Bilag til håndbrev fra 1756 nr. 1300.
109. Ra. Håndbrev fra 1756, nr. 1875. I skrivelsen er der gjort rede for, hvordan de 2.839 Rdlr. er fordelt mellem grevinde Dombroich og de andre af Johanne Skovgaard som »farlig« omtalte kreditorer.
110. Skovgaard, 2, side 169.
111. Skovgaard, 1, side 463. Skovgaard, 2, side 171.
112. Ra. ASS privatarkiv, Brev fra Ditlev Rantzau til ASS af 10. juli, som sandsynligvis skal være 10. august 1756. Oversat lyder citatet i det flg. således »men med den største bestyrtelse modtog de begge med forrige post et brev fra ham fra Celle, hvori han beder dem om, at de ikke må tage ham det ilde op, at han er rejst forbi, idet han hurtigst muligt var rejst til Wien for at lade sig engagere i kejserlig tjeneste på en fordelagtig måde«.
113. Ra. Bilag til håndbrev fra 1756, nr. 1300.
114. Ra. Håndbrev fra 1756, nr. 65 og bilag til samme. Skovgaard, 1, side 462.
115. Ra. Schack Carl Rantzau Aschebergs privatarkiv, nr. 1604. Oversat: »alt uden Svig og Argelist, på Tro og Love som Cavallerer og til ubrydelig Overholdelse«.
116. Ra. som note nr. 115.
117. Se noterne 107 og 108.
118. Ra. ASS. privatarkiv.
119. Ra. H. A. Brorsons privatarkiv. Brev af 9. september 1756. De i note nr. 101 nævnte dokumenter.
120. Ra. Chatoll Cassa Memorialbog. 1755, side 21, 1756, side 23 og 32.
121. Ra. ASS privatarkiv.
122. Bilag nr. 6. Ra. Bilag til håndbrev fra 1756, nr. 1300.
123. Bilag nr. 7. Ra. Bilag til håndbrev fra 1756, nr. 1300.
124. Ra. Rantzau-Aschebergs privatarkiv, nr. 1604.

125. LAK. Skiftebrev.
 126. Luxdorph, under 24. februar 1757.
 127. Luxdorph, under 1. marts 1757.
 128. Se side 40-41.
 129. Ra. Håndbrev fra 1756, nr. 1875.
 130. Oversættelse: Bilag nr. 2

Vedrørende ovenstående, af VOR kammerherre og oberst samt general adjutant, Schack Carl greve til Rantzau Ascheberg med Pietro Mingotti, vedrørende fremførelsen af operaer og andre skuespil for 10 år sluttede kontrakt, som trådte i kraft november 1753 og altså slutter i november i det fra Herren forventede år 1763, har VI herved givet VOR allernådigste godkendelse endvidere, efter den vedlagte, af VOR omtalte kammerherre affattede nærmere allerunderdanigste redegørelse, vil VI til denne endnu allernådigst tilføje, at den operabygning, der skal opføres og desuden maskinerne og hvad dertil hører, forbliver entreprenørens ejendom, og også at, hvis det er Guds vilje, at der i VORT kongehus, før udgangen af de 10 år, skulle forekomme dødsfald, de vedtagne årlige 10.000 Rdlr. fuldtud og uden noget fradrag, må blive ham udbetalt. Når da entreprenøren Pietro Mingotti allerunderdanigst har efterlevet alt det, hvortil kontrakten forpligter ham, skal der, da han allerede har modtaget 10.000 Rdlr. for det første år, i løbet af de øvrige 9 år, nemlig fra den 1. november a.c. og indtil november 1763 incl. ligeledes årligt 10.000 Rdlr., og altså endnu 90.000 Rdlr. udbetales af VOR Partikulær Kasse, gennem VOR kammerherre, nærmere bestemt hvert år til følgende 5 terminer:

I begyndelsen af nov.	2.000 Rdlr.
I begyndelsen af dec.	2.000 Rdlr.
I begyndelsen af jan.	2.000 Rdlr.
I begyndelsen af feb.	2.000 Rdlr.
og	
I begyndelsen af marts	2.000 Rdlr.
<hr/>	
Tilsammen årligt	10.000 Rdlr.
Men såfremt entreprenøren ikke opfyl-	

der sit engagement på alle punkter og opførelserne bliver udført i en sådan form, at de ikke opnår VOR allerhøjeste godkendelse, så vil VI ikke længere være bundet af denne kontrakt.

Følgelig befaler VI herved allernådigst, at VOR justitsråd og kasserer Gabriel Linde i henhold til det foregående fra den 1. november d.å. skulle afdrage i henhold til de ovennævnte terminer HALVFEMS TUSINDE Rdlr. dansk kurant, at VOR Partikulær Kasse til VOR kammerherre greve Rantzau, så at disse af ham, som direktør, derefter bliver videre betalt til Pietro Mingotti, og mod grevens kvittering fører VOR kasserer derefter de 90.000 Rdlr. direkte i udgift.

Givet på VORT slot Christiansborg i VOR Kongl: residensby København den 13. april 1754

Friderich R

A. G. Moltke/G. Linde

131. Se oversættelsen i artikelen, s. 33 f.

132. Oversættelse: Bilag nr. 5.

Da det har behaget HANS KONGELIGE MAJESTÆT ALLERNÅDIGST på min allerunderdanigste ansøgning, under den ... july ALLERNÅDIGST at lade udfærdige udnævnelsen til general major i SIT infanteri, så reverserer jeg mig i kraft af denne; thi desuagtet og i det tilfælde, som må forudses, at jeg igen bliver optaget i HANS KONGELIGE MAJESTÆTETS ALLERHØJSTAGTEDE KRIGSTJENESTE, så vil jeg til sin tid underordne mig alle de nu foran mig placerede oberster i oberst klassen og ikke gøre krav på nogen anden anciennitet end den, jeg virkelig har haft, da jeg havde den ære at være chef for Kronprinsens Regiment.

Kbh. d. 22. juli 1756 C. Gr. til Rantzau

133. Oversættelse: Bilag nr. 6

Højvelbårne Greve, højstærede Hr. kammerherre, general major og Overkrigssekretær

Som skyldig besvarelse af den mig af

Deres Højvelbårenhed under dags dato godhedsfuldt til mig afsendte skrivelse anmoder jeg først om for HANS KONGELIGE MAJESTÆT's fødder at måtte lægge min allerunderdanigste tak og de ærefrygts-, begejstrings- og (hvis jeg må sige det) kærlighedsfulde trofaste følelser, der blev født med mig, og som vil dø med mig. Den ringeste mulighed for at kunne være nyttig i *mit håndværk* for HANS HELLIGEDE PERSON og de lykkelige lande, som HAN behersker, vil også være tilstrækkelig til at få mig til at ile hertil for at tilbyde min tjeneste, mit gods og mit blod, uden at det nogensinde ville falde mig ind at gøre et så ædelt og pligtigt hverv mindre ærefuldt ved egennyttige kapitulationer eller krav om nogen form for betingelser. At stride for sit fædreland, for den KONGE, under hvem man er født, og for Frederik den 5te vil alle dage være berømmelsesværdigt, i hvilken karakter eller grad det og sker.

Med disse følelser har jeg den ære at indsende den vedlagte REVERS til Deres Højvelbårenhed som Krigsminister og chef for det Højtberømmede Krigskancelli, idet jeg anbefaler mig til Deres fortsatte nåde og venskab og med den mest fuldkomne højagtelse forbliver

Deres Højvelbårenheds ærbødigste tjener

Kbh. d. 22. juli 1756 C. Gr. til Rantzau
134. Oversættelse: Bilag nr. 7

Min herre

Jeg sender Dem det vedlagte, idet jeg tusind gange takker Dem for alt det besvær, som De har villet påtage Dem i denne affære. Jeg havde regnet med at gøre det selv, min herre, men de oplysninger, jeg havde fået af Deres tjener, var i høj grad nedslående, da han sagde, at De var gået ud meget tidligt, at De næppe ville spise middag hjemme og at De ville komme sent hjem. Det er sandt, at jeg kunne være sikker på at træffe Dem i kancelliet, men da jeg i et stykke tid så ofte har vist mig der, tror jeg, at det er vigtigt for vore Mysterier, at jeg ikke viser mig der mere. Modtag dog, min herre, min tak, mit farvel og de *mest oprigtige* forsikringer om den fuldkomne agtelse jeg nærer for Deres karakter, for Deres hjerte og for Deres ånd og for det levende venskab for Deres person, som jeg alle dage vil bekræfte. Det er med disse følelser, at jeg har den ære at være

Min herre

Deres underdanigste og ærbødigste tjener

Ch til Rantzau

Johs. Mulvad, f. 1912, fhv. programred. ved DR. Har tidligere skrevet: »*Om Dorotheas troværdighed, om Charlotte Dorothea Biehl*«. (Personalthist. T. 1976). Adresse: Frisersvej 4, 2920 Charlottenlund.

Om Mette Marie Brown, født Sørensens herkomst

Af Georg Albeck

Som grosserer James Browns ægtefælle nævnes Mette Marie naturligvis i Brownernes og Zachariae-ernes slægtshistorier,¹ men man savner oplysninger om hendes aner. Det følgende er et forsøg på at udfylde dette tomrum. Det viste sig, at allerede bedsteforældre-generationen gav problemer og længere tilbage i generationerne lykkedes det mig stort set ikke at komme. I forældregenerationen afsløredes imidlertid en familietragedie for hvilken der i det følgende vil blive redegjort.

Mette Marie blev født i København juleaftensdag i året 1765.² Forældrene var grosserer Søren Sørensen og hustru Ulrica Eleonora Sørensen, f. Jacobsen. Dåben fandt sted 30. Dec. s.å. i Frederiks tyske kirke på Christianshavn, nuværende Christians kirke. Barnet blev båret af oberstinde v. Eigtved, enke efter arkitekten, og hendes datter jomfru Sophia Dorothea Charlotte v. Eigtved stod hos som hueholder. Mandlige faddere var: Agent Niels Ryberg, højesteretsassessor Thyge Thygesen og barnets morfar postmester Jens Jacobsen.

Barnefaderen, Søren Sørensen, døbt i Ålborgs Budolfi kirke 14. Jan. 1737 hvorom kirkebogen meddeler: »Søren Sørensen ved Bjerringgaard og Else Laurits-Datter Deres Barn Søren. Faddere: Christen Andersen, Aksel Meller og Niels Wadum. Kirstine Bøker, Anders Giødvads, og Jomfru Anne Marie Lodberg.«

Man genfinder Søren Sørensen i København 16. Mar. 1762 da han, nogle måneder efter at være fyldt de påkrævede 25 år, fik borgerskab som »Kjøbmand« (grosserer) i København.³ Han var sidst i juli i St. Nicolai blevet viet til Ulrica Eleonora Jacobsen,⁴ datter af »agende Postmester Jens Jacobsen, Ved Stranden Nr. 6«, nuværende Gl. Strand, og hustru af l. ægteskab Rebeca Eilerts, f. i. København 28. Mar. 1700, som døde kun 39 år gammel i august 1739. Ved samme tid fødte Else Sørensen (f. Lauritsdtr.) en bror til Søren, som ved dåben i Budolfi 7. Juni 1739 fik navnet Laurits, som morfaren.⁵

De nygifte, Søren og Ulrica Eleonora, lejede sig først ind hos Rasmus og Per Johansen på 2. sal i nr. 25 i »Nye Canal«, nu Nyhavn, hvor man finder ægteparret i skattemandtallet pr. Sept. 1762. De deler bolig med en tjenstedreng, Søren Blak, antagelig kontorlærling hos grosserereren, samt et par tjene-

stepiger. På salen ovenover bor en enkemand med nyfødt datter og to tjenestepiger. Han er »Tiende ved Enkedronningens Hof.«⁶

Snart efter flyttede Sørensens til nr. 15 på samme »fine« side af Nyhavn, og her fødtes det første barn, datteren Rebeca.⁷ Omkring tidspunktet for det næste barns fødsel, Mette Marie, anså faderen sig så velkonsolideret, at han vovede at erhverve gården nr. 92 »Bag Børsen«, bla. med hjælp fra agent Niels Ryberg, som lånte ham 5.000 Rdl. mod pant i ejendommen.⁸ Gården ejedes af enken efter den i 1754 afdøde arkitekt og oberst i ingeniørkorpset Nicolai Eigtved. Efter salget forblev oberstinden på gården som lejer og deltog i selskabslivet hos Sørensens.

»Bag Børsen«, den nuværende Slotsholmsgade fra Slotspladsen ned til havneløbet ved Christians Brygge, var dengang halvvejs op fra vandet mod Slotspladsen domineret af en kanalforgrening fra havneløbet. Yderst på hjørnet af havneløbet og kanalgaden »Bag Børsen« lå gård nr. 91 med »Det Guinesiske octryerede Compagnis« kontor og rafinaderi. Til nabo havde de Søren Sørensens gård nr. 92 med stor handelsgårdsplads og lejligheder udlejet til, foruden oberstinden, kaptajn Nissen ved Kronprinsens Regiment, supercargo på Kina Furmann og lokaler til købmænd mm. De nærmeste naboer var handelshuse, bl.a. Michel Fabritius & Wewers kontor. Nr. 96. generalinde Lerches gård, husede den spanske minister, mens nr. 97-101 tilhørte det offentlige: General-Post Amt og Generalitet, »Hs.Kgl.Majestæts Stald-Gaard«, Kancelliets og Rentekammerets »røde Bygning«, det Kgl. Bibliotek, Proviantgaarden samt »Kunst Cammer og Tøy-Huset«.⁹

Indenfor i nr. 92, hvor Mette Marie trådte sine første barnesko til hun var 4-5 år, var bolig og erhverv forenet. Et sådant »Contoir« domineredes af et dobbelt skrivebord. Ved det ene havde grossererens sin plads, ved andet overfor kontoreleven eller »Drengen« som det hed. De sad på drejelige »Contoir-Stole« og på pultene havde de fyrstøj og pennefjer mv. et stort fyrretræsskab rummede korrespondancer, regninger samt andre forretningsdokumenter.

Fra kontoret kom man ind i et »Senge-Cammer« med to omfangsrige dobbeltsenge med kulørt omhæng og tilbehør af »Bomuldstøy«, edderdunsdyner og -puder, en »Canapé, løjbænk, divan, stor kommode, reol indeholdende alt muligt, blot ikke bøger, stueur i »Futteral« (kasse), spejl i glas og ramme, skærmlamper og forskellige borde, bl.a. et såkaldt »Quardrillebord«, kinesisk nips mm.

Kammeret »næst ved« var et barneværelse udstyret med barnebord med »Tvende Fløye«, firkantet bord med barnestole, blåmalet skab et såkaldt »kinesisk Natbord«, et par spejle i glas og ramme, fyrretræschartol med skab ovenpå, malet skab på »Fond« osv.

I den tilstødende rummelige stue sås to »Chinesiske Borde«, betrukne med

grønt fløjl og en tilsvarende betrukket »Chinesisk Canapé«, en indlagt kommode med marmorplade, to indlagte Quardrilleborde, stort spejl i forgyldt ramme, et lille forgyldt hjørneskab. Stuen var forsynet med noget så moderne som fortræksgardiner, 4 fag, og til belysning et dobbelt »Messing-Lyset« med armstager. I stuen opbevaredes husets fineste service, krystalkarafler og glas og af porcelænstallerkener, kaffe- og tekopper, samt en lille porcelænsponschebolle med låg.

»Pigernes Kammer« domineres af sengesteder med tilhørende sengeudstyr. Det øvrige indbo var en slagbænk, hjørneskab i eg og et par borde. Det næste kammer rummede et maghonimøbel, felt seng og skab samt dragkiste. Rummet synes ikke at have været i daglig brug, idet der her bla. opbevaredes dejtrug, spånkurve etc.

Kontoreleven logerede i det såkaldte »Drengens Kammer«, hvor der stod en barneseng, et par borde samt to trappestiger.

Har familien, som det synes, benyttet gardiner for vinduerne, må de have været blandt de første i Staden. De mange kinesiske genstande tyder også på, at de har været med på moden.

Danmarks handel med Kina kom først igang efter starten af oct. asiatiske compagni i 1732, rigt privilegeret, bla. ved fritagelse for Øresundstolden.

Vi bemærkede i soveværelset et og i storstuen to »Quardrilleborde«. Bordene var forsynede med plader til brædspil. Mon ikke det unge ægtepar Sørensen, ofte i selskab med gæster, i lange mørke vinteraftener, har underholdt sig med brædspil i tællepråsenes blafrende skær?

Lad os ikke glemme herskabsboligens hjerterum, hvor føden tilberedtes til hverdag og fest, »Køket«. Her kunne opregnes adskillige fine anretterfade, tre dusin tallerkener, fire tinfade, to tinterriner, 34 dybe porcelænstallerkener, tre ditto fade, en bouillonkande og en temaskine foruden et rigt udvalg af alle tænkelige køkkenredskaber. Og selve fyrstedet med ildtænger, fire ildskuffer og fyrfad samt »Lyseplader«. Ude på gårdspladsen var der stabler med tusindvis af mur- og tagsten, stabler af tømmer og planker, massevis af jernbåndstønder med indhold af bla. sirup og tælle samt utallige kurve med beg og hamp mm.

I kanalen langs gården lå en jagt med to tilhørende robåde forankret. Med mellemrum ankom handelshusets galeaser »Mette Marie« og »Ulrica Eleonora« fra fart på London, Amsterdam og andre handelscentre.¹⁰

Knap to år gammel fik Mette Marie en lillesøster. Hun fødtes 23. Sept. 1767 og døbtes i Vor Frelses Kirke 27. Sept. med navnet Kirstine Ulrica. Gudmor var madam Svane, et bekendtskab fra fortiden i »Nye Canal«, og faddere var Sørensens svoger Lars Berth, gift med hans søster, og grossererne Frantz Heinrich Kreutzfeldt, som var lokalelejer og Johan Ludvig Zinn.¹¹

Slut med den gode tid

Storslået synes det hele at være, men en katastrofe lurede, og i august 1769 slog lynet ned. Havde unge Sørensen tabt overblikket under den raske ekspansion? Havde han i ungdommelig overmod slået større brød op end han var i stand til at bage? Nogle få år endnu, og den florissante handelsperiode fra 70'erne til ind i næste århundrede ville måske have reddet ham; som så mange andre.

En forretningsdrivende ved navn Jørgen Jacob Raphael havde fået en veksler på Søren Sørensen retur som protesteret. Fredag d. 25. Aug. opsøgte han Sørensen på bopælen bag Børsen, men traf ham ikke hjemme. Som Raphael siden fremførte: »Konen deplacererede ei at vide hvor hand er.« Raphael kom herved i tanker om forordningen af 28. Okt. 1702 om »Debitorer i Danmark og Norge som fallerer og for Gæld undvige, og hvorledes med deres efterladte Gods og Midler skal forholdes.« Her blev tale om en omgående »Forseglings- og Registreringsforretning«, proclama mv. Idet han straks gik ud fra, at Sørensen var »undveget«, som det hed i den strenge forordning, hvilket var strafbart, hvis det var sket i bedragerisk hensigt, gik Raphael mandag d. 28. Aug. til fogedretten på Gl. Torv. Her afleverede han en »Requisition« lydende på, at da Søren Sørensen var »undveget og det herefter ikke giver nogen Nytte at gjøre Arrest i Debtors Effecter« ønskede han med henvisning til førnævnte forordning en skifteretsforretning indledet.

Retten handlede lynhurtigt, kl. 9 »Slet«, som det hed, næste morgen mødte rettens befuldmægtigede op i købmandsgården ledsaget af Raphaels søn Johan Jacob. De meddelte her madam Sørensen, »Contoir-Drengen« Julius, jomfru Louise og pigerne Grethe og Karen, de eneste tilstedeværende, at de mødte for »Johan Chr. Schrødersee, Konferensraad, Kabinetssecretair, Directeuer i General-Post-amtet, samt Borgmester udi den Kongelige Residents-Stad i Kiøbenhavn, *Hans Nicolai Nissen*, Etatsraad, Kommitteret i General-Landøkonomi-Kollegiet, samt Raadmand og Raadstueskriver, *Andreas Storp* og Ancher Andreas von Suhr, Etatsraad, Assessor udi Høyeste Rett og Byfoged i bemeldte Kiøbenhavn, for efter Raphaels Notarial-requisition af Gaars Dato at handle i Overensstemmelse med Forordning af 28. Oct. 1702.« Md. Sørensen tilkendegav, at hendes mand »i Gaard var udgaaet uden at hun var bekiendt med hvorhen, eller hvor sig nu opholder.« Embedsmændene gik straks i gang med forseglings- og registreringsforretningen, som omfattede alt føromtalt indbo og gods, fartøjer mm. og dertil alt skriftligt, som fandtes i skabe og skuffer.

Næste »Session« afholdtes på rådstuen d. 5. Sept., hvor grosserer Hans Sørensen fremlagde genpart af et brev, som med Jagt var ankommet til md. Sørensen. Samme sted d. 14. Sept. var md. Sørensen mødt og »Tilkendegav«, at hun mente, at hendes mand »kom tilstede for Kommisionen Løverdag den 16. Ds«. Samtidig oplyste hun, at en kgl. bevilling, som efter fremsat ansøgning fritog hendes mand for retsforfølgning, var ankommen idag og straks tilsendt

ham. Hun mente, at den fortsatte sag måtte bero til hans tilbagekomst og lovede at holde retten underrettet desangående.

Han kom imidlertid ikke tilstede ved det følgende møde d. 19. Sept., hvorfor retten to dage efter mødte op i købmandsgården for at »frigøre fra forsegling diverse breve og andre papirer til brug for en revision af boet.« Her traf man omsider Sørensen som overværede, at de to fogedvidner, som var ankommet, fjernede seglene fra skabe og skuffer som rummede dokumenter som overdroges til to tilstedeværende revisorer. Ved tre efterfølgende »Sessioner« på rådstuen, hvor bla. behandlede protesterede vekslers og revision af regnskaber, udeblev Sørensen skønt tilsagt hver gang. Retten synes ikke at have foretaget sig noget overfor denne demonstrerede foragt for det hele foretagende, Sørensen blev ikke afhentet eller arresteret. Ved et senere møde d. 13. Dec. kom han dog tilstede, men udeblev så igen, idet han dog lod sig repræsentere ved en advokat.

Katastrofens kulmination Søren Sørensen forsvinder

Katastrofen ramte fru Sørensen som i øvrigt befandt sig i populært sagt »lykkelige Omstændigheder«. Den 26. Jan. 1770 fødte hun en dreng, som ved dåben i Vor Frelsers Kirke d. 20. Feb. fik faderens fornavn Søren. I kirkebogen angives Sørensens erhverv som »Negotiant«, dvs. at han ligesom Raphael handlede med gældsbeviser etc. Hustruen til en af lejerne i nr. 92 bar barnet og blandt fadderne var atter Niels Ryberg, og Sørensens første læredreng Søren Black, nu Købmand.¹²

21. Apr. 1770 var der møde i »Søren Sørensens forhen tilhørende endnu iboende Gaard«, foranlediget af et brev dateret 27. Mar. 70 fra »Underdanigste og ydmigste Tiener Søren Sørensen til Høyeste og Velædle og velbyrdige Skifteforvalter ved Stadens Jurisdiktion«. Han tvivlede »ingenlunde på, at jo den Høye Rett ej har villet gjøre de umuligt for i den nærmeste Fremtid at ernære mig med Kone og umyndige Børn.« Men han frygter total ødelæggelse hvis ikke hans kreditorer går med til en 4-5 ugers frist før retten påbegynder auktionerne. I et følgende brev af 24. Apr. trygler han inden auktionerne sine kreditorer om at »fatte den allerømmeste Medlidenhed med ham« og tilstå ham en accord mod 20 %.

Der skulle imidlertid forløbe fem år inden alle kreditorer tiltrådte forslaget, en enkelt ville ikke gå med til mindre end 25 %. Forinden havde Sørensen d. 12. Febr. 1774 som »allerydmigste underdanige Tiener« påny tilskrevet den højædle skifteforvalter. På seks lange foliesider klager han sin nød i hvilken forbindelse, han retter bitre bebrejdelser imod den Jacob Raphael hvis hensynsløse fremfærd satte det hele igang og beder om, at han må blive indkaldt til et indgående forhør, en »Eksamination« kalder han det. Sammen med nogle tilføjelser fremsendt et par dage senere virker det næsten som et afskedsbrev. Fra sidst i april 74 høres ikke mere til Søren Sørensen. I et brev af 14. Nov. 74

nævnes fru Sørensen som enke, så det må antages, at hendes mand døde i løbet af en mellemliggende tid. Hvornår og under hvilke nærmere omstændigheder har ikke kunnet konstateres.

Fraflytningen fra købmandsgården fandt antagelig sted kort før indboet solgtes ved auktion d. 29. Aug. 1770. Forinden var stedet d. 4. Maj for 14.085 Rdl. 2 Mrk. blevet solgt til Sørensens svoger, købmand senere grosserer og sukkerraffinadør, Lars Berth,¹³ som på Sørensens forlangende bekræftede, at han først tog bolig i gården til »førstkommende Michaely«, dvs. 29. Sept., så der levnedes familien god tid til fraflytningen. Da ejendommen i Sørensens tid var belånt med 20.000 Rdl. til etatsrådinde Fabritius, enke efter den i 1746 afdøde indehaver af storhandelsfirmaet Fabritius & Wewer og 5.000 Rdl. (2. prioritet) til etatsråd grosserer Niels Ryberg, som et par måneder før sagens opkomst havde haft held til at transportere denne fordring til supercargo Søren Lycke, gav salgssummen ikke dækning for 2. prioriteten. Dette forhold afstedkom meget langstrakte processor ved Hof- og Stadsret og Højesteret hvori, foruden Søren Lycke som obligationsejer, deltog bl.a. kontorchefen ved Asiatisk Compagnis kontor Jacob Holm. Ved Hof- og Stadsrettens dom af 23. Nov. 1772 Jacob Holm ctr. Søren Sørensen,¹⁴ tilkendtes provenuet af 2. prioriteten »Hs. Kgl. Majest's Fiscus«, dvs. statskassen, hvoroverfor Lycke forbeholdt sig appel til Højesteret. I henhold til en kgl. resolution af 14. Nov. 74 meddelte rentekammeret imidlertid 3. Dec. enkefru Ulrica Eleonora Sørensen, at man eftergav hende og børnene det tilgodehavende i boet, som statskassen havde fået i forbindelse med, at man overtog Almindelig Handelscompagni.

Dateret 23. Mar. 75 modtog rentekammeret og generaltoldkammeret en ansøgning om at »afgangne Søren Sørensens Enke« måtte til sig og børnene få udbetalt den del af obligationsprovenuet, som den »Kgl. Casse« modtog til betaling af skyldige afgifter. Det ansøgte bevilligedes ved skr. af 15. Apr. og 7. Juli kvitterede »Enkefru Ulrica Eleonora for 800 Rdl. af bemeldte Capital«.

Året efter 11. Juni afleveredes til det københavnske overformyndendis kontor, modtaget dagen før fra rentekammeret som tilhørende Ulrica Eleonora Sørensen 1/2 af resterende obligationsprovenu, 957 Rdl. -0- 93/4. Den anden halvdel fordeltes til sønnen med 2/5 mens de tre døtre måtte nøjes med hver en femtedel.

Samtidig meddeler et protokolat i overformynderi-protokollen: »For afg. Søren Sørensen, forrige Kiøbmand og Hustru Ulrica Eleonora Jacobsen boende i Skidenstræde hos Drejermester Johan Magnus, lever sammen med 4 Børn, navnlig Søren, gl. 6 Aar, Rebeca, gl. 13 Aar, Mette Marie, gl. 10 Aar og Kirstine Ulrica, gl. 8 Aar, indtegner jeg undertegnede Jørgen Bech, Kiøbmand i Toldbodgaden, mig at være Formyndet.« Hermed påtog han sig tillige tilsynet med »den Obligation Hs.Kgl.Majestæt allernaadigst har skænket Enken og Børnene.«¹⁵

I Skidenstræde

I Skidenstræde,¹⁶ i drejerens ejendom matr. nr. 169, Klædebo kvarter, logerede familien, dog næppe før Søren Sørensens død, men måske indtil husejerens død omkring 1785. Året efter, d. 19. Maj 86 viedes familiens ældste datter, Rebeca, til isenkræmmer Christian Frederik Lind. Det fremgår af St. Nicolai kirkebog, at vielsen fandt sted i hjemmet hos generalauditør og højesteretsadvokat Bruun, Printzensgade 368, St. Annæ vester kv. i medfør af speciel bevilling.¹⁷ Som advokat havde Bruun taget del i processerne omkring Søren Sørensens bo. At Rebeca Sørensens bryllup holdtes i Bruuns hjem kunne tyde på at hun og måske også andre af familien, en tid har haft ophold her. Rebeca og hendes isenkræmmer fik deres første hjem i ejendommen Brogade nr. 1, hvor man finder ægteparret Lind ifølge tællingen pr. 1. Juli 1787 og hos dem Rebecas søster Mette Marie, som måske havde haft ophold hos dem siden deres vielse året før.

Brogade 1 ved broen på Christianshavns siden havde i en årrække tilhørt John Browns bror David forinden John overtog, og hans søn James reddede stedet ud af faderens fallitbo.¹⁸ James udlejede en lejlighed til »Vinterbolig« for faderen og besøgte jævnligt stedet, nok også fordi den søde Mette Marie boede her hos Linds. Det endte med, at ungmøen blev gravid, hvilket d. 12. Maj 1792 resulterede i en lille pige, som 25. Juni s.å. i dåben fik navnet Anne Marie Louise Brown.¹⁹ »22 år gammel blev hun viet til Peter Ludvig Georg Zachariae.«

Mette Marie var således ugift, da det første barn fødtes. Ifølge Brownernes »Slægtsbog« skal James i årene 1791 - juni 93 have haft store økonomiske problemer, en fallit afværgedes ganske vist ved ny kapitaltilførsel, men havde (jvr. Slægtsbogen s. 190), bevirket at vielsen trak i langdrag. Men omsider, under pres af ny graviditet, viedes parret med »Allerhøjeste naadigste Tilladelse«, d. 5. Okt. 1793 i den kønne lille slotskirke i Hørsholm. Påfaldende diskret, foruden Søllerød-præsten Christopher Nyholm som foretog vielsen, var næppe andre end brudeparret tilstede. Kirkebogen siger: »Forloverne udelade«.²⁰ Snart efter arriverede d. 26. Jan. 1794 et drengbarn, som i tysk-reformert kirke d. 20. Febr. s.å. fik navnene John James.²¹ Tre sønner og fire døtre fulgte efter, den sidste, Jenny, f. 19. Sept. 1810, levede kun i to døgn.²² Et halvt år senere meddelte Mette Marie i en dødsannonce i Berlingske Tidende, at hendes mand grosserer James Brown tirsdag d. 23. april kl. 11.30 døde af leversyge i hjemmet Amaliegade 35. Sammen med bla. G. P. L. Zachariae, fortsatte hun herfra en tid grossistvirksomheden.

Mette Maries søster Rebeca og svoger C. F. Lind blev på Christianshavn, også efter at de havde måttet fraslytte Brogade 1, som James i en økonomisk krisituation måtte sælge i 1792.

Pr. 1. Febr. 1801 finder man ægteparret Lind i hjørneejendommen Strandga-

de 1 – Ll. Torvegade 32 som Lind ejer, og de har da en børneflokk på fem piger i alderen fra 2 til 12 år. I Adresseavisen for 4. Jan. 1814 meddelte ægtemanden Rebecas død d. 2. Jan.

Om Mette Maries lillebror Søren siger overformynderi-protokollen, at i december 1789 »Opholder Myndlingen Søren Sørensen sig her i Staden med Isenkræmmer Fr. Lind som Curator«. ²³ Han er nu 19 år og har måske en tid logeret hos sin søster og svoger, hvor han dog ikke nævnes i tællingen pr. 1. Febr. 1801.

Mette Maries yngre søster, Kirstine Ulrica, ægtede 17. Nov. 1795 cand.teol. Nicolai Satterup, som netop var blevet residerende kapellan ved Ribe domkirke. ²⁴ Hendes mor fulgte måske med i ægteskabet. I hvert fald bor hun hos præsteparret pr. 1. Febr. 1801 i Bispegade. Her døde hun d. 29. Juni 1805 og begravedes 1. Juli fra St. Catharina i Ribe. ²⁴

Fra 1806 til 24 var Satterup sognepræst i Sem uden for Ribe, hvorpå han netop nåede at tiltræde som sognepræst i Varde før han d. 20. Marts 1825 afgik ved døden. ²⁶ Af ægteparrets 7 børn døde en dreng som spæd.

Kirstine Ulrica døde 1. Febr. 1833.

Mette Maries Bedsteforældre

Om Mette Maries farfar og farmor fremgik det, af kirkebogen ved hendes fader Søren Sørensens dåb, at forældrene var Søren Sørensen og Else Laurits-Datter, og at dåben fandt sted i Aalborg, hvor også hendes et par år yngre farbror, Lauritz blev døbt.

Mens det ikke er lykkedes at opspore yderligere om Mette Maries farfar og farmor, kan det følgende meddeles om hendes morfar og mormor.

Mette Maries mor, Ulrica Eleonora fødtes 22. Aug. 1739 i huset matr. nr. 216 ved Gl. Strand hos forældrene, kgl. livkusk Jens Jacobsen og Rebeca Eilertsen, som da begge var over 40 år. ²⁷ Man synes at have frygtet for den nyfødtes liv for man lod hende hjemmedøbe selvsamme eftermiddag kl. 4. Der må dog også have været grund til bekymring, for hendes moder døde kort efter fødslen. Bisættelsen fandt sted 3. Sept. fra Holmens kirke. ²⁸ Ægtemanden synes hurtigt at have forvundet tabet, d. 31. Marts 1740, et halvt år efter, gjorde han klar til et nyt ægteskab ved afholdelse af de foreskrevne samfrændeskifte med de umyndige børn, foretaget af Niels Kirch og Otto Christian Eilersmand hos Borgretens præsident baron Schack, hvorefter Jacobsen fik kgl. majestæts tilladelse til »Copulation« i huset d. 27. April 40 med »Mademoiselle Kirstine Hermanns-Datter tienende Hr. Conferentz-Raad Brandt i Raadmand Kroghs Gaard, for hvilken gives skriftlig Caution af Hr. Justitsraad Berregaard og Raadmand Krogh.« Desværre eksisterer protokolatet over samfrændeskiftet ikke, det var et privat, ikke et offentligt skifte. Det kunne ellers have givet oplysninger om Ulrica Eleonoras ældre søskende. Af disse kendes broderen Ferdinand Anton,

som nævnes i Fr. Olsens bog om Postetatens fortid,²⁹ hvor det omtales, at Jens Jacobsen d. 18 Dec. 1767 fik tilladelse til at afstå bestillingen som Jysk og Hamborgsk agende postmester til sin søn Ferdinand Anton Jacobsen. Da sønnen imidlertid allerede 11. Febr. 69 blev »removeeret«, blev faderen påny, skønt nær de 70, ansat, men døde året efter. Grunden til at sønnen ligefrem blev fjernet kendes ikke, ej heller hans senere skæbne. Foruden denne broder er en ældre søster, Birthe Marie, kendt. Hun var gift med føromtalte grosserer Lars Berth, som ved skøde af 6. Aug. 1770 købte Sørensens ejendom af boet og residerede her, indtil han solgte den 29. Okt. 81.

Hustruen døde ligesom moderen i forbindelse med barnefødsel, datteren Margrethe Rebeca, som fødtes April 61 og døbt i St. Nicolai d. 24. April. Ved dåben holdt den lilles moster jomfru Ulrica Eleonora Jacobsen huen.³⁰

Jens Jacobsens hjemmevielse med Kirstine Hermanns-Datter foretoges efter brudgommens »indstændige« begæring af hans skriftefader »Hr. Jacob Kølner, Medhjælper til Holmens Menighed«. ³¹ I ægteskab nr. 2 var der også børn, datteren Rebeca Margarethe f. 17. Maj 1743 og sønnerne Christian Friederich og Friederich Niels. I kopskattemandtallet pr. 27. Sept. 1762 meddelte den undertegnede J. Jacobsen som ejer af matr. nr. 216 af Øster kv. følgende specifikation af »folk og Børn som i mit Huus opholde sig«. »Min Kone. En datter navnlig Rebeca Margarethe. En søn Christian Friederich. En 6-aarig Dreng.« Af »Tienstefolk«: 3 kvindelige og 1 mandlig. Det anføres endvidere, at to kuske bor ude i byen. Som øvrige husbeboere nævnes »Den tyske Envoye Gottlieb med Frue, Secretair, Pige Kok og Kusk«. Og i en en slags hotelpension hos Obriste Løvenskiold og frue, som hos sig har to piger, to tjenere og en kusk, nævnes som »midlertidig logerende for en kort tid« købmand Leon fra Christianssand og at kammerjunker Schulenburg har bestilt »Logement« men endnu ikke er ankommet. Endvidere nævnes som beboere i huset: John Eziehiel Levi og frue, samt færgeskud Perache, hans tre småbørn og to tjenestepiger. I husets kælderetage opregner Jacobsen et ægtepar med datter og tjenestepige, på hjørnet af Store Færgestræde et ægtepar med to smådreng og tjenestepige samt en logerende grenader ved Printzens Regiment, og i kælderen på hjørnet af Ll. Færgestræde hos ægteparret Otto Gottlob og Maria Elisabeth Adam, »min Søn Friederich Niels«. Ejendommen med hovedfacade ud til »Stranden« foran Høybroe Canal, nu Gl. Strand, hele siden i en karré ud til St. og Ll. Færgestræderne og bagud Ll. Kirkestræde, havde Jacobsen erhvervet ved skøde af 14. Juni 1751,³² fra den daværende ejer enkefru Wieland, hos hvem Jacobsen havde boet til leje fra år 1735.³³ Dengang var Jens Jacobsen kgl. livkusk samtidig med, at han drev en ret omfangsrig virksomhed med hyrevogne, som han vistnok fortsatte, efter at han d. 29. Marts 1755 var blevet postmester. Ved Stranden har Holbergtidens Henrikker og Perniller hyret befording til herskabet. I 1756-»Statscalender« ses Jacobsen for første gang opført som

postmester under General-Postamtet i København som sidst tilkommen af ialt 4 »Die auf Hamburg fahrende Posten.« Driften af disse, der var tillige 2 på Lolland og 2 på Ålborg, som »agede« med pakkepost, værdiforsendelser foruden de rejsende, var mod en årlig afgift bortforpagtet til private.³⁴ Af skattemandtallet for 1743 ses følgende:

Ejeren: »Afgangne Cancelliraad Wielands Enkefrue med 2 drenge med Tienste-papirer og 2 piger. Hos hende logerer en Studiosus. Ogsaa boende: Jens Jacobsen, som i Gaarden holder 3 Carosser, 1 Reserve, 1 Chaise, 8 heste, 1 Reserve og har 3 Tienstekarle, 1 Dreng, som skal bort til Michaeli og 2 Piger.«

Hyrevognsforretningen har Jacobsen haft fra omkring tiden 1735/36 da han flyttede til boligen vis a vis Slotspladsen i bekvem nærhed af den kgl. livkusks arbejdsplads, de kgl. Stalde. Familien kunne fra vinduet daglig iagttage slotsbyggeriet overfor. Da riget som altid fattedes penge trak det ud til 1745, da havde det stået på i 14 år. Majestæterne var dog flyttet ind længe før, d. 26. Nov. 1740 foregik Chr. d. 6'tes indflytning under udfoldelse af al mulig pomp og pragt.

Holmens kirkebog³⁵ har under vielser den 8. november 1726 følgende: »Med Kongelig Tilladelse uden Trolovelse og Lysning Copuleredes i Borbergaden i Skibet d. 8. Nov. Jens Jacobsen Lifgarden til Hest, U.K. –«, med Johan Georg Gellermann, Vagtmester ved samme Compagnie« som sin forlover til Rebecca Eilsen, for hvem »Peder Nielsen Bruun, Muremester ved Holmen, boende Peder Madsens Gang« var forlover. Efter vielsen afsluttede brudgommen tjenesten i hestgarden, hvervningsperioden var normalt 7 år. Tjenesten i hestgarden synes at have været lempet noget de sidste år, idet »Jens Jacobsen fra Aistrup i Vendsyssel den 3. august 1724 havde fået borgerbrev på næring som »Kjældermand i Staden«.³⁶ Herefter var det ham tilladt at drive småhandel, værtshushold o.l., men kun fra kælderetagen.

Jacobsens alder ved døden d. 15. april 1770 opgives flere steder til 70, således også i Holmens kirkes begravelsesprotokolat.³⁷ Her meddeles desuden, at »Hamborger agende Postmesteren den 20. April 1779 fra Gammel Strand førtes til Begravelse paa Kirkegaarden ved Kirken«.

Jens Jacobsen dåbsprotokolat, efter det foreliggende fra omkring 1699/1700 i Aistrup i Vendsyssel, har ikke kunnet opspores. Ifølge Trap fandtes til omkr. 1726 i Skallerup sogn, Hjørring amt, en landsby ved navn Aistrup. Sognets kirkebog fra tiden før 1719 er imidlertid gået tabt. En anden mulighed, at dåben fandt sted i Sulsted-Aistrup sogn i Aalborg amt, er undersøgt uden resultat. Jens Jacobsens første kone, Mette Marie Browns mormor, er i vielsesprotokollen benævnt Eilsen, ved datteren Ulrica Eleonoras dåb, Rebeca Eilertsen, i samfrændeskifte-protokolatet Rebeca Eyelers-Datter, er antageligt iden-

tisk med den Rebecca, som i Vor Frelseres kirke d. 28. Marts år 1700 blev døbt som datter af »Dirch Eilertsen,« Soldat³⁸ Barnemoderens navn er, som ofte dengang, ikke anført. Men året 1700 er i overensstemmelse med, at Jens Jacobsens hustru ved sin død i 1739 opgives da at være i sit 40'ende år.

Mette Marie Sørensen, gift Brown havde således som forældre: Grosserer Søren Sørensen, dbt. Aalborg Budolfi d. 14/1 1737, døde antagelig i 1774, gift i juli 1762 i St. Nicolai i Kbhvn. med Ulrica Eleonora Jacobsen, f. Kbhvn. d. 22/8 1737, død i Ribe d. 29/6 1805. Farfar og farmor: Søren Sørensen, ved Bjertringgaard og Else Laurits-Datter. Iøvrigt ukendte.

Morfar: Postmester Jens Jacobsen, o. 1699/1700 i Aistrup, død i Kbhvn d. 15/4 1770. Viet i Holmen kirke d. 28/11 1726 til mormor Rebeca Eilertsen f. Kbhvn. marts 1700, død s. st. sidst i august 1739.³⁹

Jens Jacobsen gift 2. gang d. 27/4 1749 med Kirstine Hermandsdatter.

Noter

1. Specielt: »Af Slægten Browns Historie«, udgivelsen foranlediget af »Direktør Peter de Nully Brown ved Th. Hauch-Fausbøll, trykt som manus, i 120 eksemplarer, Kbhvn. 1918 Patriciske Slægter 5. Samling 1930. Th. Hauch-Fausbøll og S. Nygaard »Den danske Linje af Zachariae-Slægten«.
2. Frederiks tyske kirkes protokol: Døb 1760-85. 1765. Nr. 71.
3. Københavns Borgerskabs-protokol 1749-84. Jfr. Raadstueprotokol 13 januar 1749-30. maj 1768.
4. Den københavnske protokol over Copulationspenge 1744-62.
5. Aalborg Budolfi sogns kirkebog 1719-64. Døb 1737 og 39, henholdsvis d. 14. januar og 7. juni. I disse protokolater om md. Sørensens altergang er efter navnet tilføjet »ved Bjerringgaard« (Bjerregaard). Et tilsvarende stednavn er ikke fundet i og omkring Ålborg. Måske har familien opholdt sig hos den daværende viceborgmester, senere borgmester i Ålborg dr.jur. Lauritz Bjerregaard (1707-64)?
6. Ekstra-Skattemandtal, Kbhvn. 27/9 1762. St Annæ øster kvarter, Nye Canal, nuværende Nyhavn.
7. St. Nicolai kirkebg. 1746-65. Døb, d. 4/5 1763.
8. Søren Sørensens skøde på ejendommen er dateret 17/6 1765, Nicolai Eigveds er dateret d. 17/6 1748.
9. Jfr. »Carte over den »Kongelige Residentzstad Kiøbenhavn«. (C. W. Dietz 1769), i 1969 reproduceret af Berlingske Tidende.
10. Borgrettens skifter. Under datoen 29/8 1769: Søren Sørensen, Kiøbmand. Skifte- og panteprotokol 1769 XXI, pg. 354-435. – Skiftebreve 1776f. Endvidere: Protokol 1769 XI 629 og XII 1771, 9ff. -- Ulrica Eleonora Sørensen underskrev d. 24/12 1776 »Slutakten« i den af flere hundrede foliesider bestående skifteprotokol hvormed skiftet sluttede 7/2 efter dets påbegyndelse. Skiftet var dog ikke hermed endelig afsluttet. 35 år efter, d. 7/4 1804 blev en sidste udpantning i en omstridt obligation omsider hævet, hvorefter »Ulrica

- Eleonora, Sørensens Enke«, d. 11/12 1804 »egenhændig« sammen med sin lavværge og tillige svigersøn isenkammer C. F. Lind på aktpakkens allersidste dokument kvitterede for børnenes andel i nævnte obligation.
11. Vor Frelsers kirkebog 1759-1800. Dåb. 27/9 1767.
  12. Vor Frelsers kirkebog 1759-1800. Dåb. 20/2 1770.
  13. Grosserer og sukkerrafinadeur Lars Berths skøde er dateret 6/8 1770. Den 29/10 1781 solgte han ejendommen til Johannes Wood.
  14. Dommen blev først forkyndt d. 3/4 1773.
  15. Protokolat i Københavns overformynderis protokol dateret d. 10/6 1776, jfr. 11/4 76.
  16. Skiddenstræde omdøbtes i 1818 til Krysstalgade.
  17. St. Nicolai kirkebog og overvielser 1778-1805. Vielse d. 19/5 1786.
  18. P. de Nully Brown: Af Slægten Browns Historie. Jfr. omtalen af Brogade I, side 87, f. og 189 f.f.
  19. Fødselsdatoen nævnes bl.a. i »Patriciske Slægter«. Da dåbstedet ikke er fundet kan datoerne for fødsel og dåb ikke verificeres.
  20. Hørsholm sogns kr. bg. 1784-1818. Vielse 5/10 1793. Vielsesbrevet er ikke fundet i Danske Kancellis brevbøger.
  21. Tysk-reformert kbg. 1686-1794. Dåb 1794, d. 20/2.
  22. Tysk-reformert kbg. 1795-1819. 1810
  23. Ifølge protokolat vedr. det københavnske overformynderi 1789.
  24. Ifølge Wibergs Danske Præstehistorie.
  25. St. Catherina (Ribe) kbg. 1783-1807. Begravelser 1/7 1805.
  26. Ifølge Wibergs Danske Præstehistorie.
  27. Holmens kbg. 1737-41. Født.
  28. Holmens kbg. 1730-44. Begravelser. 1739, 3/9.
  29. Fritz Olsen: Den danske Postetat 1624-1927. Kbhvn. 1929.
  30. St. Nicolai kbg. 1746-65. Dåb. 1761, den 24/4.
  31. Heiliggeist krbg. 1735-48. Vielse, 1740, 27/4.
  32. Københavns Borgrets Skøde- og Pante-protokol. 1728-71.
  33. Jens Jacobsen findes første gang på stedet i ildstedmandtallet 1736/37.
  34. Kønigliche Hof- und Staats Calender aus Jahre 1756. – Om postvæsenets ældre historie, Salmonsens Konversationsleksikon, 2. udg. 19. bind s. 474-75 samt P & T's Historie, pt. under udgivelse. Jacobsen var en tid også agende postmester på ruten København-Kalundborg-Aarhus-Aalborg.
  35. Holmens kbg. Vielser. 1714-34. 1726, 8/11.
  36. Københavns Borgerskabsregister. 1724-49.
  37. Holmens kbg. Begravelser. 1761-1813. – Kirkegården hed Bremerholms kirkegård.
  38. Der var endnu ret stor usikkerhed omkring visse slægtsnavne.
  39. Den 3/9 1739 begravedes på Bremerholms kirkegaard Jens Jacobsens hustru Rebeca Eilertsen.

Georg Carl Chr. Albeck, f. 1904, cand.polit. fhv. amtsforvalter, har tidligere publiceret arbejder i Personalhistorisk Tidsskrift, senest i 88:2. Adr.: Sortedams Dossiering 93 B, 2100 København Ø.

METTE MARIE BROWN FØDT SØRENSEN'S HERKOMST

Bedsteforældre:

Søren Sørensen og hustru Else Lauritsdatter
Jens Jacobsen (ca. 1699-1770) og hustru Rebeca Eilertsen (1700-1739)

Forældre:

Søren Sørensen (1737-1774) og hustru Ulrica Eleonora Jacobsen (1737-1805)

Søskende:

Rebeca (f. 1762) gift Lind
Mette Marie (f. 1765) gift Brown
Kirstine Ulrica (f. 1767) gift Satterup
Søren Sørensen (f. 1770)

Se iøvrigt litteraturen anført i note 1.

Et livsløb – og dets auspicer

Af Poul Verner Christiansen

Kristrup og Hornbæk menigheders ældste bevarede kirkebog er i flere henseender bemærkelsesværdig. Den er stærkt præget af sognepræsten Niels Jensen Winther, som anlagde den ved sin tiltræden i 1666 og havde den i brug indtil sin død 1695. Jeg har nærlæst den, og vil i det følgende forsøge at sætte præstens personlige bidrag ind i en socialhistorisk og idéhistorisk sammenhæng.¹

Det er ikke så meget kirkebogens afdeling med de sædvanlige ministerialier, der er bemærkelsesværdig – det skulle da være på grund af den klarhed og overskuelighed, hvormed den er inddelt fra begyndelsen, hvortil kommer, at den afsatte plads til hver landsby og til de forskellige arter af indførsler er beregnet med så stor forudseenhed, at bogen uden problemer kunne bruges efter den oprindelige plan indtil 1766, altså i 100 år. Dette vidner naturligvis også om et overskueligt, forudsigeligt, statisk samfund.

Men foran og bag i kirkebogen finder man ting, der må undre: allerforrest er indført Tycho Brahes spådom,² for hvilken denne efter sigende blev landsforvist af kong Christian IV, dernæst følger titelbladet med bl.a. epigrammer på latin og tysk. Først herefter begynder kirkebogens paginering (der tælles faktisk sider og ikke folier), og side 1-8 er optaget af Niels Jensen Winthers på latin affattede selvbiografi, som efterhånden går over i en slags familiekronike, hvor hans børns fødsel, dåb og uddannelse registreres. Bag i bogen er indført enkelte kongelige forordninger, iblandt hvilke man mærkeligt nok finder den fuldstændige ordlyd af »Grev Griffenfelds beskyldning og endelig dom« fra 1676.

Jeg har endnu ikke truffet kirkebogslæsere, som erindrer at have set sidstnævnte tekst i nogen kirkebog, derimod kan man godt af og til støde på afskrifter af kongelige forordninger (ting af tjenstlig betydning for embedet), og i hvert fald ét andet eksempel på, at en præst i det 17. århundrede har indført sin selvbiografi, er jeg stødt på, nemlig sognepræsten Rasmus Madsens i Fausing og Avning menigheders kirkebog, fra før 1645, dog affattet på dansk.³

Umiddelbart er der en vis indre sammenhæng i indholdet, således svarer interessen for Tycho Brahe-spådommen meget godt til den vægt, der er lagt på at anføre de astrologiske tegn i forbindelse med børnenes fødsler, og i sin helhed bidrager kirkebogens indhold til et åndeligt portræt af en mand, der har annammet sin tids, dvs. den såkaldte lærde tids, almindelige viden, hvis verdensbillede er barokkens, og som socialt er præget af bestræbelsen for at komme opad i det 17. århundredes stive standssamfund, i hvilken sammenhæng han

synes at have haft sans for at benytte sig af mekanismerne i det nye enevældige system.

Det hører naturligvis med til det tidstypiske, at selv om det drejer sig om en selvbiografi, træder den, der har ført pennen, ikke frem som individuelt menneske, hvis følelser og tanker man delagtiggøres i – det er det objektivt givne, der er lagt vægt på.

Hans herkomst

Niels Jensen Winther stammede ifølge egen oplysning fra købstaden Randers, blev døbt 1638 i Gråbrødre sogn. Men udover forældrenes navne – Jens Christensen og Anne Sørensdatte – nævner han om dem kun, at de var af »uplettet rygte« – en formulering, som mest af alt minder om de gængse vandelsattester, som skulle dokumentere afstamning fra »ærlige folk«.

I sig selv tyder dette på, at forældrene hørte til byens jævne befolkning, i hvert fald ikke til den snævre overklasse af velstående og indflydelsesrige købmænd. Det nytter altså ikke at spekulere over, om faderen kunne være den Jens Christensen, som blev udnævnt til rådmand i 1648, ligeledes synes det udelukket, at der skulle være nærmere slægtskab med den Niels Andersen Winther, som i 1651 blev gift med enken efter rådmand Bendt Hansen, og som selv blev rådmand og kærner i Randers (se iøvrigt note 73).

Niels Jensen Winther er ret et barn af standssamfundet, det er for ham en selvfølgelighed at ledsage de navne, han nævner, med en betegnelse for personernes sociale status. F.eks. glemmer han ikke senere, ved et barns dåb, at anføre, at en gudmors ægtefælle, Simon Sørensen, er »borger i Randers«. Det kan ligefrem virke pedantisk, når han i tilbageblikket under 1645 titulerer Ole Sørensen Ørsted som »præceptor« (dvs. lærer), men under 1654 som »rector«, men korrekt er det, for Ole Sørensen Ørsted blev faktisk først rektor ved Randers skole i 1646.

På denne baggrund må det anses for tvivlsomt, om Niels Jensen Winthers far overhovedet var borger i Randers, dvs. havde taget borgerskab. At det ikke fremgår af borgerskabsprotokollen, er næppe afgørende, men at der ikke i selvbiografien står noget som helst ved navnet, tyder på, at han i standssamfundets forstand ikke »var noget«. Derfor kunne han godt være »indvåner« i Randers, men vi må altså søge efter ham i købstadens store flertal, den menige almue.

I skatteprotokollerne fra Randers købstad finder man i tidsrummet 1633-1659 en *Jens Winther*, indtil 1652 i 5. rode (ansat til 1/2 mark), derefter i 6. rode (ansat til en hel mark).⁴

Det er højst sandsynligt ham, der er Niels Jensen Winthers far. Han figurerer ikke på lister over ydere til den såkaldte »unionsskat, som af borgerskabet skal

udgives 1638«,⁵ heller ikke til brandskatten 1644.⁶ Han findes ikke i fortegnelser over ejere af fast ejendom i Randers.

Den skat, han typisk lignes til, er »bøsseskytteskatten eller borgelejes penge« (altså en indkvarteringsskat),⁷ i 1657 dog »kontributionsskatten«.⁸

Da han ikke har fast ejendom, lignes han altså i skat af sin næring, selv om han tilsyneladende ikke har taget borgerskab.

Men nu ved vi da, at han var skatteyder – man må huske, at langt fra alle indbyggere blev skatteansat.⁹

Den sociale gruppe, vi hermed befinder os i, bestod i hovedsagen af håndværkere, lønarbejdere og detailhandlere.

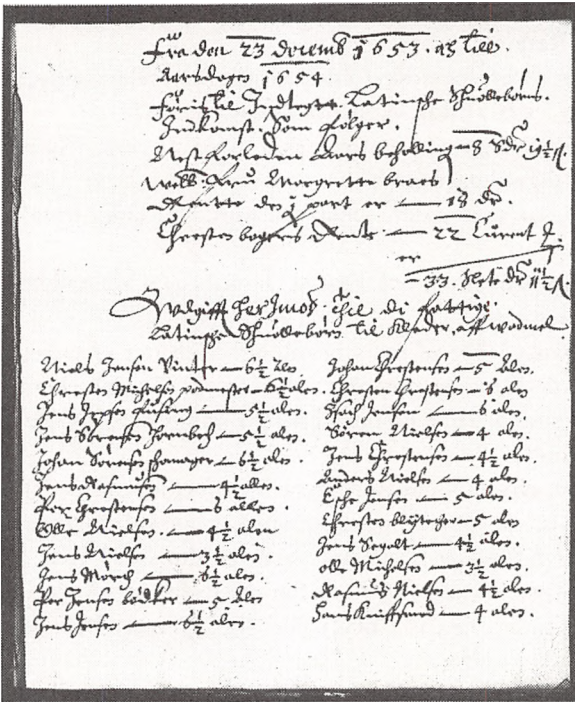
Intetsteds finder man en antydning af hans bestilling. Men der er enkelte indicier for, at han måske til tider var bortrejst. Hvorfor skulle der ellers i »Byskatte- og Jordskyldsbogen« for 1633 blandt dem, der pålignes »skøtternes skat«, stå »Jens Winthers kone«?¹⁰

Også senere, omkring 1650, synes hun at være alene hjemme, for under dette år står hun opført på samme måde (»Jens Vinters quon«) i regnskabsbogen for byens fattigvæsen blandt de »fattige og husarme«, som fik almisse. I 1651-52 får »Jens Winters datter« almisse, foruden en Anne Sørensensdatter, som jo *kan* være Jens Winters kone (og sådan hed jo i hvert fald Niels Jensen Winthers mor).¹¹

Vi må her erindre, at netop dette tidsrum var krisetid, også Randers var blevet udsuget under besættelsen 1644-45 (Torstensson-krigen), og man ser i den ovenfor nævnte regnskabsbog for fattigvæsenet også en præsteenke, ja sågar »en fattig guldsmed« (absolut en sjældenhed) blandt almissemodtagerne. Århusborgeren Rasmus Pedersen Thestrup noterer i sin »stambog«, at disse år var meget vanskelige, og, som han bemærker under 1654, »særligt var det dyrt for håndværksfolk og tjenestefolk og de, som gik for dagløn«.¹²

Der var ikke noget usædvanligt i, at en familie, som socialt befandt sig i den her omtalte mellemgruppe, i krisetider ikke kunne klare sig uden almisser. Billedet var i Randers omkring 1650 det (formentlig ganske typiske i samtiden), at 85 % af de »fattige og husarme« var kvinder, idet kun 26 af de 186 almissemodtagere var mænd. (Her er ikke medregnet de 20 autoriserede tiggere, som »gik med tegn«). I enkelte tilfælde nævnes både mand og kone, men altså ikke i Jens Winthers tilfælde.¹³

Man kunne godt få det indtryk, at han periodevis var på farten, og så er det jo nærliggende at gætte på, at han drev handel, måske i et købmandshus' tjeneste. Man tænker uvilkårligt på datidens største eksportartikel, okser. Poul Enemark nævner i sin bog om oksehandelens historie¹⁴ som en af de helt store østjyske eksportører af øksne Rasmus Bentsen (død 1636) i Randers af den indflydelsesrige Benzon-slægt.¹⁵ Denne velhavende Randers-slægt, som hørte

En side af Fattigvæsenets regnskabsprotokol (Randers rådstuearkiv, LAN).

I 1654 fik Niels Jensen Vinter, som det år nåede frem til »mesterlektion«, 6½ alen vadmel til tøj. Af i alt 200 alen vadmel blev der det år syet »Kleder« til 38 »fattige Latinske Schuollebørn« i Randers.

Niels figurerer første gang under året 1647 – det år han kom i latinskolen 2. Klasse. (LAN).

til byens snævre købmandsaristokrati, nævner Niels Jensen Winther flere gange i sin selvbiografi, og det fremgår, at den havde en væsentlig betydning for hans opstigning, økonomisk og socialt. Men der er ikke fundet bevis for, at hans fader arbejdede for denne familie.

I Randers rådstues skattebøger har jeg fundet én person til med navnet Winther, en Christen Winther Vognmand, som i brandskattetakseringen af 1/2 1644 står opført med tilføjesen »udenbyes« og pålignet 6 rd.,¹⁶ og som i 1646 og 1647 betaler græspenge, 4 mark og 4 skilling for 1 ko og 2 heste »på Ladegårdsmarken«.¹⁷ Ligesom Jens Winther står han altså ikke i et helt fast tilhørsforhold til byen, og han driver iøvrigt et erhverv, som kunne tyde på, at han var tilflyttet bonde. Men om de er beslægtede, fremgår ikke. Navnet Winther var ikke ligefrem sjældent, på den anden side finder man i Randers købstad i det 17. århundrede næppe andre med navnet end de i det foregående nævnte.

Fra studier i Slet herreds tingbog ved jeg, at den bl.a. i Trap nævnte storbonde Anders Winther samt dennes bror Niels, som begge levede fra ca. 1485 til 1565-70 i Næsborg, havde mange efterkommere, ikke blot i himmerlandske herreder som Slet, Års og Fleskum,¹⁸ men også mange andre steder i riget, idet arvinger i løbet af det 17. århundrede meldte sig fra bl.a. Ribe, Malmø, København og Middelfart.

Det skal understreges, at en Jens Winther, indvåner i Randers, ikke er dukket op i denne sammenhæng – det eneste spor, et ganske svagt, må man sige, af en sammenhæng mellem den i Randers fødte Niels Jensen Winther og Næsborg, er, at hans søn Anders Nielsen Winther, efter en uddannelse som godsforvalter, i 1704 køber gården Tolstrup Nørgård i Næsborg sogn.

Der kan naturligvis tænkes andre muligheder. Også på Horsenseggen sad der tilbage til ca. 1600 en selvejerslægt med navnet Winther.

Den meget anstrengende vej opad

Niels Jensen Winther opremser i indledningen til sin selvbiografi dennes tre hovedtemaer: hans livs »auspicium« (i betydningen 'højere styrelse'), dets »progressus laboriosissimus« (ordret oversat 'meget anstrengende fremgang') og dets særligt bemærkelsesværdige begivenheder.

Med den anførte sociale baggrund havde han god grund til at tale om en anstrengende, møjsommelig vej fremad eller rettere: opad. At skifte stand i dette statiske standssamfund var jo næsten imod Guds orden, men forekom dog alligevel.

Støtte fra det offentlige fik han i et vist omfang. Således fik »Niels Jensen Winther« i regnskabsåret fra 23. dec. 1653 til årsdagen 1654 sammen med 35 andre »latinske skolebørn« klæder af vadmel. Den 'Niels Jensen', som fik almisse i de fleste andre år i hans latinskoletid fra og med 1647, er sikkert også ham.¹⁹ I sin latinskoletid havde han forskellige jobs, således som privatlærer for rådmanden Mads Hansen Benzons søn, senere som løbedegn i nabosogne. Det meste af sin studietid 1658-60 var han degn i Kristrup, og efter teologisk embedseksamen i 1660 var han i 5 år privatlærer for to sønner af velhavende forældre (den ene forøvrigt ovennævnte søn af Mads Benzon), inden han fik embede som sognepræst i Kristrup og Hornbæk.

Som barn af almue at blive præst var ikke kun »progressus«, det var et socialt spring. Selv om præstestanden ikke gav høj økonomisk status, gav den en betydelig anseelse.

Vejnen til embede

Det forekommer mig, at springet fra teologisk eksamen til præsteembede var det største. I sin selvbiografi skriver Niels Jensen Winther: »I året 1666 drog jeg med Guds hjælp til København for at søge en bedre stilling. Den 6. april holdt jeg ... prædiken i Slotskirken ... under hans majestæt kong Frederik III's tilstedeværelse med ros og med løfte om begunstigelser«. Naturligvis skete dette med Guds vilje, og den højst verdslige kendsgerning, at det kostede penge således at skaffe sig ventebrev på et embede, er for ham så selvfølgelig, at han ikke finder det umagen værd at nævne det. Den summa 50 rigsdaler, som det trods forbud

mod simoni kostede at sikre sig et almindeligt landsogn,²⁰ må ellers have været en mærkbar udgift for den fattige huslærer.

I ansøgningen af 12. juni 1666 anfører han, hvem der har formidlet lejligheden til at prædike for kongen. Det skete ved »ved hr. oversekretærs intercession«,²¹ men Erik Krag (som på det tidspunkt var oversekretær i Danske Kancelli) ydede næppe slig »formidling« eller »forbøn« uden videre. Niels Jensen Winther må have haft en velynder med indflydelse. Kan det igen have været familien Benzon, som hjalp ham på hans vej opad – en bror til Mads Hansen Benzon, Søren Hansen Benzon, var jo magister og sognepræst i Randers?²² En anden mulighed er, at det var hans privatpræceptor fra universitetstiden, Vilhelm Lange, i 1666 landsdommer i Viborg, som jo var en erklæret tilhænger af lige adgang for duelige folk, uanset stand, til statens embeder, et punkt, hvor han var enig med sin gode bekendt, Peder Schumacher.²³ Peder Schumacher var på det her omhandlede tidspunkt (foråret 1666) kongens kammersekretær, med gode muligheder for at foretage »intercessioner«, men han blev først udnævnt til sekretær i Danske Kancelli den 23. juni s.å., så Niels Jensen Winthers udnævnelse, som fandt sted den 16. juni 1666, har han ikke haft med at gøre i dette embedes medfør.

I hvert fald: uden velyndere kan man ikke forestille sig, at Niels Jensen Winther har haft mulighed for at prædike for kongen, at lade nådens sol skinne direkte på sig.

Men trods mulige velyndere, trods majestætenes løfte om embede fandt Niels Jensen Winther det fornødent at indlede sin supplikation af 12.6. 1666 med ordene: »Eftersom jeg fattige studiosus udi forrige belejring med andre her i staden diversos militiæ labores udstod ...« hvorved han antydede, at han havde været en af de tapre studenter, som havde udstået »forskellige anstrengelser i felten« under forsvaret af København under svenskernes belejring 1658-60, en indsats, som notorisk blev belønnet fra højeste sted. Således anbefalede Frederik III ved skrivelse af 7/4 1660, at en studiosus, som »haffuer udi denne beleirings tiid søgt sin Post herpaa Wolden«, at han fik stilling »fremfor nogen anden«.²⁴

Imidlertid ved vi fra Niels Jensen Winthers selvbiografi, at han tilbragte sine 2 studieår 1658-60 på sin hjemegn, hvor han bl.a. fungerede som degn for præsteembedet i Kristrup. Selv om han med ordet 'stad' skulle have ment 'Randers', og selv om denne by også blev hjemsøgt af fremmede tropper i de nævnte år, kunne ansøgningens indledning formentlig ikke undgå at blive opfattet som gående på tidens spektakulære begivenhed: Københavns belejring, eller i det mindste at lægge op til en randrusiansk parallel.

Her må nævnes et andet eksempel på manipulation, som Niels Jensen Winther må have været impliceret i: hans ældste søns fødselsår er i Kristrup kirkebog (selvbiografien, side 98) blevet rettet fra 1668 til 1663, åbenbart for at

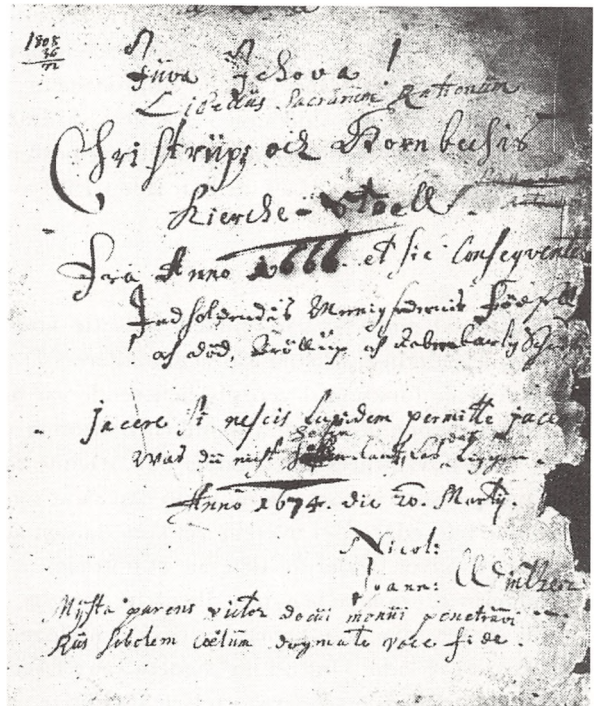
Titelbladet til Krstrup og Hornbæks ældste bevarede kirkebog er designet af Niels Jensen Winther, formentlig over en længere årrække.

»Christrups och Hornbechis Kierche-Stoell«, skrev han, selv om Chr. IV i sit missive af 17/6 1646 havde talt om »kirkebøger« og ordet »kirkestol« normalt brugtes om den regnskabsbog, hvori man opførte kirkens indtægter og udgifter. Niels Jensen Winther forklarer sit udtryk på latin: »Libellus sacrarum Rationum«; han ser altså kirkebogen som en regnskabsbog, nemlig »de hellige regnskabers bog«.

Parallellen synes at have været lige så selvfølgelig for ham som for Chr. IV, som med ordren til at holde tal på fødsler, vielse og dødsfald forfulgte et på éngang helligt og profant (fiskalt) formål.

I det hele taget viser titelbladet præstens åndelige univers en miniature. Øverst tegnet for den evige Gud (alpha og omega), dernæst »Juva Jehova« (hjælp, Herre), ikke ydmygt, men som en klangfuld barokfanfare.

Under midten en sokratisk sentens på latin og tysk, og nederst en i lærd latinsk stil udformet selvopfattelse som luthersk landsbypræst. (LAN).

sønnen kunne udnytte en gunstig lejlighed til at få præstevielse og stilling i Aalborg stift i 1688. Fader og søn (og vel også dennes svigerfader, som han skulle efterfølge i Aaby og Biersted menigheder) må have været enige om at lyve den unge studiosus 5 år ældre, så han på dåbsattesten kunne opnå den kanoniske alder (se note 71). Ja, sågar Viborg-bispen, Søren Glud, som i kaldelsesprotokollen²⁵ fremhæves som Winther-sønnens »velgører«, og som

faktisk lagde grunden til hans karriere ved at ansætte ham som hører og som sin »medhjælper« i Viborg, må have været vidende om hans faktiske alder. Er det mon helt uden betydning i denne sammenhæng, at Niels Jensen Winthers mangeårige privatelev hjemme i Randers, rådmandssønnen Hans Madsen Benzons, som i mellemtiden var steget til høje poster i samfundet og skrev sig til Skærsø på Mols, adlet 1679, at han siden 1683 var biskop Søren Gluds svigersøn?

Embede og status

Også efter at embedet var opnået, fortsatte konsolideringen af den sociale position. Fadderinstitutionen var et af midlerne. Fadderens havde en både gejstlig og verdslig funktion. I verdslig henseende var han et socialt statusbarometer. Det er næppe tilfældigt, at familien Benzons er så stærkt repræsenteret ved Niels Jensen Winthers førstefødtes dåb. Denne familie havde lige fra hans skoletid sponsoreret ham, og nu hjalp den så at sætte normen ved det første barnedåb. Det overgås vel kun, da den adelige frøken Ide Marie fra Bruusgård bliver fadder for den ene af døtrene.

Fadderinstitutionen benyttes åbenbart bevidst til at bygge bro til højere sociale sfærer, men man bemærker også den kloge disposition, at han allerede ved barn nr. 2 lader »mænd fra sognet« være faddere.

Som det fremgår, varierer størrelsen af faddegerne efter de nævnte fadders status – et kontant barometer.

Niels Jensen Winthers forældre nævnes aldrig som faddere.

Næste generation

Hvad der følger, er den kendte historie: en præst genererer præster. Det er, som om han vil fastholde den vundne position, alle 4 sønner sendes i latinskolen, de 3 af dem bliver teologer.²⁶

Det er påfaldende, at fremstillingen netop et par steder i forbindelse med børnenes uddannelse går ud over det strengt objektiverende sprog. Da han sender de 3 ældste drenge af sted til latinskolen, tegner han situationen så plastisk og humoristisk med ordet »brødretrespandet«, at man ligefrem ser den stolte fader følge dem med øjnene under deres første skridt på den lærdes vej.

Er det mon et tilfælde, at det eneste direkte følelsesudbrud i hele teksten kommer, da sønnen Anders, efter at være ophørt med at gå på latinskole, er draget af sted til Overgård for at komme i godsforvalterlære hos general von Arenstorff: Gid Gud må give ham bedre! Er det mon udtryk for en dyb skuffelse over, at sønnen forlader den lærde vej? Er hans sociale selvforståelse i den grad blevet fastlåst i den vundne position, at han kaster vrag på den da ellers ret velanskrevne fogedløbebane?

Eller skulle han være utilfreds med, at det netop er hos den i samtiden ret

tvivlsomt berygtede general von Arenstorff, sønnen skal oplæres? I så fald ville det altså være en politisk stillingtagen.

Den boglige rendebane

»Progressus« (fremgang) er et nøgleord for Niels Jensen Winther, og den åndelige fremgang er først og fremmest forøgelsen af latinfærdighederne til et niveau, der formentlig sigtede højere end vore dages gymnasieundervisning i engelsk (f.eks. skulle man også kunne producere vers på latin).

Omtalen af latinskolen synes umiddelbart at være selvmodsigende. På den ene side tales der om at »blive indviet til muserne«, de »gode studier« o.lign., på den anden side er der sammenligningerne med sport og militær, allusionerne til ræs og drill og sved. Men der synes ingen ironisk distance at være, der er på ingen måde tale om det forsømte forår.

Hver eneste person, der har haft andel i hans åndelige fremgang, nævnes: den, der har døbt ham; den, der har lært ham at læse indenad på dansk; de mange lærere i latinskolen og på universitetet; biskoppen, der har eksamineret ham; provsterne, der har indsat ham. På samme måde senere ved børnene.

Rækken af lærere topper med den »sødeste Jesus«, som bønfaldes om at lede ham til den sande fromhed.

Vi, der er kommet til efter Rousseau, og hvad han har bevirket, har en grundforestilling om den gode pædagog som den, der får udviklet elevens iboende evner. For Niels Jensen Winthers tid gjaldt endnu renæssancens forestilling om læreren som en pottemager, der bearbejder den rå lerklump, så den kan blive til den smukke vase. Set under denne synsvinkel er det konsekvent, at han nævner samtlige sine lærere, for hvordan skulle man kunne afgøre, hvis bidrag til at forme værket der har været mest betydningsfuldt? De er fastholdt som dem, der på én gang har skabt hans åndelige fremgang og hans sociale identitet. Det er helt i overensstemmelse med standssamfundets logik, at Niels Jensen Winther, da han er i den alder, hvor mange begynder på slægtsforskning, eftersporer og fastholder, netop ikke sin slægts rødder, men de faktorer, der har skabt hans åndelige og verdslige status som medlem af »den lærde stand«. Rasmus Madsen til Fausing-Auning taler i sin selvbiografi fra før 1645 udførligt om både sine forældre og sine svigerforældre – men det drejede sig også om præstefamilier.

Hans livs auspicer

Biografiens først ord er »vitæ auspicium«. Ordet auspicium betød hos de gamle romere 'fuglevarsel', men fik i den kristne tradition betydningen 'guddommelig ledelse'. På moderne dansk bruger vi det især i flertal i betydningerne 'varsel' og 'velvillig støtte'. For Niels Jensen Winther drejer det sig om, at alt er markeret som kommende fra Gud. Hertil hører også, at han som overskrift eller

motto for biografien sætter de græske bogstaver »Alpha og Omega«, som i Johannes' Åbenbaring står for Gud, for ham, som er Begyndelsen og Enden, evig. Også på titelbladet til kirkebogen har Niels Jensen Winther øverst skrevet »Alpha og Omega«, derunder »Juva Jehova« (= hjælp, Herre), som han ligeledes ynder at bruge i skriftlige ytringer som ansøgningen om embede, breve, indberetninger osv.

Selv om disse formuleringer for os kan synes forslidte, var de ikke tomme, tværtimod ville Niels Jensen Winther med dem understrege det efter baroktidens og dermed også hans verdensbillede eneste væsentlige, nemlig dette, at ligesom Verden fulgte Guds Orden, gjorde hans eget liv det også.

Skulle man efterlyse en særlig begrundelse for, at Niels Jensen Winther skrev sin selvbiografiske skitse netop i kirkebogen, kan man ikke komme det nærmere, end at han på denne måde ønsker at bringe sit livsløb i sikkerhed i den guddommelige plan. Som tidens opfattelse var, kunne han godt spørge sig selv, om dette at skifte stand, som han gjorde, nu også var helt efter Guds plan? Det kunne i hvert fald aldrig skade at få indlemmet sin »meget anstrengende fremgang« i den fra Gud stammende Verdensharmonie.

Hvordan han selv opfattede sin rolle som præst, har Niels Jensen Winther søgt at udtrykke i koncentreret form i et formelt lærd lille latinsk epigram på kirkebogens titelblad:

*Mysta parens victor docui monui penetravi
Rus subolem coelum dogmate voce fide.*

For den umiddelbare betragtning giver det ingen mening. Det er bevidst skrevet som en slags rebus, men efter et fast mønster, som stammer fra den klassiske latinske digtning, og som blev særdeles yndet i baroktidens digtning.²⁷ Først når man har fundet ud af, at hvert ord i første halvvers svarer til et ord på samme plads i hvert af de følgende 3 halvvers, kan en mening erkendes, og man kan rekonstruere følgende 3 udsagn:

Mysta docui rus dogmate = som præst har jeg belært bønderne ved lærdommens hjælp; *parens monui subolem voce* = som fader har jeg formanet børnene med stemmen; *victor penetravi coelum fide* = som sejrherre er jeg trængt ind i himlen ved troens hjælp.

Hvis det er digtet af ham selv, hvad alt tyder på, har han hørt godt efter i latinskolen.

Indholdet imponerer vel ikke ved tankefyldte, men der undslipper ham en interessant karakteristik af sig selv som eksponent for den triumferende lutherdom, ikke blot dette, at han frelses ved troen alene, men især formuleringen, at han »som sejrherre« er trængt ind i himlen, normalt jo en betegnelse for den sejrende Jesus. Opfattelsen ligger ganske vist i forlængelse af f.eks. Kingos i

hans samtidige salme »Som den gyldne sol frembryder«, hvor han i 6. strofe til Jesus siger: »At ved din oprejsnings ære / Jeg skal sejerpalmer bære«, men har hos Niels Jensen Winther unægtelig fået en tand ekstra i retning af det triumferende, vel endda til blasfemiens grænse.

Så er Niels Jensen Winther anderledes beskeden i den leveregel, han har skrevet på midten af titelbladet, først i korrekte latinske heksametre:

Jacere si nescis Lapidem permitte jacere
(Hvis du ikke forstår at kaste stenen, lad den ligge).

Derunder på tysk (med plattysk islæt):

Was du nicht heben kanst, las dat liggen
(Hvad du ikke kan løfte, lad det ligge).

Denne påmindelse om at kende sin begrænsning står jo i en helt anden tradition, den sokratiske. Uvist af hvilken årsag er den dateret »Anno 1674 die 20. Martij« og underskrevet »Nicol: Joann: Winther«.

Også i astrologien fandt Niels Jensen Winther udtryk for højere styrelse. Selv om den ikke var officielt anerkendt af den lutherske ortodoksi, men kun tålt af den, var astrologien uhyre udbredt i det 17. århundredes Europa, vel at mærke ikke som subkultur, men ved hofferne og universiteterne. De store astronomer stillede horoskoper for bl.a. konger og feltherrer, og hvad den berømte danske astronom, Tycho Brahe, sagde i en forelæsning ved Københavns Universitet i 1574, er et typisk udtryk for hele periodens opfattelse, nemlig at det ville være at nedsætte den guddommelige visdom at benægte stjernernes kræfter og indflydelse. Man bemærker, at hans formulering faldt således, at kirken kunne leve med disse egentlig hedenske forestillinger.

Det går altså ikke an at affærdige Niels Jensen Winthers astrologiske interesse som blot overtro. Han var i overensstemmelse med tidens naturvidenskab, og ikke i modstrid med kirken.

I selvbiografien kan man se, med hvilken omhu han anfører sine børns fødselstidspunkter og i forbindelse hermed de astrologiske tegn, som fandtes i datidens almanakker, kort sagt grundlaget for at stille horoskop.

På allerførste side i kirkebogen anførte han, som nævnt, »Tygge Brahes spådom, som han har sammenskrevet, og blev derfor af kong Christian IV forvist af Danmark«. I denne spådom, som altså foregives at stamme fra før 1597, da Tycho Brahe forlod Danmark, forudsiges, at år 1625 vil kongen blande sig i 30-årskrigen, hvorved han vil »miste meget af sin Reputatz«, dernæst spås anno 1643 Torstensson-krigen, efterfulgt af anno 1659, hvor Skåne »skal gives til løsen«. Derefter hedder det: »Anno 1661 skal ske stor forandring på

den danske regering, og alle danske skikke og love rettes efter fremmede i Danmark«.

Til slut siger spådommen, at fra 1667 »skal det undertrykte Danmark komme igen til sin forrige frihed og velstand, og regimentet skal gives en mand, som Gud og Danmark elsker; han skal bringe de danske, efter at ulvene er uddrevne, til deres forrige frihed og velstand og stille sin regering således, at de danske, som har været foragtet og plaget, skal igen bekomme mange gode og glædelige dage«.

I en Tycho Brahe-biografi fra 1745 findes spådommen med samme ordlyd, dog afviser forfatteren,²⁸ i god overensstemmelse med oplysningstidens ånd, at den skulle have været den virkelige årsag til, at Tycho Brahe blev fordrevet, han mener derimod, at »spådommen« er opdigtet af en anden »i det år, som sidst meldes i spådommen«, dvs. 1667. Sådan må det være. Den fingerede spådom er formentlig sat i omløb som politisk flyveskrift i situationen efter enevældens indførelse 1660, hvor utilfredsheden ulmede i den gamle adel, og hvor den enevældige konge, Frederik III, bl.a. ud af en dyb mistro netop til den gamle adel omgav sig med en kreds af tyske rådgivere. Skriftet er tydeligt vendt mod det nye enevoldssystem og dets politik, som er styret af »fremmede«, og hvor landet udplyndres af »ulvene«, og ønsker en tilbagevenden til det gamle system, hvor den gamle adel havde mere magt.

Hvem der tænkes på med den bebudede redningsmand, »som Gud og Danmark elsker«, har det formodentlig været lettere at regne ud dengang, end det er i dag.

Der kan ikke være tvivl om, at Niels Jensen Winther har tillagt skriftet stor betydning, hvorfor ellers indskrive det forrest i kirkebogen? Men skal vi forstå det som hans politiske tilkendegivelse, eller har han set det som et »auspicium« for Danmark?

Af os kan »spådommen« læses som et historisk rids af Niels Jensen Winthers tid: i selvbiografien nævner han som selvoplevet »svenskernes urolige tid« i 1644, da han var 5 år gammel og gik i dansk skole, og arvehyldingen på slotspladsen den 18. oktober 1660, hvor han ganske vist selv stod på prædikestolen i Regenskirken og øvede sig med henblik på sin dimisprædiken den efterfølgende dag.

De hedenske mottoer

Som indledning til hver livsalder har Niels Jensen Winther sat små vers i heksametre, som sandsynligvis er digtet af ham selv. Modellen er de såkaldte emblemata, den store mode i det 17. århundrede (se note 38). Et emblem var egentlig et billede, hvortil der var knyttet et tolkende digt. I vores tilfælde må vi tænke os til billederne, men det er heller ikke svært, det ene af dem opfordrer os direkte til det: »Se, ved at undgå mit trillebånd ...«, og iøvrigt tegner hvert af de

små digte et billede, der er så plastisk, at vi uvilkårligt ser situationen for os. Samtidig ser vi umiddelbart det symbolske, for til hver livsalder er knyttet et tingssymbol: vuggen, trillebåndet, spejlet og sværdet. Symbolerne er faste, traditionelle (såkaldte *topoi*). Disse digte er udtryk for renæssancens menneskesyn, de viser mennesket, der fordrister sig til at være sig selv og hævde sin ret: f.eks. det legende barn med sit trillebånd hævder barnets ret til at lege (bemærk, at dette billede er i bedre overensstemmelse med vort århundrede end med forfatterens!), den forfængelige unge mand med spejlet, som i ungdommeligt overmod er ligeglad med, at håret er lidt tyndt, og endelig den voksne mand med sit sværd, hvormed han nedlægger enhver fjende.

Vi ved jo, at billederne ikke svarer til »virkeligheden« i vores forstand, idet deres budskab om det naturlige menneske i hedensk klassisk forstand står som kontrast til beretningen om den fattige drengs »meget anstrengende fremgang«, men de er autentiske i hin tids forstand, de er objektivt gyldige billeder af livsaldrene.

Typisk og almindelig

Han er i høj grad eksponent for sin tids ånd, dens faste verdensbillede med forestillingen om en verdensharmonisk, som udgik fra Gud, baroktidens for os at se paradoksale enhed af rationalitet, systematik og irrationel mysticisme, enevældens ideologi med forestillingen om kongen som Guds repræsentant på Jorden, hvori tidens sammenblanding af det profane og det gejstlige kom markant til udtryk.

Vi ser hans idelige markeringer af det guddommeliges prioritet; den triumferende lutherske rettroenhed i bastant form, verdslighed og gejstlighed, som går i ét; renæssancens forestillingsverden har han fået ind med latin og græsk; herunder en naturvidenskabelig tankegang, som indbefatter det mysticistiske; og endelig en for os mærkelig mangel på subjektivitet i fremstillingen, mens det objektivt givne er fastholdt som det mere autentiske.

Dette, at han er så udpræget tidstypisk, hidrører måske også fra, at han socialt først »bliver noget« i kraft af, at han tilegner sig tidens åndelige kultur, den bliver hans egen identitet. Derved bliver han også »konservativ«, bevarende, dvs. han viser ikke tendenser, som peger mod noget nyt og fremtidsrettet, som man finder det hos tidens store ånder (bestræbelser på at skabe et dansk digtersprog, udviklingen af en empirisk naturvidenskab osv.).

Det interessante ved ham er, at han er så almindelig.

Hvad med hans politiske holdning? Der er, som allerede nævnt, forskellige antydninger. Tycho Brahes spådom er politisk et flyveskrift *mod* enevælden, *for* den gamle adel. Udbruddet, da den ældste søn tiltræder sin tjeneste hos general von Arenstorff (Gud give ham bedre), kan politisk være på linje med vide kredses modvilje mod den fremmede kamarilla. Den påfaldende interesse for

dommen over Griffenfeld kan udspringe af indignation over dette justitsmord, som af mange blev tilskrevet netop de »fremmede ulve«. Som illustration til tidens politiske klima kan tjene dødsdommen over Viborg-præsten og satirikeren Jacob Worm, på grund af hans satiriske angreb på kongens fremmede rådgivere.

Min opfattelse er, at Niels Jensen Winther var helt konform med sin tids system. Han var sikkert »den ny tids« mand, forstået som enevældens mand. Hans privatpræceptor på universitetet kan kun have støttet ham heri. Enevælden med sin principielle politik, at »duelighed« skulle kvalificere på linje med »byrd«, måtte være efter Niels Jensen Winthers hoved. Griffenfelds fald gjorde et dybt indtryk på samtiden, bl.a. Kingo nævner det som eksempel på det jordiskes forfængelighed, og Niels Jensen Winther kan i samme ånd have indført dommen som et memento. Men netop på grund af samtidens kobling mellem von Arenstorff og Griffenfelds fald kan man få mistanke om, at udbruddet ved nævnelser af von Arenstorff kan have en politisk betydning, i det mindste være et ekko af tidens indenrigspolitiske murren.

Men Tycho Brahe-spådommen er sikkert taget helt efter pålydende, som spådom, dvs. som en slags nationalt memento af den allerede da berømte landsmand. Taget som politisk dokument ville den stride mod alt, hvad Niels Jensen Winther ellers stod for, bortset fra det dødsensfarlige i blot at lytte til den slags budskaber.

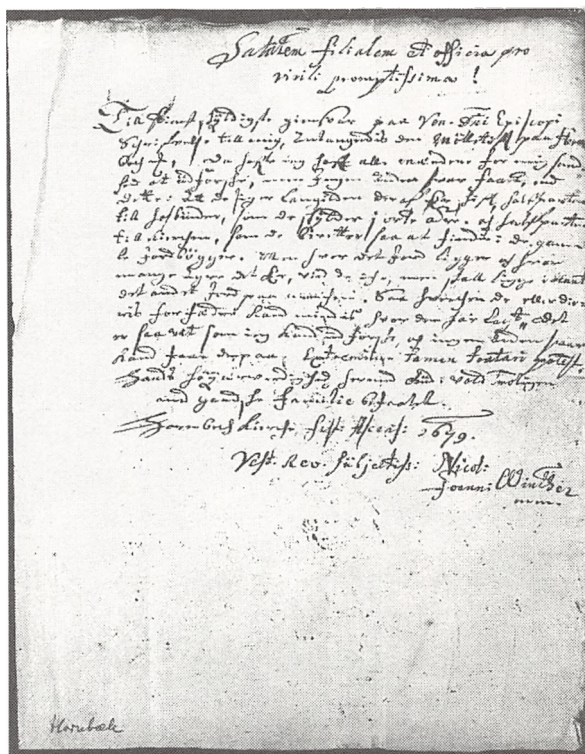
Hvordan var han som præst og embedsmand? Bønderne var formodentlig godt tilfredse med ham. Efter at Niels Jensen Winther i 1666 havde opnået udnævnelse ved først at sikre sig kongeligt ventebrev og derefter sende en ansøgning til kongen, altså havde handlet i overensstemmelse med enevældens nye praksis, indledte bønderne i Krstrup og Hornbæk menigheder den gamle valgprocedure i henhold til kirkeordinansen af 1537 og *valgte* ham, som de jo kendte som deres tidligere degn, til deres præst.²⁹ Han var deres mand.

Et lille glimt af et møde, han i embeds medfør havde med bønderne i Hornbæk, har vi i et brev fra 1679, hvor han over for biskoppen gør rede for, hvad han har fundet ud af om Mølletostens beliggenhed på Hornbæk mark, hvoraf bønderne yder halv landgilde til kirken.³⁰ Han har haft alle mændene for sig »sandhed at udforske«, men bønderne har tydeligvis ingen interesse i at udpege noget, for Niels Jensen Winther refererer: »Men hvor det jord ligger og hvor mange agre det er, ved de ikke, men skal ligge blandt det andet jord på marken. Så hverken de eller deres forfædre kan mindes, hvor det har ligget. Det er så vidt som jeg kan udforske, og ingen anden svar kan få derpå«, idet han på latin tjenstvilligt tilføjer, at der jo kan gøres et sidste forsøg, uden dog at give videre forhåbning om, at bøndernes kollektive hukommelsessvigt kan helbredes. Godt nok var han deres mand, men i en sådan situation stod embedsmand og bønder

I en alder af godt og vel fyrré skrev Niels Jensen Winther dette brev til biskoppen over Viborg stift som »giensvar paa Ven. Dni. Episcopi Schrifvelse till mig, Anlangendis den Mølletoft paa Hornbech Mark«.

Stilen er knap, præcis og fyndig, i tiltalen foreven med et elegant ordspil, som angiver balancen mellem den skyldige underdanighed (*salutem filialem* = sønlig hilsen) og den tjenstlige pligtfølelse (*officia pro virili promptissima* = som mand min helt redbonne tjeneste). Hans prosastil er kun lidt præget af den barokke tidsstil, han er tydeligt skolet i humanistlatin. Vedr. brevs indhold iøvrigt, se indledningens afsnit »Typisk og almindelig«.

(LAN, Viborg bispearkiv, vedr. Hornbæk).

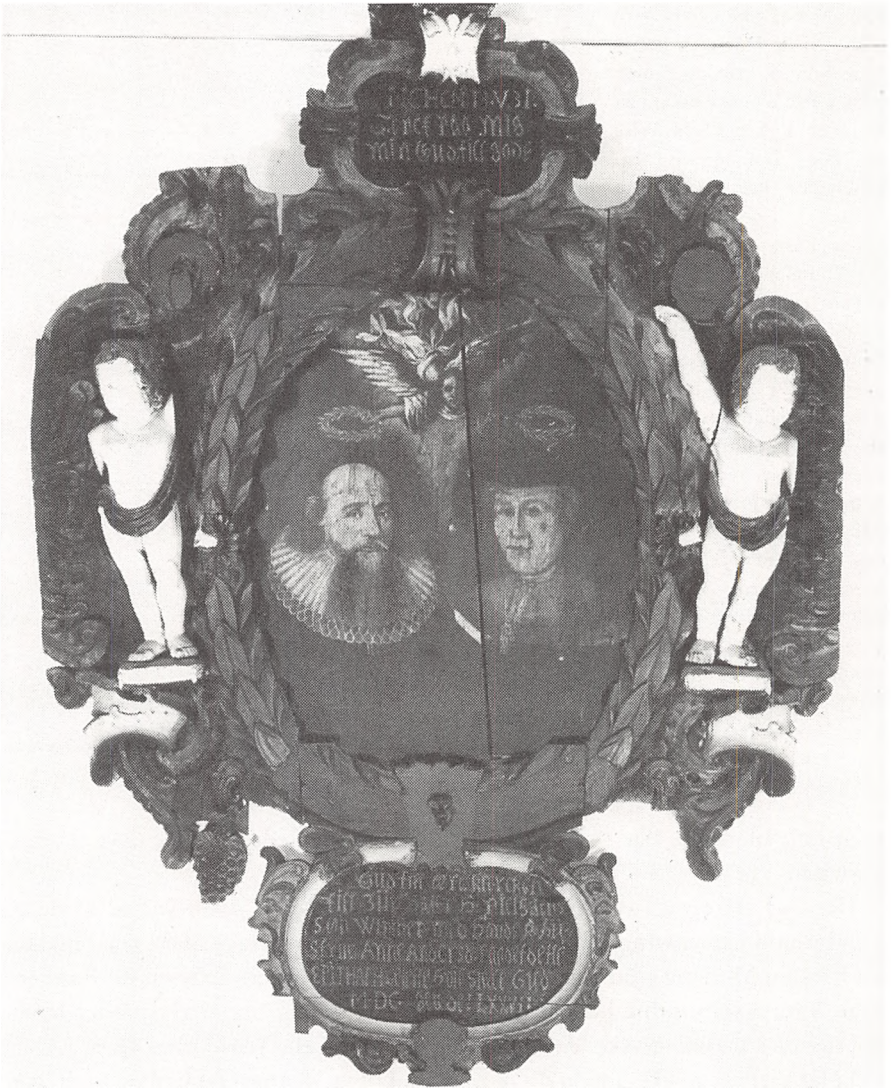
med helt uforanderlige – og måske endda indforståede – roller over for hinanden.

Det var vel også i embeds medfør, han den 19. juli 1686 var til stede på Sønderhold herredsting, hvor han overværede behandlingen af en sag, i hvilken en Kirsten Morsing stod tiltalt for at have forgjort Anders Carlsen fra Randers. Han kunne som vidne bekræfte, at Kirsten Morsing under retsmødet havde spyttet på sin anklagerske, Anders Carlsens kone Lene Jensdatter, og bl.a. sagt: »Du får vist en ulykke, inden du dør, og skal blive så angst og bange, at du ikke skal vide, på hvad sted du vil være«.

Blandt andet på grundlag af dette »usvækkelige tingsvidne« blev Kirsten dømt til at rømme kongens riger og lande – dog døde hun samme år i fængslet i Randers.³¹

Selvfølgelig kan vi ikke vide, hvad Niels Jensen Winther tænkte ved en sådan sag. Han bevidnede blot det passerede, og undlod at anføre ting, der kunne have mildnet rettens syn på den anklagede. Man må formode, at han stod på tidens almindelige stude med hensyn til opfattelsen af troldkvinde, og at han

Som knap 40-årig lod Niels Jensen Winther »med hands K. Hustrue Anne Andersd.« i 1677 oprette et epitafium i Kristrup kirke (nu i Randers historiske Museum).

Selv om tidens kunststil ikke var realistisk i vores forstand, er der dog god overensstemmelse mellem præstens blanke isse på epitafiet og hans digt om »Ungdom« i selvbiografien, om håret, man »ser igennem«.

Inspirationen til at smykke kirken med et epitafium kan han have fået ved at besøge sin ældre kollega, sognepræst ved Sct. Mortens kirke i Randers, Søren Hanssen Benzon. Her hang et ældre epitafium, forestillende storkøbmand Bent Hansen Benzon med hustru og børn. Familien Benzon var af uvurderlig betydning for Niels Jensen Winther på hans »meget anstrengende« vej opad. (Nat.mus. fot. 1944).

som præst opmærksomt fulgte en sådan sag, fordi her var den onde på spil og truede den gode orden.

Sådan var der naturligvis også sammenhæng mellem det barokke verdensbillede og hans daglige virkelighed.

Det lykkelige udfald

I indledningen til biografien beder Niels Jensen Winther Gud om at skænke ham et lykkeligt udfald på hans »meget anstrengende fremgang«.

Han blev bønheørt.

Han trodsede standssamfundets barrierer, gled uden problemer som præst og embedsmand ind i enevældens system og fik sønner, som blev præster. I den ældste søns, Jens Nielsen Winthers testimonium af 4/11 1686 kom der til at stå, at han havde »parentes ... non infimæ notiaë«, dvs. »forældre af ikke ringe bekendthed«. ³² Fra at have »forældre med uplettet rygte« til at have »forældre af ikke ringe bekendthed« var der socialt et stort spring.

Økonomisk blev det vel aldrig til det store, det var heller ikke på den led, at et præsteembed gav status. I en indberetning om »Christrup og Hornbech Kalds Indkomster« af 22/3 1690 gør han rede for embedets økonomiske grundlag, bl.a. en præstegård takseret til hartkorn 5 tdr., 7 skæpper, 2 fjerdingkar og 1½ album. ³³

Ved tiltrædelsen 1666 måtte han betale forgængerens enke 112 rigsdaler for hendes andel i den, gælden på 100 rigsdaler til kongen forrentede han med 6 % p.a., indtil han i 1684 kunne indfri den, »og er så præstegården af mig betalt«. ³⁴

Allerede i 1677 havde han ladet oprette et epitafium med et maleri af sig selv og sin hustru Anne Andersdatter (se illustr.).

I boet efter den ældste søns enke ³⁵ i 1725 havde datteren Maren Nielsdatter Winther, som var ugift, »en resterende fædrene og mødrene arv på 88 rigsdaler« til gode, hvilket antyder en samlet arv til de 6 børn af en vis størrelse, så alt i alt må man slutte, at han som landsbypræst stod med begge ben på jorden og havde god praktisk forstand på at få ydelserne hjem og på at få noget ud af jorden.

Niels Jensen Winthers selvbiografi

(Oversat til dansk fra den latinske original i Krstrup-Hornbæk sognes ældste bevarede kirkebog. Den latinske tekst findes aftrykt i det følgende).

Alpha og Omega

Mit – undertegnede Niels Jensen Winthers – livs auspici³⁶, dets meget anstrengende fremgang (gid Gud, som alene er god! må skænke mig, at dens udfald bliver lykkeligt) og hele mit livs særligt bemærkelsesværdige begivenheder er i store træk optegnet på disse fattige sider, takket være Cadmus' sorte døtre.³⁷

Den spæde barndom

Jeg ligger i vuggen, jeg lever af brystmælk//
jeg græder, jeg tier ej: nu er den lille tår standset for mig.³⁸

I året 1638 i begyndelsen af december måned ville min skæbne, at jeg blev født i Randers af forældre med uplettet rygte, af min fader Jens Christensen og min moder Anne Sørensdatte, nu blandt de hellige.³⁹

Jeg blev dypet i den hellige kildes bad med hr. Ole Olesen Vordingborg som døber, den højværdige kirkemand, i Gråbrødre kirke i Randers.⁴⁰

Barndom

Se, ved at undgå mit trillebånd beder jeg, at ingen må genere mig//
og forhindre min leg, fordi legen anses for agtværdig.⁴¹

I året 1644 under svenskernes urolige tid⁴² aflagde jeg de første prøvestykker på mit hjemlige sprog ved at lære dansk læsning, under vore lærere Søren Hornbech⁴³ og under Jens Andersen.⁴⁴ I året 1645 blev jeg i Randers indviet til muserne under læreren, magister Ole Sørensen Ørsted,⁴⁵ på hvis boglige rendebane⁴⁶ jeg gennemløb fire 3-års perioder,⁴⁷ i 1. klasse under høreren Jens Nielsen Hornbech,⁴⁸ som døde i embedet, svedte jeg et helt år. I året 1647 blev jeg overført til 2. klasse, i hvilken jeg i fire år betrådte skolens [rendebane]støv under hørerne Niels Thygesen, som senere blev pastor i Norge,⁴⁹ senere under førnævnte Hornbech. I året 1651 blev jeg oprykket i 3. klasse, i hvilken jeg svedte i tre år under høreren Hans Lauridsen Aarhus, som senere blev kaldet som sognekapellan i Randers.⁵⁰

Da jeg i året 1654 var nået frem til rektorklassen, hvor jeg gjorde tjeneste i 4

år under førnævnte rektor, magister Oles, kommando, ledede jeg indimellem sangen i de tre sognepar: nemlig Kousted gennem 1 år, Velling i 2 år, Spentrup gennem 1 år,⁵¹ og indimellem blev jeg i et tidsrum af seks måneder (huslærer?) for Hans Benzon.⁵² I året 1658, da jeg på 2. påskedag var blevet udstyret med det akademiske vidnesbyrd, blev jeg dimitteret af rektor, og dagen før første søndag efter påske drog jeg fra Randers mod København.

Ungdom

Jeg ser mit ansigt i spejlet, jeg reder mit hår//
jeg bekymrer mig ikke særligt over, at nogen ser igennem det.

I året 1658, den 1. maj, satte jeg foden på københavnsk jord. Samme dag foreviste jeg mine vidnesbyrd, den 3. maj tog jeg eksamen i (latinsk) stil, den 4. maj examen artium⁵³ under dekanen magister Bertel Bartholin.⁵⁴

Den 6. maj blev jeg indskrevet i studentermatriklen under rektor, dr. Christen Ostenfeld⁵⁵ og udstyret med akademisk borgerskab. Som privatpræceptor for mig valgte jeg magister Villum Lange, professor i matematik.⁵⁶

Omkring pinsefesten vendte jeg hjem, og plejede mine studier hos min familie til Mikkelsdag.⁵⁷

Omkring Mikkelsdag påtog jeg mig degneembedet hos min forgænger, den velærværdige hr. Peder⁵⁸ i Krstrup, og da jeg havde forrettet det i halvandet år, tog jeg min afsked.

I året 1660 drog jeg til København for at fortsætte mine studier, endnu syg og skrantende. Den 28. september samme år tog jeg teologisk embedseksamen under teologerne dr. Thomas Bang og dr. Hans Wandal, og under dr. Peder Resen.⁵⁹

Den 18. oktober, selve den dag, hvor hans majestæt kong Frederik III blev ophøjet til sit arverige,⁶⁰ holdt jeg min forberedelsesprædiken i Regenskirken.

Den 19. oktober holdt jeg min dimisprædiken⁶¹ i Trinitatis kirke under dr. Thomas Bang, og efter at være blevet dimitteret samme dag begav jeg mig hjem og overvintrede hos min familie.

I året 1661 omkring påskefesten blev jeg kaldet af den velfornemme rådmand Mads Hansen Benzon,⁶² for at jeg så at sige skulle føre hans lille søn, Hans Benzon, ved hånden og oplære ham i de gode studier, i hvilket hverv jeg svedte 5 år, og ham sendte jeg sammen med hans meddiscipel Anders Mortensen Sejer⁶³ i året 1666 omkring påskefesten, den ene til latinskolen i Viborg, den anden til latinskolen i Randers.

I året 1666 drog jeg med Guds hjælp til København for at søge en bedre stilling.

Den 6. april holdt jeg, opfyldt af den gode Guds ånd og med hans hjælp,⁶⁴

prædiken i Slotskirken ud fra teksten om lidelseshistorien under hans majestæt kong Frederik III's tilstedeværelse med ros og med løfte om begunstigelser.

Den 11. juni døde den velærværdige hr. Peder Nielsen, min forgænger i Krstrup, jeg beder til, at hans sjæl må hvile i fred. Den 16. juni blev jeg kaldet af hans majestæt kong Frederik III til kirkerne Krstrup og Hornbæk.⁶⁵

Manddomsalderen

Jeg lader mig ikke rokke, véd I, som kender min styrke//
for hvis nogen bliver min fjende, falder han ved mit sværd.

I året 1666 den 29. juni blev jeg ordineret i Århus af Hans Velærværdighed hr. Biskop Erik Mogensen Grave.⁶⁶

Den 3. juli blev jeg af hr. provst Jesper i Nørbæk⁶⁷ indsat i mit embede i Hornbæk kirke.

Den 7. juli, 5. søndag efter Trinitatis⁶⁸ blev jeg af hr. provst Peder Basse i Alling indsat i mit embede i Krstrup kirke.⁶⁹

Onsdag den 24. oktober sang jeg den første messe.

I året 1667 den 6. februar trolovede jeg Anne Andersdatter, som er mig meget hengiven.⁷⁰ Gid Gud må bringe lykke for fremtiden.

Den 20. marts giftede jeg mig. Gid Gud må bistå mit forehavende.

Bøn

Gør, sødste Jesus, at jeg modtager dine gaver med taknemmeligt hjerte, at jeg under dit førerskab ledes til det, som er mere fast, til ære for dig og til fremgang i sand fromhed. Amen.

Nu følger børneavlingen.

I året 1668⁷¹ den 7. maj, mellem torsdag den 7. og den følgende fredag den 8. før pinse omkring den 11. nattetide kom min førstefødte lille søn frem i lyset, *Jens Nielsen*, under tegnene ♀ ☿, da månen var i tiltagende.⁷²

1. pinsedag den 10. maj blev han i mit hjem dyppet i den hellige kildes bad, hvilken opgave jeg selv, faderen, påtog mig, mosteren Anne Andersdatter fra Randers bar ham.

Den 31. maj, 2. søndag efter Trinitatis, blev hans dåb bekræftet af magister Søren Hansen Benzons,⁷³ sognepræst i Randers. Den, der bar ham, var Johanne Christophersdatter, rådmand Mads Hansen Benzons hustru. Faddergaven var for ham 40 daler.⁷⁴

I året 1669, den 2. maj, 3. søndag efter påske, mellem den 5. og 6. morgentime, begyndte min lille søn ved navn *Anders Nielsen*, bragt til verden ved en

Majus	Maymaaned	Hæfter	XXXI	Dage.
1 b Philly. Jac. my	Δ♂	18 e Porcius	⅄	♄♂♂♂♂♂♂♂♂
2 Om en liden S	♄♂♂♂♂♂♂♂♂	19 f Bernhard.	Ⅱ	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
3 Jubilate	Δ♂	20 g h. Jim.	Ⅱ	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
4 Florent.	♄♂♂♂♂♂♂♂♂	21 a Prudent	♁	♂♂♂♂♂♂♂♂
5 f Gorhard	W	22 b Helena	♁	♂♂♂♂♂♂♂♂
6 g Jo. a. Port.	♂	Naar Trefteren	kommer / Joh. 15.	
7 a Raphael	♂	23 d Grandi	♁	*♀/*♂
8 b Stamflaus	♂	24 d Effie	♁	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
9 C Cantate	♂	25 altbanus	♁	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
10 d Gordian.	♂	26 f Beda	my	♁♀♂♂♂♂♂♂♂♂
11 e Namet.	♂	27 g Lucianus	my	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
12 f Panerat.	♂	28 a Wilhelm.	my	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
13 g Servatius	♂	29 b Martinus	♂	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
14 a Ingenius	♂	30 e Fredm. g. efter	Joh. 14-15.	
15 b Sophia	♀	31 d Pingdag	♂	♁♂♂♂♂♂♂♂♂
16 C Peder i Tefa	♀	17 d Eric	♂	♁♂♂♂♂♂♂♂♂

Almanakken blev læst af høj og lav, lærd og lægmand, ligesom Bibelen. Som det fremgår af dette opslag på maj måned, 1669, rummede den alt af astrologisk interesse, desuden bl.a. henvisninger til aktuelle bibelsteder, en langtidsprognose for vejret, og at der den 4. maj holdtes marked i flere byer, bl.a. Vorbasse. Den er et koncentrat af baroktidens kultur.
 At Niels Jensen Winther ved sine børns fødsler (her sønnen Anders') indførte de astrologiske tegn i kirkebogen, var på ingen måde problematisk i forhold til kirken, heller ikke i forhold til samtidens videnskab.
 (Statsbiblioteket i Århus).

heldig fødsel, at trække vejret, under Venus' time, under tegnet ♃ ved fuldmåne.⁷⁵ Gid Gud må skænke lykke.

Den 9. maj, 4. søndag efter påske, blev han hjemme indskrevet i de kristnes protokol ved hjælp af den hellige dåb, idet jeg, faderen, døbte ham, og mosteren Margrethe Andersdatter bar ham.

Den 6. juni, Trinitatis søndag, blev han indført i Krstrup kirke, ved den formidlende dåbs bekræftelse,⁷⁶ som hr. Christen Madsen Stroph,⁷⁷ kapellan i Randers, bekræftede, og påny blev han indviet blandt de hellige, atter bar mosteren Margrethe Andersdatter, idet mænd fra sognet var faddere. Fadder-gaven for ham var 34 daler. I året 1670 mellem den 23. og 24. juli, i den 1. time efter den dybe nat, 8. søndag efter Trinitatis, ♃⁷⁸ omkring fuldmåne, så min lille søn, den tredjefødte, nemlig *Peder Nielsen*, dette livs lys. Gid Gud må skænke ham lykke!

Den 9. søndag efter Trinitatis blev han ved den hellige dåbs velgering ført ind i de helliges protokol i mit hjem, idet mosteren Margrethe Andersdatter bar, og jeg, faderen, døbte ham.

Den 12. søndag efter Trinitatis blev hans dåb bekræftet i Krstrup kirke, idet magister Hans Dinesen (Mossin), præst i Randers ved St. Mortens kirke,⁷⁹ bekræftede den, og adelig frøken Ide Marie fra Bruusgård⁸⁰ bar ham. Faddergaven for ham var 52 daler.

I året 1671, mandag den 30. oktober i aftentimen 3 kvarter i 10, blev min lille datter *Maren Nielsdatter* født, da månen netop var pukkelrygget, under tegnet ♁ .⁸¹ Søndag den 6. november⁸² blev hun bragt til de hellige jomfruers protokol,⁸³ naturligvis til forundelse af den hellige dåb, hvilket hverv jeg selv, faderen, påtog mig; enken Regitze Iversdatter⁸⁴ bar hende.

Onsdag den 22. november blev hendes dåb bekræftet med den hellige dåb i Krstrup kirke, som hr. Christiern Pedersen, pastor i Værum og Ørum,⁸⁵ bekræftede. Mosteren Margrethe Andersdatter bar hende.

Faddergaven for hende var 39 daler.

I året 1673, 3. påskedag, den 1. april i 4. eftermiddagstime blev min lille datter *Anne Nielsdatter* født.

Den 1. søndag efter påske døbte jeg hende i mit hjem, idet Regitze Iversdatter bar hende.

Den 3. søndag efter påske bekræftede magister Hans Dinesen, præst i Randers, dåben i Krstrup kirke. Maren Mogensdatter, hustru til højærværdige hr. Jørgen Madsen af Søby,⁸⁶ bar hende. Faddergaven for hende var 33 daler.

I året 1674 den 13. januar blev mine tre små skoledrenge for første gang overgivet til Johan Saddelmager her i Krstrup for at lære dansk læsning.

Må den bedste og største Gud give (dem) vækst.

På Mauritius dag blev de indviet til muserne i mit hjem under degnen (skolemesteren?) hr. Mads Hammer?⁸⁷ etc.

I året 1675, torsdag den 4. februar, blev min fjerde lille søn født i den 10. time om formiddagen under tegnet ♁ , mens månen var i aftagende.⁸⁸ Fastelavns-søndag blev hans fødselsdagsgilde fejret, på hvilken dag han blev indskrevet i de kristnes tal, og han blev kaldt *Søren*, gid han må blive streng⁸⁹ med hensyn til det guddommelige! Dåbshvervet blev udført af nabopræsten og min (embeds)-broder, højærværdige hr. Jørgen Madsen, pastor i Søby etc. Gid den bedste og største Gud må bringe held. Faddergaven for ham var 27 daler.

Anne Bertelsdatter, hustru til Simon Sørensen, randrusiansk borger, bar ham.

År 1677, den 9. maj blev brødretrespandet, nemlig Jens, Anders og Peder, påny indviet til muserne i Randers, og den 10. maj indført i skolen; Jens og Anders fik plads i 3. klasse under høreren Peder Carstensen.⁹⁰ Peder i 2. klasse under Søren Pind.⁹¹

Det Aar efter vor Frelseris JESU Christi Naaderige Fødsel 1669.		De Regens Maatte som findes i denne Almanack.	
Fra Bedens Stabse.	5626	● Ny Maane	De 12. Tegne
Fra Syndfloden.	3961	○ Fiste Quarter	Wederen
Fra Christi Naaderige Begyndelse i disse Ager.	841	● Fuld Maane	Turen
Fra Religionens Forbedring.	134	○ Sidste Quarter	Tullingene
Fra den Oldemørgiste Stammit Begyndelse	219	● Got Aarluden	Krabben
Fra vor Allenaadigste Konning FRIDERICI den 3. Fødsel.	60	○ Udøst Aarel:	Loeden
Goldemassit.	17	● Got Bad oc Kop	Yonfruen
Solens Circel.	26	○ Formiddag	Becken
Kommercallet.	7	● Eftermiddag	Storplonen
Spacten.	17	○ i Kloeden	Slytten
Sondags Bogstave.	6	● i Minuter.	Steenbuckent
Tidens Aet oc Faste.	3. Uge 2. Dage.		Dandmanden
			Siften
		7. Planeter.	Aspecter.
		● Saturnus	○ Coniunctio
		○ Iupiter	○ Oppositio
		● Mars	○ Scyllis
		○ Solen	○ D. vadret:
		○ Venus	○ Trigon:
		○ Mercurius	
		○ Maanen	
			120
			60
			90
			120

Københavns Universitets almanak for 'Det Aar efter vor Frelseris JESU Christi Naaderige Fødsel 1669'. Venstre side viser oversigten over dette års placering i den store sammenhæng, bl.a. at der fra syndfloden var gået 3961 år. Til højre oversigten over de i almanakken anvendte tegn, ikke blot de astrologiske, men også f.eks. tegnene, der angiver, hvornår åreladning er at anbefale. (Statsbiblioteket i Århus).

[Her følger 7 linjer, som i originalen er skrevet på dansk]

I året 1679, påskedag den 20. april døde min sal. moder, *Anne Sørensdatter*, hvis sjæl Gud glæde! og blev jordet mandagen efter 1. søndag efter påske, den 28. april, i Værum.⁹²

I året 1683, torsdagen den 21. juni, kom min søn *Anders Nielsen* i tjeneste hos general von Arenstorff på Overgård.⁹³ Gid Gud må give bedre!

I året 1683, den 16. september, satte jeg min søn *Søren Nielsen* til skole i Mariager.⁹⁴

[Den latinske tekst fortsætter]

I året 1684, den 3. søndag efter Trinitatis,⁹⁵ blev min ældste søn *Jens Nielsen* smykket med akademiske vidnesbyrd af magister *Peder Carstensen Seehus*, Randers Skoles rektor.

Den 1. juli underkastede han sig eksamen i latinsk stil, den 3. juli eksamen artium, den 11. juli valgte han, udstyret med sine eksamenspapirer, magister *Ole Rømer*⁹⁶ som sin privatpræceptor. I året 1686, den 16. juni, blev *Peder*

Nielsen igen indviet blandt randrusianske elever, under rektor magister Peder Carstensen, og opnåede lærerens plads i klassen.

Samme tid blev ligeledes Søren Nielsen, så at sige min Benjamin, indviet under høreren Peder Mortensen i 3. klasse.⁹⁷ Gud give vækst!

I året 1686, den 7. december, blev min ældste søn, Jens Winther, af højædle og høj lærde biskop i Viborg, hr. dr. Søren Glud,⁹⁸ indsat som medhjælper samme sted. Gud velsigne.

[Det efterfølgende er i originalen skrevet på dansk:]

I året 1688, 14. søndag efter Trinitatis, den 16. september, blev min søn Jens Winther kaldet til præst af velbyrdig Otte Skeel til Birkelse, efter at han havde gjort og forrettet gudstjeneste i Viborg domkirke, til Aaby og Biersted sogne.

Samme år, den 12. november, blev han eksamineret i Ålborg af velædle, højærværdige dr. Henrich Bornemann, biskop der sammesteds.⁹⁹

Den 14. november blev han ordineret, Gud velsigne!

I året 1689, den 29. januar, kom min søn Anders Winther i tjeneste hos hans excellence Mogens Skeel på Fussingø.

I året 1689, den 17. juni, rejste min søn Peder Nielsen Winther herfra til Akademiet (dvs. Københavns Universitet) for at blive akademisk borger.¹⁰⁰

[Tilføjet på latin med anden hånd:]

Den 28. oktober 1695 døde hr. Niels Winther, i sin alders (56.) år. Hans enke død og jordet den 12. marts 1706.¹⁰¹

(Oversættelsen af den latinske tekst er foretaget af cand.mag. Annemarie Torresin, Risskov)

Niels Jensen Winthers selvbiografi i Krstrup-Hornbæk sognes kirkebog 1666

α & ω (Alpha et Omega)

Vitae auspiciū, progressus laboriosissimus (cuius egressus ut sit felicissimus largiatur mihi Deus, qui solus est Bonus!) totiusque vitae notabiliora, subscripti mei NICOLAI JOANNIS WINTHERI, in hisce pauculis pagellis, nigellarum Cadmi filiarum beneficio, leviter sunt adumbrata¹⁰².

Infantia

In cunis jaceo, vivo de lacte mamillae,
Ploro non taceo, mihi desit nunc liquorilla.

Anno 1638 initio mensis Decembris Rhandrusii nasci mihi contigit, famae parentibus integrae, Patre Joanne Christierni filio Matre Anna Severini, $\nu\theta\nu \acute{\epsilon}\nu \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\iota\varsigma$
Lavacro sacri fontis intinctus sum baptista Domino Olao Olai Wordingborgensi, Ecclesiae Grae-brøders Rhandrusii Ecclesiaste dignissimo.

Pueritia

En fugiendo trochum, rogo sit mihi nemo molestus
impediendo jocum, quia ludus habetur honestus.

Anno 1644 turbulento Svecorum tempore, vernaculae linguae tyrocinia prima, lecturam Danicam addiscendo, sub Praeceptoribus nostris Severino Hornbecheo,

sub et Joanne Andreae posui.

Anno 1645 Rhandrusii Musis sub Praeceptore Magistro Olao Severini Ørsted sum consecratus, in cuius literarum stadio quatuor emensus sum trieteridas, in prima classe sub collega Joanne Nicolao Hornbechio integro sudavi anno, qui in officio defunctus est.

Anno 1647 in secundam translatus sum classem, in qua quadriennio sub collegis Nicolao Tychonio, postea pastor qui in Norvegia extitit, postea sub praedicto Hornbechio pulverem trivi scholasticum.

Anno 1651 in tertiam evectus sum classem, in qua triennio sub collega Johanne Laurentii Arhusiano, postea symmista Rhandrusiensis qui vocatus est, sudavi.

Anno 1654 ad Rectoris classem progressus, in qua quadriennio sub Rectore praedicto mandante Magistro Olao militavi, interea loci¹⁰³ tertibus Parochiarum paribus canendo praefui, scilicet Kousted per 1. annum. Welling 2. annis. Spendtrup per 1. annum intereaque temporis sesquimestris spatio Johanni Bentzonio a studiis¹⁰⁴ fui.

Anno 1658. Feria 2. Paschatos testimonio Academico ornatus a Rectore dimissus sum, pridie ante Dominicam quasimodogeniti Rhandrusio Hafniam versus iter suscepi.

Adolescentia

In speculo vultum concerno, pecto capillos
Non curo multum, si quis perspexerit illos.

Anno 1658 Cal. Maji terram appuli Hafniensem. Eodem die Testimonia obtuli, die 3. Maji Examen Styli, die 4. Maji Examen artium sub Decano Spectabili Magistro Bartholo Bartholino sustinui. Die 6. Maji in album studiosorum sub Magnifico Rectore Doctore Christierno Ostenfeld inscriptus sum, civitateque Academica donatus. Privatum mihi Magistrum Wilhelmum Langium Matheseos Professorem legi Praeceptorem.

Circa festum Pentecostale domum me contuli, studiaque apud Natales ad Michaelis festum fovi. Circa Michaelis Paedagogiae apud Reverendum Dominum Petrum in Chrstrup antecessorem suscepi provinciam, qua sesqui anni spatio perfunctus, valedixi.

Anno 1660 Hafniam studiorum continuendorum gratia profectus sum, ad huc aeger et valetudinarius. Ejusdem anni die 28. Septembris Examen attestationis sub Doctore Thoma Bangio, Doctore Johanne Wandalino Theologis, et Doctore Petro Resenio sustinui.

Die 18. Octobris eo ipso die, quo Serenissimus Rex Fridericus Tertius ad Regnum Haereditarium est profectus, concionem in aede Sancta Regentziana praeliminarem habui.

Die 19. Octobris sub Doctore Thoma Bangio in aede Trinitatis concionem dimissionales habui, eodemque die dimissus mox, domum me contuli, et apud Natales hybernavi.

Anno 1661 circa festum Paschatos a viro Spectabili consule Matthia Johanne Bentz, cujus ut filiolum Johannem Bentzii in bonis artibus quasi per manus ducerem et informarem sum vocatus, quo in officio quinquennio sudavi, eumque, cum suo condiscipulo Andrea Martini Victorino anno 1666 ad festum Paschatos alterum ad scholam trivialem Wiburgensem, alterum ad Rhandsium dimisi.

Anno 1666 Hafniam, favente Numine, ampliorem quaesiturus occasionem sum profectus.

Die 6. Aprilis, concionem in aula Regia ex textu Passionali, Praesente Rege serenissimo Friderico Tertio, cum laude et promissione beneficiorum, in et cum bono Deo, habui.

Die 11. Junii de(fu)nctus est Reverendus Dominus Petrus Nicolaus in Chrstrup meus antecessor, cujus anima sit in requie precor.

Die 16. Junii a Rege serenissimus Fridericus Tertius ad Ecclesias Chrstrup et Hornbech sum vocatus.

Aetas virilis

Non moveor scitis vos qui mea robora nostris,
Nam ruit Ense meo, si quis fuerit meus Hostis.

Anno 1666 die 29. Junii, Aarhusii a Reverendissimo Domino Episcopo, Domino Erico Magni Grawio sum ordinatus.

Die 3. Julii a Domino Praeposito Domino Casparo in Beg in Ecclesia Hornbechiana sum introductus.

Die 7. Julii Dominica 5. Trinitatis a Domino Praeposito Domino Petro Bassi in Alling in Ecclesia Chrstrupiana sum introductus.

Die 24. Octobris die Mercurii primam emodulatus sum missam.

Anno 1667, die 6. Februarii desponsavi Annam Andreae mei amantissimam, Deus in posterum fortunet!

Die 20. Martii in matrimonium duxi, Deus secundet inceptum.

Votum

Fac Jesu mitissime, ut dona tua grato agnoscam pectore, ut ad ea quae solidiora sunt ductu tuo provehar, ad gloriam tui et verae pietatis profectum, Amen!

Sequitur nunc Subolis Procreatio.

Anno 1668 die 7. Maji, inter 7. diei Jovis et 8. Veneris proximae ante festum Pentecostale circa 11. nocturnam in lucem prodiit primogenitus mihi filiulus JOANNES NICOLAI sub signis ☿ ☿ accrescenti luna.

Feria 1. Pentecostali die 10. Maji, domi meae sacri fontis lavacro intinctus est, quam ego ipse pater suscepi provinciam, suscepit Matertera Anna Andreae Rhandsiensis.

Die 31. Maji, Dominica 2. Trinitatis confirmatus ipsius est baptismus a Magistro Severino Johanne Bentzonio Ecclesiaste Rhandsiensi susceptrice Johanne Christophori consulis Matthiae Johannes Bentzii uxore. Cujus Honorarium 40 thalaria.

Anno 1669 die 2. Maji, Dominica Jubilate, quintas inter et sextam matutinam aura vesci atheria exorsus est filiulus meus secundo editus partu, Nomine ANDREAS NICOLAI sub hora Veneris, sub signo ☿ In plenilunio, Deus fortunet!

Die 9. Maji, Dominica Cantate, domi in album christianorum per Sancti Baptismatis medium inscriptus est, me patro baptista, Matertera Margreta Andreae susceptrice.

Die 6. Junii, Dominica Trinitatis in Ecclesia Chrstrupiana, intermedia baptismatis confirmatione,

quam Dominus Christiernus Johannis Strophius, Symmysta Rhandrusii confirmavit, est introductus et denuo inter Sacros est initiatus, iterum susceptus Matertera Margreta Andreae, testibus viris Parochialibus. Cujus Honorarium 34 thalaria.

Anno 1670 23. inter et 24 Julij, hora prima intemptam post noctem, Dominicæ 8væ Trinitatis 24 circa plenilunium vitæ hujus lucem auspicatus est filiolus meus, tertio partu editus, scilicet PETRUS NICOLAI, Deus fortunet!

Dominica 9. Trinitatis Sancti baptismatis beneficio domi meae in album Sanctorum relatus est, susceptrice Matertera Margreta Andreae, baptizante me patre.

Dominica 12. Trinitatis ipsius baptismus in aede Chrstrupiana est confirmatus, confirmante Magister Johanne Dionysii Pastore Rhandrusii ad divi Martini, susceptrice Virgine Nobili Idaea Maria de Bruusgaard 105. Cujus Honorarium 52 thalaria.

Anno 1671, die 30. Octobris diei lunæ scilicet hora vespertina tertiæ quadrantis ad decimam, nata est mihi filiola MARIA NICOLAI, modo luna gibbosa, sub signo ♁ .

Die 6. Novembris Dominica in album Sanctarum Virginum relata est, baptismatis Sanctissimi nempe beneficio, quam spartam Ego ipse pater suscepi, suscepit ipsam Vidua Regitza Ivari.

Die 22. Novembris Mercurio scilicet confirmatum est ipsius flumen cum flamine 106 sacro, sacra in aede Chrstrupiana, quod confirmavit Dominus Christiernus Petri pastor in Vaerum et Ørum. Suscepit Matertera Margreta Andreae. Cujus Honorarium 39 thalaria.

Anno 1673, feria 3. Paschatos, die 1. April, hora quarta pomeridiana, nata est mihi filiola ANNA NICOLAI.

Dominica quasimodogeniti ipsam domi meae baptizavi, susceptrice Regitza Ivari.

Dominica Jubilate in aede Sancta Chrstrupiana baptismum confirmavit Magister Johann Dionysii Ecclesiae Rhandrusii, quam suscepit Maria Magni uxor Reverendi Domini Georgii M. de Sæbye. Cujus Honorarium 33 thalaria.

Anno 1674, die 13. Januarii tres mei filii Abecedarii Johanni Ehippiario heic Chrstrupii lecturam Danicam addiscendo primo sunt demandati. Det Deus optimus maximus incrementum!

Die Mauritiij Musis sunt consecrati domi meae sub paedagogo Domino Matthia Hamrio etc.

Anno 1675, die 4. Februarii, diei Jovis scilicet natus est mihi filiolus quartus hora decima antemeridiana sub signo ♁ decrescenti luna.

Dominica Esto Mihi celebrata sunt ipsius Natalitia, quo die Christianorum numero ascriptus est et SEVERINUS, utinam in Rebus Divinis Severus fieri vocatus est. Baptismatis munere functus est Dominus Vicinus et frater meus Reverendus Dominus Georgius Matthiae, pastor in Sæbye etc. Deus optimus Maximus fortunet, cujus honorarium 27 thalaria.

Suscepit Anna Bartholini Simonis Severini civis Rhandrusiensis uxor.

Anno 1677. die 9. Maji fratrum trigæ scilicet Joannes, Andreas et Petrus Rhandrusii Musis denuo sunt consecratae et 10. Maji in scholam introductae, Janus et Andreas locum in tertia classe sub hypodidascolo Petro Castani, Petrus vero in IIda, sub Severino Pind obtinere.

Anno 1679. Paaskedag den 20. april døde min salig Moder Anne Sørensdæter, hvis Siæl Gud glæde!, och blef Jordet mandagen efter quasimodogeniti den 28. April, i Wærum.

Anno 1683. Den 21. Junii Thorsdagen kom min Søn Anders Nielsøn i tjeneste med General Arnsdorph paa Offluergaard. Det Deus meliora!

Anno 1683. Den 16. Septembris satte ieg min Søn Søren Nielsen till Schole i Mariæ Ager.

Anno 1684, Dominica 3. Trinitatis filius meus senior Janus Nicolai a Magistro Petro Castani Seh. Rhandrusii Rectore Testimoniis Academicis est ornatus, die 1. Julii Examini Styli, die 3. Julii Examenii artium se subjecit. Die 11. Julii honoribus ornatus, Praeceptorem (legit?) Privatum Magistrum Olaum Rømerum.

Anno 1686 die 16. Junii denuo initiatus est Petrus Nicolai inter alumnos Rhandrusiensis, sub Praeceptore Magistro Petro Castani, inque classe praeceptoris locum obtinuit. Eodem dito Benjamin quasi meus Severinus Nicolaj initiatus est, sub hypodidascolo Petro Martini in tertia classe. Da Deus incrementum!

Anno 1686 die 7. Decembris, introductus est filiulus meus natu maximus Joannes Wintherus a Nobilissimo et doctissimo Episcopo Wiburgensi Domino Doctore Severino Glud ad famulatum ibidem. Deus fortunet!

Anno 1688 Dominica 14. Trinitatis, d. 16. Septembris blef min Søn Jens Winther kaldet till prest aff velbyrdig Otthe Skeel till Bierchelds, efter hand hafde giort och forrettet Gudstieneste i Wiborg domkierche, till Aabye och Biersted Sogne.

Ejusedem anni den 12. Novembris blef hand examineret i Aalborg aff wellældle (sic!), høiærverdige Doctor Henrich Bornemand Biscop der sammestetz.

Den 14. November bleff hand ordineret, Deus fortunet!

Anno 1689 den 29. Januarii kom min Søn Anders Winther i tieneste med Excellence Mogens Skiell på Fusingøe. Anno 1689 den 17. Junii Reyste min søn Peder Nielsøn Winther herfra till Academiet til sin depositio.

[Nederst på siden tilføjet med anden hånd:]

Mortuus est Dominus Nicolaus Winther 1695 die 28. Octobris ætatis (--). Vidua ejus mortua et humo mandata die 12. Martii 1706.

Noter

Forkortelser:

LAN = Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

RA = Rigsarkivet i København.

Dansk Biografisk Leksikon = Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, red. Sv. Cedergreen Bech, Gyldendal 1979.

Hundrup = F. E. Hundrup: Lærerstandens ved Randers lærde Skole, efter trykte og utrykte Kilder, 1871.

Hundrup 1876 = F. E. Hundrup: Lærerstandens ved de nedlagte Latinskoler i Ebeltoft, Grenaa, Hobro, Mariager og Skive, 1876.

Series rectorum = C. E. Jørgensen og V. G. Konradsen: Series rectorum, 1967.

Vello Helk = Vello Helk: Dansk-Norske Studierejser 1536-1660, Odense 1987.

Wiberg = S. V. Wiberg: Personalthist., statist. og genealog. Bidrag til en alm. dansk Præstehistorie, I-III (Odense 1870-1871; Suppl. Fåborg 1879)

1. Fremstillingen bygger først og fremmest på præstens selvbiografi, som aftrykkes i det følgende. Hvor andre kilder inddrages, oplyses dette udtrykkeligt.
2. Nærmere omtale side 89ff.
3. Udgivet af Erh. Qvistgaard i Aarvog for Randers Amts histor. Samfund, 1930.
4. LAN, Randers rådstuearkiv, Rodetaxeringer 1631 ff.; Skatskillingstaxter vedr. året 1659.
5. Samme kilde som anført i note 4 (Rode-taxeringer), under året 1638.
6. LAN, Randers rådstuearkiv. Diverse Skattemandtal 1644-1749.
7. Findes i de ovenfor nævnte 'Rodetaxeringer' 1631ff.
8. LAN, Randers rådstuearkiv, Kontributions Skattemandtal 1657-70. Jens Vinter er nævnt under 1657 (6. rode), men ikke de efterfølgende år.

9. Jfr. E. Ladewig Petersen: Dansk socialhistorie, bd. 3 (1980), side 129.
10. LAN, Randers rådstuearkiv, Byskatte- og Jordskyldsbogen (arkivnr. D21-415, fol. 226b).
11. LAN, Randers rådstuearkiv, Fattigvæsenets Regnskabsprotokol 1638-55.
12. Helge Søgaard (udg.): Rasmus Pedersen Thestrups Stambog, 1972, side 85.
13. Den her anførte statistik over almissemodtagerne i Randers omkring 1650 er udregnet på grundlag af Fattigvæsenets Regnskabsprotokol 1638-55 (LAN, Randers rådstuearkiv).
14. Poul Enemark: Oksehandelens historie, 1983, side 65.
15. Louis Bobé: Slægten Benzon, København 1938, side 8.
16. LAN, Randers rådstuearkiv. Diverse Skattemandtal 1644-1749: »Den 2. Taxering over Borgerskabet og Indvaanerne ... den 1.2. 1644«. Christen Winther er anført i 10. rode.
17. LAN, Randers rådstuearkiv. Byskatte- og Jordskyldsbog 1646, fol. 159a. Tilsvarende Byskatte- og Jordskyldsbog for 1647, fol. 185a.
18. Jfr. min artikel »En østhimmerlandsk Winther-slægt i det 17. århundrede« i Persh.T., årg. 109, 1989:1.
19. Se: Regnskabsbog for Fattigvæsenet 1638-55, Randers rådstuearkiv, LAN. I Friis-Petersens liste over studenter, immatrikuleret ved Københavns Universitet, findes ingen andre Niels Jensen'er fra Randers før 1667 end Niels Jensen Winther.
20. Jfr. Erik Sønderholm (udg.): Jacob Worms skrifter, II (1971), side 79.
21. RA, Danske Kanc., Jyske Registre, indlæg, nr. 37.
22. Se note 73.
23. Jfr. Villum Langes breve til Peder Schumacher i: Danske Magazin 5. rk., 2. bd. (Kbh. 1889-92), side 310-319.
24. Se H. Rørdam: De danske og norske Studenter Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav, 1855, side 217f.
25. LAN, Ålborg bispearkiv, Kaldsbreve og testimonier 1683-1715, nr. 24.
26. Niels Jensen Winthers efterslægt (i hovedsagen de 3 efterfølgende generationer) bliver for tiden udforsket af Flemming Aagaard Winther, Kronshagen, og Chr. Sloth, Skovlunde. Resultatet vil blive offentliggjort i et af de kommende numre af Personalh. T. (red.).
27. Denne opbygning af et digt kaldes i fagsproget »versus rapportati«, jfr. Wilhelm Friese: Nordische Barockdichtung, Francke Verlag München 1967, side 120. Niels Jensen Winthers epigram er lavet efter alle digtekunstens regler: et verspar bestående af et heksameter, efterfulgt af et pentameter, dvs. et såkaldt distikon.
28. Malthe og Bang: Den store vidtberømte Danske Astronomus Tycho Brahe, hans Liv og Endeligt. Oluf Bangs Saml., 1745, V-VII Stk. Spådommen gengivet side 438-39.
29. For dette forløb er der redegjort i H. F. Rørdam: Valget af Kirkens Tjenere i Danmark, i: Smaaskrifter til Oplysning for Kristne, 1893, side 48.
30. Brevet findes i LAN, Viborg bispearkiv, vedr. Hornbæk (landsarkivets signatur: C2-215).
31. Nærmere om heksesagen i Saml. t. jydsk Historie og Topografi, 3. rk., 3. bd. (1901-03), Stemmanns artikel: »Lene Jensdatter i Randers contra Kirsten Morsings i Lime. En Retssag fra 1686«. Senest har heksforskeren Gustav Henningsen, bl.a. på baggrund af udskrifter fra Randers Tingbog 1685-86 (LAN B50-31), skrevet om »Den kloge kone i Lime« i bogen: Heksejægeren på Ruggård. De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685-87, s. 36ff. (Skippershoved, 1991).
32. LAN, Ålborg bispearkiv. Kaldsbreve og testimonier 1683-1715, nr. 24.
33. Indberetningen foreligger i en afskrift, formentlig fra slutningen af det 18. århundrede, i LAN, Kristrup sogns præstearkiv (landsarkivets signatur: C306A-16).

34. Anført i samme indberetning, se note 33.
35. Skifte efter sal. Bodil Hansdatter i LAN, Kær herreds provstearkiv (landsarkivets signatur: C13A-2); vedr. Maren Nielsdatter Winthers tilgodehavende, se fol. 58a.
36. Ordets opr. betydning hos romerne var 'fuglevarsel'; sådanne varsler toges af ledende folk forud for alle vigtige forehånder. Senere betydninger gik oftest ud fra dette med 'en højeres ledelse', således vel også her.
37. Dvs. bogstaverne; en lærd omskrivning, som bygger på oldgræske sagn om sønikeren Kadmos, som grundlagde Theben, og som havde 4 døtre; desuden på senere digtning, som tillagde Kadmos indførelsen af bogstavskriften til Grækenland.
38. Som en slags motto anbringer han over skildringen af hvert livsafsnit sådanne rimede vers i heksametre. Om Niels Jensen Winther selv har digtet dem, eller om han citerer fra klassiske forfattere, vides ikke. Efter form og indhold minder de om de tekster, der sammen med illustrationer udgjorde de såkaldte 'emblemata', jfr. F.J. Billeskov Jansen: *Dansk litteraturhistorie*, I, 1976, side 264f, 310 og 379f. Se iøvrigt indledningen til nærværende udgivelse vedr. 'de hedenske mottoer'. Forbilleder for Niels Jensen Winthers latinske vers er forgæves søgt i den store samling af emblemata, Henkel & Schöne: *Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI und XVII Jahrhunderts* (Stuttgart 1967).
39. I originalen er »nu blandt de hellige« skrevet på græsk, og det er tilsyneladende ikke en senere tilføjelse; hvis dette er korrekt, må selvbiografien være indført, eller i det mindste påbegyndt, efter moderens død 20/4 1679. Faderens død er mærkeligt nok ikke indført. Se iøvrigt indledningen om Niels Jensen Winthers herkomst.
40. Ole Olesen blev født 1589 i Vordingborg; sognepræst til Gråbrødre sogn i Randers 1623; provst 1639; døde 1/10 1666 i Randers; se Wiberg.
41. Også originalen er her sprogligt uklar, idet 'nemo' (= ingen) er logisk subjekt for 'at undgå'; meningen er: jeg beder om, at man undlader at genere mig og forhindre min leg, ved at man går uden om mit trillebånd.
42. Under Torstensson-krigen 1644-45 var Randers besat af svenske tropper.
43. »Søren Hornbech, Skolemester« var 1644 bidragyder til brandskatten, boede i 10. rode (LAN, Randers rådstuearkiv, Div. skattemandt).
44. »Jens Andersen, dansk Skolemester« er anført som skatteyder 1655 (LAN, Randers rådstuearkiv, Byskatte- og Jordskyldsbog). Hans hustru Rebecca Hansdatter døde 1663, skifte 18/6 d.å. (LAN, Randers byfogedarkiv, Uafhentede skiftedok.). I Persh.Ts., I, II, s. 87 (1881) benævnes han 'Jens Andersen Wennelund, Skolemæster udi Randers'.
45. Ole Sørensen Ørsted kaldes her 'præceptor' (lærer), men længere nede på samme side betegnes han som 'rector'. Iflg. Series rectorum var han rektor for latinskolen i Randers 1646-72; se iøvrigt Hundrup og Vello Helk (i sidstnævnte side 432).
46. Ordret står der 'stadion'; at han om latinskolen bruger dette billede minder om denne skoleforms oprindelse: i oldtidens Grækenland en idrætsskole for unge mænd af overklassen, hvortil senere knyttedes åndelige øvelser.
47. Dette var den normale struktur for latinskolen; som det fremgår, fulgte Niels Jensen Winther ikke det normale skoleforløb, bl.a. brugte han et år ekstra.
48. Hundrup antager, at hører ved Randers latinskole, Johannes Nicolai Hornbech, var den 'Joh. Nic. Rand.', der 1635 deponerede fra sin fødebysskole og immatrikuleredes 8/11 samme år; den foreliggende tekst er iøvrigt blevet benyttet som kilde af Hundrup.
49. Jfr. Hundrup, som også her henviser til den foreliggende tekst.

50. Hans Lauridsen deponerede iflg. Hundrup 1635 fra Århus Skole; 25/9 1654 kaldedes han til res. kapellan ved St. Mortens kirke i Randers, døde 1657.
51. Sogneparrene er følgende: Kousted-Råsted, Spentrup-Gassum, Vester Velling-Skjern. Niels Jensen Winther var løbedegn.
52. Også i det følgende nævnes Hans Benzon som privatelev: Hans Madsen Benzon 1650-1704, til Skærso, Mols herred, landsdommer, adlet 1679; hans våben viser i skjoldet et sort oksehoved (Louis Bobé: Slægten Benzon, Kbh. 1938, s. 5 og 42). Hans fader, Mads Hansen Benzon, blev 1648 rådmænd og 1666 borgmester (Poul v. Spreckelsen: Randers Købstads Historie, Randers 1952, I, s. 392); han fik den 10/3 1651 bevilget søpas på sit skib »Den forgyldte Ox« (LAN, Randers rådstuearkiv, Borger-skabsprot.). Mads Hansen Benzon var broder til den senere omtalte Søren Hansen Benzon, se note 73. I 1668 bar Mads Hansen Benzons hustru, Johanne Christophersdatter de Hemmer, Niels Jensen Winthers førstefødte til dåben. Se også Dansk Biografisk Leksikon, bd. 1, s. 585f: 'Benzon. Adelige og borgerlige slægter'.
53. Dvs. mundtlige prøver i de fag, disciplene havde haft i latinskolen; om overgangen fra latinskolen til universitetet, se William Norvin: Københavns Universitet, I (1937), s. 219ff.
54. Bertel Bartholin, 1614-90; var på dette tidspunkt professor eloquentiæ, dvs. i (latinsk) retorik, ved Københavns Universitet. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 1, s. 472f.).
55. Christen Ostenfeld, 1619-71, blev 1656 prof. i medicin, var universitetets rektor 1657-58 og 1668-69. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 11, s. 73f.).
56. Ved Københavns Universitet skulle enhver student tidl. vælge en professor som sin 'privatpræceptor', hvis opgave ikke blot var at føre tilsyn med, at studenten bestilte noget, og at han førte et ordent-
- ligt levned, han skulle også med passende mellemrum gennemse skriftligt arbejde og skulle udarbejde testimonium til brug ved ansøgninger om stipendier eller indstilling til eksamen. Det er vigtigt for en vurdering af privatpræceptors betydning at notere sig, at udstedelsen af det afgørende testimonium publicum ved studiets afslutning kun kunne finde sted, hvis privatpræceptors attestation forelå. Se William Norvin: Københavns Universitet, I (1937), s. 278ff.
- Magister Villum Lange, 1624-82, havde Fr. III's sympati, blev præceptor for dennes søn Christian (V) indtil 1658; var ven af Griffenfeld, i breve til denne udviklede han bl.a. sine ideer om borgerstandens fremme; han dyrkede især matematik og astronomi, herunder også astrologi. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 8, s. 505f.).
57. Den 29. september.
58. Peder Nielsen, født ca. 1608, student Randers 1630, sognepræst til Krstrup og Hornbæk 1645, døde 11/6 1666 (Wi-berg). Om det pågældende degneembede hedder det i Peder Nielsens indberetning af 1660: »Degnen sendes fra Randers Skole, nyder af hver Heelgaard i Sognene til sin Løn Byg 2 skpp og den ringe Paaske Rente, nemlig 10 Æg og 2 Sk. og 1 Kage i Hornbech Sogn af hver Heelgaard« (LAN, Krstrup sogns præstearkiv; landsarkivets signatur: C306A-16).
59. Professorerne Thomas Bang, Hans Wandal og Peder Resen var på dette tidspunkt professorer ved Københavns Universitets teologiske fakultet. *Thomas Bang*, 1600-61, teolog og filolog; 1630 prof. i hebraisk, 1652 prof. i teologi; ivrig forkæmper for latinens herskende stilling i skolerne. *Hans Wandal*, 1624-75, blev 1655 prof. i teologi; efter enevældens indførelse 1660 leverede Wandal det mest omfattende forsvar for enevældens principper på dansk grund, dvs. læren om, at kongen er Guds stedfortræder på jorden, og at den enevældige konge kun

- er underordnet Gud. *Peder Hansen Resen*, 1625-88, blev 1657 prof. i etik, 1662 i jura. Var levende interesseret i dansk sprog og nationalitet, hvilket gav sig udslag i det vældige projekt at skabe en fyldig dansk topografi: *Atlas Danicus*. (Dansk Biogr. Leksikon, Th. Bang: bd. 1, s. 427f., H. Wandel: bd. 15, s. 270f., P. Resen: bd. 12, s. 146f.).
60. Denne dag fandt den højtidelige arvehyldning sted på slotspladsen foran Københavns Slot, hvorved enevældens formelle indførelse i Danmark markeredes.
61. Dvs. den afsluttende prøve i prædikekunst. Den 28. sept. 1660 blev han bedømt værdig til at deltage i prædikeøvelserne (de præliminære øvelser) med henblik på at holde dimisprædiken den 19. oktober s.å. Ifølge universitetets vidnesbyrd gav han i Trinitatis kirke »et fremragende vidnesbyrd om sine gaver« (col-lats og attester i Århus bispearkiv, LAN).
62. Se note 52.
63. Det i originalen anførte tilnavn »Wictorinus« kan være en latinisering af 'Sejer' eller evt. 'Seiersen'. Sandsynligvis er han identisk med den Anders Mortensen Sejer, som dimitteredes fra Randers Skole 1669, og som 1677 blev sognepræst til Dalbyover, Raaby, Sødring sogne. (Se Wiberg, også Supplement (1879), s. 26).
64. Originalens udtryk »in et cum bono Deo« er her opløst i »in bono Deo« (svarende til græsk »en Christoi« om den, hvis ånd man er opfyldt af) og »cum bono Deo« (dvs. med den gode Guds hjælp).
65. Se i indledningen afsnittet om »Vejen til embede«.
66. Erik Mogensen Grave, 1624-91, 1664 biskop Århus. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 5, s. 277f.).
67. Provst Jesper Pedersen Lindholt, provst 1661, død 5/3 1671, i Nørnbæk sogn, nordvest for Randers, Sønderlyng herred, Viborg amt. (Se Wiberg). Sognets navn var tidl. 'Beg', jfr. Trap, Danmark.
68. I 1666 var 5. søndag e.Trin. den 15. juli.
69. Provst Peder Lauritsen Basse i Alling sogn, Sønderhald herred, Randers amt; provst ca. 1653, død ca. 1670. (Wiberg).
70. Hendes herkomst kendes ikke; hendes søstre Anne og Margrethe opræder i det følgende som gudmødre til Niels Jensen Winthers børn.
71. I årstallet 1668 er sidste ciffer tydeligvis søgt rettet til et 3-tal, så at resultatet skulle blive 1663; både i 1663 og 1668 var den 7. maj en torsdag, men at 1. pinsedag var den 10. maj passer kun på 1668, ligeledes at 2. søndag e.Trin. var den 31. maj. Denne manipulation med årstallet skal sammenholdes med, at Jens i forbindelse med sin ordination til præst i 1688 skrev under på, at han var 26 år gammel, og altså født i 1663, med andre ord løj sig 5 år ældre, end han var, for at opnå den kanoniske alder (minimumsalderen for at blive præsteviet). Se i LAN Ålborg bispearkiv, Edsaflæggelser (arkivsignatur: C 1-404), nr. 29 (fol. 102a): »Subscribo Janus Wintherus Nci: vocatus comminister Eccll. Aabye-Biersted in nomarchia Paludana, inauguratatus die 14. Novembr. anno 1688. *Ætatis 26*« (fremhævelsen foretaget af artiklens forf.). Se indledningens afsnit om »Vejen til embede«.
72. Her og ved de følgende barnefødsler anfører Niels Jensen Winther ved hjælp af de astrologiske symboler stort set de oplysninger, som Københavns Universitets almanak gav under de respektive datoer. Almanakken anførte ikke, i hvilket tegn solen stod (det forudsatte man åbenbart bekendt!), men derimod nok, i hvilket tegn månen og de andre planeter stod den pågældende dag; desuden gaves oplysninger om aspekter. I Jens' tilfælde angiver faderen, at Jupiter og Merkur stod i Tyrens tegn, og at månen var aftagende. Almanakken oplyste endvidere, at månen stod i Løvens tegn. Jens Nielsen Winther blev i 1688 kaldet til præst for Aaby og Biersted sogne (Kær herred), se i det følgende samt Wiberg.
73. Præst ved St. Mortens kirke i Randers,

- mag. Søren Hansen Benzon (broder til Mads Hansen Benzon, se note 52), født Randers 1618, søn af rådmand Hans Benzon og Karen Mogensdatter Schou; gift 1652 med Elisabeth Axelsdatter Aand, blev derved svoger til den Niels Andersen Winther, som i 1651 var blevet gift med Karen Axelsdatter Aand. Der er ikke fundet tegn på, at Niels Jensen Winther har slægtsforbindelse med Niels Andersen Winther. Sidstnævnte var søn af Anders Nielsen Winther, som havde en gård i Kællingtand (Gislum sogn) i fæste under Mogens Kaas til Lille Støvringgård. (Niels Andersen Winthers herkomst fremgår af Hindsted herreds tingbog 1650 11/7. Om hvem der var Anders Nielsen Winthers husbond oplyser Års herreds tingbog 1655, fol. 46a. Begge tingbøger i LAN).
74. Vedr. faddergaver, se indledningens afsnit om »Embede og status«.
75. Måske hentydes der med »under Venus' time« til, at Venus ligesom solen stod i Tyrens tegn. I almanakken oplystes endvidere, at månen stod i Vægtens tegn. Anders Nielsen Winther blev, efter at have været i tjeneste hos Frederik von Arenstorff til Overgård og hos Mogens Skeel til Fussingø forpagter af Lundergård (Jetsmark sogn) i 1695.
76. Med udtrykket »formidlende dåb« understreges den lutherske opfattelse af dåbens betydning som *nådes*formidling.
77. Christen Hansen Stroph var fra 24/2 1658 sognekapellan ved St. Mortens kirke i Randers; tillige præst ved Randers Hospital; død 1671. (Wiberg).
78. Ved Peders fødsel anføres, at Jupiter gik ind i Løvens tegn; i almanakken anførtes endvidere, at månen stod i Vandmandens tegn (den 23/7), hhv. i Fiskens tegn (den 24/7). Peder Nielsen Winther blev 11/4 1696 kaldet til præst for Skjold sogn (Bjerre herred). (Wiberg).
79. Mag. Hans Dinesen Mossin, født Moss 23/5 1637, død 6/2 1711, blev sognepræst ved St. Mortens kirke i Randers 27/6 1668. (Wiberg).
80. Ide Marie Juul, sandsynligvis datter af Ove Juul til Bruusgård (Galten herred), jfr. Dansk Adels Aarvog 1890, s. 264.
81. Ved Marens fødsel stod månen i Vandmandens tegn; månen befandt sig i fasen mellem første kvarter og fuldmåne (sml. originalens udtryk med eng. »gibbous«).
82. Må ifølge Bauers »Calender« være den 5. november.
83. Udtrykket »de hellige jomfruers protokol« er dunkelt. Iøvrigt kan man konstatere, at Niels Jensen Winther ikke indførte sine børns dåb i Krstrup kirkebogs almindelige register, men kun i den her gengivne selvbiografiske skitse. At præsten ved St. Mortens kirke i Randers døbte nogle af børnene, førte ikke med sig, at disse indførtes i hans sogns kirkebog.
84. Regitze Iversdatter var enke efter Niels Jensen Winthers forgænger i embedet, hr. Peder Nielsen, jfr. note 58. Hun var datter af sognepræst til Krstrup og Hornbæk menigheder i tidsrummet 1621-45, Iver Pedersen; hun døde 1687, 63 år gammel.
85. Christiørn Pedersen Wifvild var sognepræst til Værum og Ørum menigheder fra 6/5 1649. (Wiberg).
86. Jørgen Madsen, 1634-96, var sognepræst til Søby, Skader og Halling sogne, Sønder Hald herred, Randers amt; hans hustru Maren Mogensdatter var født i Randers 1645. (Wiberg).
87. Læsningen af efternavnet er usikker, da originalen på dette sted er meget udvisket.
88. Ved Søren's fødsel anføres, at månen stod i Vægtens tegn; almanakken angav desuden, at Mars stod i Tvillingernes tegn.
89. Ordspillet i den latinske tekst kan ikke overføres til dansk: navnet Søren kommer af det lat. 'Severinus', som er afledt af ordet 'severus', som betyder 'streng', 'alvorlig'. Søren Nielsen Winther blev magister; fra 1696 til 1701 var han på Borchs Kollegium, det sidste år som inspektør, se H. Ehrencron-Müller: For-

- fatterlexikon IX, 144 (Kbh. 1932).
90. Peder Carstensen (Seehus) blev efter at have været hører rektor for Randers Skole 1681-1705; 1682 magister i København. (Series rectorum og Hundrup).
  91. Søren Pind, præstesøn, født 1643 i Høbro; efter teol. eksamen 29/12 1666 blev han 1673 hører ved Randers Skole; fra 1681 sognepræst i Langå, Thorup og Vinge; han blev 1682 gift med Birgitte Amdisdatter, datter af forgængeren i Langå, Amdi Pallesen Agrie (Winther). (Hundrup og Wiberg).
  92. Det vides ikke, om moderen også havde boet (evt. som enke) i Værum (Galten herred, Randers amt), eller om hun måske var født der.
  93. General Frederik von Arenstorff, født 1626 i Mecklenburg, begravet 1689 Udbyneder kirke ved Mariager; havde 1661 købt Overgård. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 1, s. 279f.).
  94. I Mariager havde der siden reformationens tid været en latinskole; på det anførte tidspunkt var Hans Eskesen rektor (jfr. Hundrup, 1876). Skolen dimitterede ikke til universitetet, men bragte disciplene så vidt, at de kunne optages i en af de større skolars mesterlektie. Måske har Niels Jensen Winthers søn, som tilsyneladende gik her i 3 år, haft et af de legater, som var knyttet til skolen (jfr. H. Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie, 1882, s. 146ff.).
  95. Dvs. den 15. juni.
  96. Den danske astronom, født 1644 i Århus, død København 1710, var i 1681 blevet professor ved Københavns Universitet, efter at han i en årrække havde været ansat ved observatoriet i Paris; berømt som den første, der bestemte lysets hastighed. (Dansk Biogr. Leksikon, bd. 12, s. 515f.).
  97. Peder Mortensen Lang, født ca. 1660 i Randers, hvor hans fader Morten Mortensen var borger; hans moder var Marren Sørensdatter Lang. Han deponerede 1680 fra Randers Skole; 1692 sognepræst i Thrige og Ølst i V. Lisbjerg herred. (Hundrup).
  98. Søren Glud, 1621-93, udnævnt til biskop over Viborg stift 1673.
  99. Henrik Bornemann, 1646-1710, 1683 biskop over Ålborg stift.
  100. I originalen bruges her ordet 'depositio', som egentlig var betegnelsen for den gamle karnevalsagtige ceremoni, som fandt sted efter optagelsesprøverne på universitetet, men forud for indførelsen i matriklen. Studenterne skulle symbolsk aflægge deres dyriske væsen, før de kunne optages i det akademiske samfund. Netop henimod slutningen af det 17. århundrede skal depositio-handlingen være blevet stærkt indskrænket, se nærmere i William Norvin: Københavns Universitet, I (1937), s. 235ff.
  101. Anne Andersdatter blev ifølge kirkebogens almindelige begravelsesregister 66 år gammel, altså født 1640.
  102. Originalens forkortelser er opløst.
  103. Formen »loci« er opfattet som fejlagtigt for »locis«.
  104. Ca. 12 bogstaver har ikke kunnet tydes til meningsfulde ord, da der tilsyneladende er rettet oven i det først skrevne.
  105. Efter navnet er en oprindelig skrevet halv linje omhyggeligt gjort ulæselig.
  106. Opfattet som fejlagtigt for »flumine« (flamen = hedensk præst).

Poul Verner Christiansen, *1928 Hjørring, cand.mag. Siden 1978 rektor for Langkær Gymnasium (Århus). Har skrevet »En kvaksalver og hans patienter« i »Fra Himmerlands og Kjær herred«, 1987, lokalhistoriske artikler til Vendsyssel Tidende 1987 og 1988, samt »En østhimmerlandsk Wintherslægt i det 17. århundrede« i Personalhistorisk T. 1989:1. Adresse: Solklintvej 17 E, 8250 Egå.

Hvem Forsker Hvad 1991

DIS-Danmark kan nu tilbyde *Hvem Forsker Hvad*, årgang 1991 på diskette sammen med læseprogrammet DIS-info. Slægtsforskeren opnår herved en hurtig mulighed for at finde elektronisk frem til andre slægtsforskere, som leder efter fælles forfædre.

Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie er her i efteråret udkommet med 23. årgang af bogen *Hvem Forsker Hvad* redigeret af Franz Horvath og Helle Villesen. Bogen er kendt af de fleste slægtsforskere som et fortrinligt medie til at efterlyse forfædre eller andre personer, sogne eller emner i håb om, at andre måske ligger inde med oplysninger af interesse for den enkelte. Efterlysningerne skal blot være af interesse for personel- eller lokalhistorie og formålet at skabe kontakt mellem forskere i ind- og udland til gensidig hjælp og inspiration i den videre forskning.

Hidtil har bogen, der udkommer hvert år ajourført med nye efterlysninger, kun kunnet læses i en normal papirudgave, hvor der for at lette adgangen til oplysningerne er navne- og lokalitetsindex.

Efter henvendelse fra flere interesserede medlemmer af de slægtshistoriske foreninger har bogens redaktion givet DIS-Danmark lov til at bruge teksterne, som nu tilbydes gamle og nye læsere på en diskette. Sammen med den fulde kildetekst med samtlige efterlysninger medfølger det tekstsøgningsprogram DIS-info, som vi i forvejen bruger til at søge i alle de artikler, der gennem DIS's historie er udgivet i *Slægt & Data*.

Dette program er uhyre let betjent og med meget få kommandoer, der skal huskes. Ønsker man således at søge på en person, der hedder »Hansen« taster S efterfulgt af søgeordet, hvorefter programmet gennemsøger samtlige efterlysninger og markerer med ■ hvilke af disse, der indeholder det søgte ord. Man kan herefter bladre fra efterlysning til efterlysning, og linien indeholdende søgeordet bliver fremhævet. Ønskes efterlysningen printet ud på papir taster et P, hvorefter udskriften sker til egen printer.

DIS-Danmark har besluttet at yde denne service ved at udgive disketten HFH-info, som vil blive tilbudt for en pris af 40 kr.

Bestilling sker hos:

Hanne & Bent Rud
Egebjergtoften 122
2750 Ballerup
44 66 17 04

Ajourføring af HFH-info sker af:

Torben Aastrup
86 28 37 63

Resultatopgørelse og balance 1991 for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

		1990	1000
		kr.	kr.
<i>Resultatopgørelse</i>			
<i>Indtægter:</i>			
Kontingenter (note 1)		141.600	141
Tilskud (note 2)		40.000	40
Salg af bøger og hæfter (note 3)		<u>10.404</u>	<u>14</u>
		192.004	195
<i>Udgifter:</i>			
Personalhistorisk Tidsskrift			
Trykning	118.137		110
Forsendelse	28.853		19
Øvrige omkostninger	<u>7.600</u>		9
	154.590		
Bøger og hæfter			
Trykning	20.536		–
Forsendelse	<u>100</u>		–
	20.636		
Adm.aftale Odense Universitetsforlag	25.276		25
Møder og rejser	14.702		6
PC-anskaffelse i administrationen	12.995		–
Databehandling i Slægtsforskning (DIS)	–		10
Administration (note 4)	<u>9.029</u>		<u>8</u>
		237.228	187
Årets driftsresultat		-45.224	8
Renter		<u>19.257</u>	<u>18</u>
		-25.967	26
Hensættelse til særlige udgivelser		–	<u>25</u>
Årets resultat		<u>-25.967</u>	<u>1</u>

	1988	1000
	kr.	kr.
<i>Balance pr. 31.12.1991</i>		
<i>Aktiver:</i>		
Diverse tilgodehavender	61.678	42
Obligationer (note 5)	5.809	6
Konto for særlige udgivelser	140.000	140
Likvid beholdning	<u>152.814</u>	<u>178</u>
	<u>360.301</u>	<u>366</u>
<i>Passiver:</i>		
Forudbetalte kontingenter	42.120	28
Skyldige omkostninger	113.487	108
Hensættelser til særlige udgivelser	140.000	140
<i>Egenkapital:</i>		
Saldo primo 1991	90.331	
Kursgev. på obligationsbeholdning	<u>330</u>	
	90.661	
Årets resultat	<u>-25.967</u>	
Saldo ultimo 1991	<u>64.694</u>	<u>90</u>
	<u>360.301</u>	<u>366</u>

Odense 30.1. 1992

Lise Lund

Jørgen Stage Larsen (sign.)
Ølstykke, 11. februar 1992

Allan Hardie Hansen (sign.)
Odense, 9. marts 1992

Noter:

1. 1180 medlemmer, heraf 5 restanter.
2. Forskningsrådet 10.000 – Goods Fond 15.000 – Tipsmidlerne 15.000.
3. Lager af bøger og hæfter er optaget til 0, da trykudgifterne er udgiftsført i produktionsåret.
4. Denne post dækker papir, tryksager, porto, telefon og kontorartikler.
5. Samfundets obligationsbeholdning er nominelt 6.300 kr. Beholdningen er optaget til køberkursen pr. 31. december 1991.

Orientering

Den nye arkivlov

I Personalhistorisk Tidsskrifts forårshæfte 1991 bragtes en foromtale af Kulturminister Ole Vig Jensens forslag til en ny arkivlov samt Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreningers og Samsfundets kommentarer hertil. Omtalen sluttede med at nævne mødet på Christiansborg den 31. jan. 1991, som Samsfundet stod som medindbyder til, og den nye kulturminister, Grethe Rostbølls, udtalelse om, at hun stod for »frihedslinien«, d.v.s. et liberalt synspunkt med hensyn til adgangsbetingelserne for benyttelse af arkivalierne.

Sagen om den nye arkivlov er nu gået ind i sin afgørende fase, idet Grethe Rostbøll den 22. januar forelagde sit forslag til ny arkivlov for Folketinget. I mellemtiden har der været arbejdet ret intenst med lovudkastet i ministerierne, hvorimod brugerne kun i begrænset omfang er blevet inddraget, men der har dog været indkaldt til to møder i ministeriet, hvor udvalgte repræsentanter kunne udtale sig. Man skal imidlertid ikke forvente afgørende ændringer, men noget er der dog sket, bl.a. er det blevet taget hensyn til loven om offentlige registre, således at en række bestemmelser nu er indgået i arkivloven.

For brugerne er det naturligvis tilgængelighedsbestemmelserne, der er af størst interesse. Her må det glæde, at den almindelige 30-årsfrist (mod den nuværende 50-årsfrist) er fastholdt, og at man er gået bort fra den særlige 90-årsfrist for indholdsmæssigt specielt ømtålelige arkivalier. Der er nu en fælles 80-årsgrænse for de arkivalier, som ikke enten er umiddelbart tilgængelige eller falder ind under 30-års reglen. Det vil sige, at også den nuværende 100-års grænse for bl.a. jordemoderprotokoller og adoptionssager bortfalder, og spærretiden nedsættes til 80 år. Til gengæld står der udtrykkeligt i paragraf 23, at tilgængelighedsfristen regnes fra en arkivenheds slutningsår, og der gøres i bemærkningerne opmærksom på, at den hidtil fulgte ordning, »hvor perioden i visse tilfælde regnes fra pågældende persons fødsel, har ikke vist sig hensigtsmæssig«. Dette vil altså ikke længere kunne praktiseres.

I paragraf 22 stk. 2 gives der mulighed for, at den afleverende myndighed i særlige tilfælde og efter drøftelse med det modtagende arkiv kan fastsætte en kortere eller længere tilgængelighedsfrist for de arkivenheder, der efter reglerne falder ind under 80-års grænsen. Ad denne vej kan 100-årsgrænsen altså genindføres, men forhåbentlig vil bestemmelsen mest blive brugt den anden vej, altså til en nedsættelse af fristen. Der gøres i den forbindelse opmærksom på, at »der ikke tilsigtes nogen ændring i den 50-års frist« som er fastsat for kirkebøger. Dette vil sikkert berolige mange slægtsforskere og personalhistorikere. Med hensyn til fastsættelse af længere tilgængelighedsfrist, end den foreskrevne,

fremhæves det udtrykkeligt i bemærkningerne, at dette kun bør ske, når væsentlige hensyn taler derfor, og at det således ikke kan ske vilkårligt fra myndighedens side. Det fremgår ligeledes af bemærkningerne, at der på dette punkt har været særligt grundige overvejelser på baggrund af høringssvarene. Der udtrykkes i samme forbindelse håb om, at forenklingen af reglerne vil føre til hurtigere sagsbehandling i tilgængelighedssager. Med hensyn til folketællingerne gælder fortsat bestemmelsen om, at materiale, der tilvejebringes som grundlag for Danmarks Statistiks udarbejdelse af offentlig statistik (paragraf 22 stk. 5) har 80-års tilgængelighedsfrist. Folketællingen 1911 skulle derfor nu være frit tilgængelig, hvorimod der fortsat skal søges dispensation for at få adgang til de følgende folketællinger. Dette gælder for så vidt også kreatur-, svine- og fjerkrætællinger. Men her kan måske dispenseres.

Det foreliggende lovforslag, der har nr. L.182 Folketinget 1991-92, kan med sine mange bemærkninger anbefales til læsning, da især sidstnævnte giver et godt indblik i baggrunden for mange af bestemmelserne.

Ønsket, eller måske rettere kravet om en lempelse af tilgængelighedsreglerne ligger i tiden. Den nye arkivlov vil derfor nok vække glæde, men næppe tilfredshed. I det tilsvarende debat syd for grænsen om en ny arkivlov for delstaten Schleswig-Holstein har man talt om en tilgængelighedsfrist helt nede på 10 år, og i debatten efter lovens fremsættelse fremdrog den socialdemokratiske ordfører Povl Qvist Jørgensen et krav rejst under den franske revolution om, at offentlige arkivalier principielt skulle være frit tilgængelige, men misbrug af oplysningerne straffes hårdt. Synspunktet er absolut interessant, men spørgsmålet er, om det kan samle et politisk flertal?

Går alt efter planen, skal loven træde i kraft 1. okt. 1992. Det bliver så op til den nye rigsarkivar, dr.phil. Johan Peter Noack, at få de udfyldende bestemmelser på plads og sørge for, at loven bliver administreret efter dens ånd.

Hans H. Worsøe

Anmeldelser

Kancelliets Brevbøger 1648 – vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag udgivet ved Jens Holmgaard. Udgivet af Rigsarkivet. I kommission hos G. E. C. Gads forlag, Kbh. 1991. 312 s. Indb. 328, – kr.

Med velgørende punktighed foreligger endnu et bind af Kancelliets Brevbøger. Denne gang fra Chr. IV.s dødsår, hvilket også kan læses af såvel indledning som den indledende kommentar til personregistret, hvori det hedder: »Da der, navnlig i forbindelse med Christian 4.s begravelse samt Frederiks 3.s hyldning og kroning, forekommer mange vanskeligt eller umuligt identificerbare menige adelsfolks navne, må der tages et betydeligt forbehold i de tilfælde, hvor flere adelspersoner har samme navn.« Det kan så være en ikke uvæsentlig opmuntring til slægtsforskere, der har svært ved at hitte rede i mindre højættede aner. Ellers må det konstateres, at udgiveren fortsat arbejder på at koncentrere og rationalisere hvor det overhovedet er muligt. Generelt med et acceptabelt resultat, men det kan virke trættende i længden at holde styr på mere end 100 forskellige faste forkortelser samt nye personnavne-forkortelser i hver eneste indførsel. Udgiveren har nemlig valgt at lade personnavne, der optræder mere end én gang erstatte af initialerne i resten af indførslen. Eksempelvis bliver Ulrik Christian Gyldenløve til UCG (e.g. s.17) og hr. Wentzel Rothkirck og Peder Grimbeck til WR og PG (s. 242). Iøvrigt bliver Gyldenløve ved en trykfejl til Gldenløve på s. 260 i personregisteret.

En enkelt af de faste forkortelser virker nærmest som en bastard, idet Rise Hansens Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's tid forkortes til Rise Hansen: Aktst. og Opl. t. RR.s og ST.mødernes Hist. Her ville det have været mere nærliggende, enten at benytte formelen som benyttes ved J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus (= J. R. Hübertz), eller formelen der bruges ved V. A. Secher (Ed.): Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660 (= CCD). Det er dog kun for petiteser at regne, når man til gengæld kan glæde sig over Jens Holmgaard øjensynlig fortsætter med sit samvittighedsfulde og omhyggelige udgiverarbejde (jvr. tidl. anm. i 1989, s. 105f. og 1991, s. 127). Således giver ordlisten (s. 251ff.), der er et supplement til ordlisterne i bindene for 1646 og 1647, forklaring på nogle af datidens malende stillingsbestemmelser, såsom stokknægt, redesvend, sædedegn og dugsvend!

Tommy P. Christensen

Tage Kaarsted: For videnskab og kunst. Medaljen Ingenio et arti 1841-1991. Odense Universitetsforlag 1991, ill. 396 s. kr. 328,-

I anledning af 150-året for kong Christian VIIIs indstiftelse af medaljen Ingenio et arti som en særlig udmærkelse for videnskabsmænd og kunstnere har de kongelige ordeners historiograf, professor Tage Kaarsted, taget sig på at skrive medaljens historie og udgive biografier af samtlige kendte modtager af medaljen samt et antal af de indkomne selvbiografier. Han har selv betragtet det som et voveligt foretagende, men efter at have set og læst det smukke og gedigne resultat må man sige, at frygten var ubegrundet. Isen holdt.

Det skal imidlertid ikke skjules, at der stadig er dunkle punkter i medaljens historie, bl.a. kender man ikke den direkte foranledning til, at kongen tog initiativet til dens indstiftelse. Men da Christian VIII jo erkendt for sin særlige interesse for videnskab og kunst, er der intet påfaldende i, at det netop var ham, der tog initiativet. Herved fik han et udmærkelsestegn til disposition, som han selv rådede helt over. Både hans og de senere tildelinger har da også været præget af de enkelte monarkers personlige interesser. Et andet dunkelt punkt i medaljens historie er, at man ikke kender det nøjagtige antal af modtagere! Ud fra antallet af fremstillede medaljer er dette beregnet til højst 184 (nogle kan atter være indsmeltede efter tronskifte, da de bærer monarkens portræt), men der kendes kun 155 modtagere, som alle er bigoraferede, og så vidt muligt også afbillede, i bogen.

Påfaldende nok var de fire første modtagere historiske forfattere fra det franske kulturområde. Derefter fulgte 2 tyske naturvidenskabsmænd og endelig som nr. 7 den første dansker, naturvidenskabsmanden P. W. Lund, der levede i Brasilien, jvf. Henrik Stangerups bog *Vejen til Lagoa Santos*. Med til billedet hører, at der i Christian VIIIs tid kan være uddelt yderligere 9 medaljer i guld og 20 i sølv, men heraf kendes ingen modtagere. Trods ihærdige efterforskninger er det ikke lykkedes at spore blot en enkelt sølvmedaljemodtager fra denne periode, måske fordi medaljerne har været uddelt spontant. Det kunne være herligt, hvis der blandt Personalhistorisk Tidsskrifts læsere skulle være blot én, der fra sine studier eller fra sin egen slægt, kunne sætte navn på en af disse!

Medaljens uddeling i de følgende kongers tid skal kun nævnes i hovedtræk. Frederik VII uddelte 18 i guld og 1 i sølv (sc. til den svenske musikhandler Abraham Lundquist), og det var også ham, der uddelte den første til en kvinde, nemlig guldmedaljen til Maria Bojsen. Christian IX uddelte slet ikke detaljen, men Frederik VIII genoptog uddelingen i febr. 1907 med en medalje til skuespilleren Betty Nansen. I denne konges tid fik, 8 kvinder og kun 1 mand detaljen, medens Christian X dekorerede ikke færre end 61 kvinder og 10 mænd med medaljen Ingenio et arti. Ud over at give et spændende vue over personligheder inden for især kunsten er bogen derfor også, især for tiden indtil 1951, da kvinder fik adgang til dannebrogordenen, specielt interessant for dem, der dyrker kvindehistorien. Fra og med Frederik IXs regeringstid har kvinderne ikke længere været dominerende blandt medaljens modtagere. I hans tid modtog 27 mænd og 9 kvinder den, og i vor nuværende dronnings tid har hidtil 10 mænd og 2 kvinder (Birgit Nilsson og Martha Graham) modtaget den.

Af bogens statistiske oversigter fremgår det, at der er tre kunstgrupper, der dominerer blandt de 128 medaljemodtagere, nemlig skuespil med 47, sang og musik med 35 samt litterær virksomhed i videste forstand med 27, hvorimod billedkunsten kun figurerer med 8 modtagere. Dette er således helt tydeligt, at kunst har forrang frem for videnskab ved tildelingerne.

Som sidste afsnit inden de obligatoriske noter og personregisteret bringes 25 udvalgte selvbiografier, spændende fra Betty Nansen til Erik Fischer, der som den seneste modtager fik medaljen på H.M. dronningens fødselsdag 1990. De er alle værd at læse og supplerer ikke blot bogens korte biografier, men ofte også biografierne i Dansk Biografisk Leksikon. Dette gælder ikke mindst den sidste.

Tage Kaarsteds publikationsvirksomhed som kgl. ordenshistoriograf aftvinger respekt, ikke mindst da den foregår sideløbende med anden historisk virksomhed af format. Også her gælder det, at det sidst tilkomne ikke er det mindst spændende. Og så har vi endda lov til at se frem til et nyt værk, som er stillet i udsigt i forbindelse med 300-års jubilæet for elefantordenens og dannebrogordenens statutter i 1993. Dette vil glæde alle interesserede, og dem vil der utvivlsomt være mange af blandt Samfundets medlemmer.

Hans H. Worsøe

Reerslev Kirkebog 1736-1856. Ved Bent Thestrup og Oscar Udsholt. Udgivet af Dragsholm Lokalhistoriske Forening 1991. 300 s. Kr. 135,00. Bestilles hos: Bent Thestrup, Th. Nielsensvej 2, 4540 Fårevæjle.

I 1989 udgav de to forfattere sammen *Reerslev sogns historie* (omtalt i Persh. T. 1990 s. 119), og allerede da opstod tanken om en udgivelse af sognets kirkebøger, som var blevet flittigt konsulteret under udarbejdelsen af sognehistorien. Der har ikke været langt fra tanke til handling, og allerede her 2 år efter foreligger kirkebogen trykt fra begyndelsen frem til 1856. Slutningsåret, der er valgt for ikke at gøre udgaven for omfangsrig, forekommer lidt umotiveret, da det ikke synes at være sammenfaldende med et kirkebogsbind, således som de er registrerede i Roskilde stifts kirkebøger bd. 1, LA. for Sjøll. 1972, s. 57: sogn nr. 290.

Kirkebogsudgaver er særdeles nyttige, både for slægtsforskere og, som det nævnes i forordet »sognets beboere, navnstatistikere og andre interesserede« og enhver ny udgave må hilses med glæde, især når der som her synes at være tale om en pålidelig afskrift. Der synes kun i ringe grad at være foretaget en bearbejdelse af stoffet, og denne har først og fremmest bestået i en meget nyttig

udarbejdelse af registre og at samle indførlerne på de forskellige hovedgrupper dåb, konfirmation, vielse, begravelse, kirkegang, kirkens myndighed (offentligt skrifte) samt af- og tilgangslistor, som meget prisværdigt er taget med. Ved nærmere eftersyn viser det sig, at disse kun omfatter årene 1826-36, og så er det, at spørgsmålene begynder at melde sig. Spørgsmål, som det meget korte forord desværre ikke giver svar på.

I henhold til den ovennævnte kirkebogsregistratur dækker til- og afgangslisterne i kontraministerialbogen betegnet som bd. 2 tiden 1826-34, medens bind 3, der i øvrigt dækker tiden 1835-60, har af- og tilgangslistor for tiden 1835-49, hvoraf altså kun er udgivet de 2 første år. Hvis man sammenholder det med slutningsåret for udgivelsen i øvrigt (1856) og med bd. 3 slutningsår (1860), er det svært at finde et fornuftigt svar, før man kommer i tanke om, at der fra tiden efter 1814 foreligger både hoved- og kontraministerialbøger, som jo ikke behøver at stemme overens med hensyn til de enkelte binds afslutning. Forklaringen på de rejste spørgsmål kan således være, at der er tale om en udgivelse af hovedministerialbøgerne og ikke de af publikum almindeligvis benyttede kontraministerialbøger. Hvis dette er tilfældet, understreger det, at det første krav man må stille til en kildeudgivelse er, at der grundigt redegøres for, hvad det er for en kilde, der udgives, herunder også en kortfattet beskrivelse af de enkelte bind. Desuden bør der også stilles krav om en, gerne kort, redegørelse for udgivelsesprincipperne (retskrivning, udeladelser, omslytninger af tekst m.v.) Det er egentlig små krav, men hvis de opfyldes, forøger det udgavens værdi væsentligt, og gør dens benyttelse lettere.

I øvrigt må det siges, at den foreliggende udgave er særdeles nydelig og forsynet med illustrative tegninger af sognepræst Preben Hedegaard, Reerslev. Dette afslører også, at der er tale om Reerslev ved Hedehusene og ikke Reerslev på Vestsjælland, som man måske kunne forlenes til at tro, når man ser udgiverens bopæl.

Hans H. Worsøe

Folketællingen 1787, 1801 og 1845. Store Magleby Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt med Person- og Adresseregister. Ved Kurt Guldborg Larsen og Birte Hjorth (1845 kun Kurt Guldborg Larsen). Dragør 1987, 1988 og 1991. 87 s., 84 s. og 107 s. Pris: 50 kr. pr. stk. Publikationerne kan købes på Dragør Lokalhistoriske Arkiv, Stationsvej 9, 2791 Dragør.

Det gamle Store Magleby Sogn er idag det samme som Dragør Kommune. Kommunen omfatter de to byer Store Magleby og Dragør på øen Amager lige uden for København. I anledning af Dragør Lokalhistoriske Arkivs 25 års jubilæum 11. maj 1987 ønskede man på arkivet, at sætte et lille minde om dagen. Det blev i form af en udgivelse af en afskrift af 1787-folketællingen for Store Magleby Sogn. Tilfældet ville nemlig, at selvsamme dag var 200 års dagen for bekendtgørelsen af denne første landsomfattende folketælling, hvori alle danskere blev registreret ved navn, bopæl, alder, civilstand og erhverv.

Med årene er det blevet til 5 folketællinger fra Store Magleby – 1787, 1801, 1834, 1840 og 1845, hvor den sidstnævnte udkom i 1991. Alle er de maskinskrivne udgaver af de skemaer, som ved alle folketællingerne blev udfyldt af præster og degne/skolelærere i Store Magleby og Dragør. Både i forbindelse med Dragør og Store Magleby har udgiverne forsøgt – og med stort held – at sætte adresser på de enkelte familier. Kendte slægts- og tilnavne er tilføjet i parentes, da de ikke optræder i det oprindelige folketællingsmateriale.

Alle folketællingerne er opbygget i henholdsvis et Store Magleby afsnit og et Dragørafnsnit. Hver byggenemgang afsluttes med tidsrelevante kort og ikke mindst både et person- og adresseregister. Specielt for personalhistorikere skal fremhæves det sidste skud på stammen; 1845-folketællingen. Ved denne tælling registrerede man også hvor personen var født – en stor hjælp i jagten på anerne. En anden nyhed ved 1845-tællingen var at man ønskede at vide hvor mange personer som var frarøvet deres forstand, var fjlede eller afsindige.

Har man personalhistoriske interesser på Amager kan disse folketællinger varmt anbefales. Søger man Tårnby sognebørn kan de måske også findes i Store Magleby sogn, da denne folketælling viser at mange af tjenestefolkene på de store gårde i Store Magleby kom fra dette nabosogn. Men selv når man ikke søger personer på disse kanter er folketællingen spændende læsning om to vidt forskellige byer i ét sogn. Dragør med sine indbyggere: søens folk; og Store Magleby med sine

bønder. Et skulderklap til Lokalhistorisk Arkiv i Dragør og deres medarbejder. De gør til tider svært tilgængeligt materiale til fornøjelig læsning, dog må læserne omgås publikationerne varsomt, da udstyret i form af karton og limet ryg ikke er slidstærkt.

Lisa Elsbøll

Kommunearkiver Rønne, registratur. Kommunearkiver Allinge-Gudhjem, registratur. Kommunearkiver Fakse, registratur. Kommunearkiver Tornved, registratur. Kommunearkiver Saksøbing, registratur. Udgivet af Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. København 1989 og 1990. pris: kr. 50,00 pr. stk.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm har i 1989 udgivet tre og i 1990 to registraturer over kommunearkiver. De omfatter Fakse kommune, Rønne kommune, Allinge-Gudhjem kommune, Saksøbing og Tornved kommuner. Opbygningen af registranterne er ensartet. En omfangsrig indledning giver et historisk rids af den pågældende kommunes administrative opdeling og sammenlægning, fra op til 9 sogne/købstadskommuner til kommunesammenlægningen i 1970. Indledningen giver også en kort beskrivelse af arkivet og en kort brugervejledning.

Selve registranten er inddelt efter de administrative grænser, der har været gældende fra hhv. 1842 for sognekommunerne og 1869 for købstadskommunerne. Inden for hver geografiske afgrænsning er registranten emnedelt. En oversigt over emnedelingen er medtaget som bilag i hver registrant.

Registranterne er lette at gå til for såvel garvede som nye arkivgængere, og vil gøre bestillingen af kommunearkivalier nemmere. Men et enkelt hjertesuk! I slutningen af forordet til hver registrant står: »Arkivalierne er underkastet de til enhver tid gældende bestemmelser om tilgængelighed for arkivalier af offentlig herkomst.« For de fleste arkivgængere er det langt fra oplysende nok. Var det mon muligt at markere hvilke arkivaliegrupper der ikke umiddelbart kan lånes? Det er formodentlig en stor del af de nyere arkivalier, der omfattes af de »gældende bestemmelser«, for eksempel børneværnsager, sociale klientsager og mange andre.

Anele Paaschburg

Henning Jensen: Gotisk skrift – Læsebog for begyndere og lidt øvede. Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1990, 148 s., ill., pris 158 kr.

Lærebøger i læsning af gotisk skrift har været kendt længe, oftest grebet an følgende skriftens historiske udvikling. – DHH har ved denne udgivelse asnkuet skriftlæsningsproblemerne ud fra slægtsforskerens umiddelbare synsvinkel og taget udgangspunkt i en anetavle for forfatterens bedstemor Ida Sophie Hillers, f. 1885 i Skive, med afstamning fra bl.a. de kendte thylandske slægter Hausgaard, Brandt og Neergaard, opr. fra Nedergaard i Kaastrup (en fælles slægtning til forfatter og anmelder er visekunstneren Niels Hausgaard, jf. Slægten Hangaard fra Sundby på Mors, udg. 1982 af Slægtsarkivet, Viborg; Niels' oldefar Otto Hausgaard, f. ca. 1847/48, er søn af anetavlens ane 6-7).

Ved at vælge skriftprøver ud fra en anetavle følges slægtsforskerens arbejde generation for generation bagud i tiden, altså i princippet fra det mere kendte til det mindre kendte, – fra de yngste kilder til de ældre.

De valgte skriftprøver gør det, som det hedder i bogens forord, »muligt at stille den enkelte læser i en (næsten) konkret forskningssituation. Hvad siger en folketælling, en kirkebog, en lægdsrulle, en skifte etc. om den enkelte ane, hvad ved vi ... hvad ønsker vi at vide ... og hvordan kommer vi videre ved at kombinere de forskellige skriftprøver (arkivalier, kilder) for at nå det ønskede resultat.«

Prøverne repræsenterer de traditionelle kildegrupper: Folketællinger 1890-1787, kirkebøger 1899-1682 (altså fra både efter og før reformerne 1812/14), lægdsruller (søruller) 1812-02, skifteprotokoller 1752-29 og matriklen 1688 mv. – Bogens format (A4) gør, at det heldigvis er lykkedes at gengive prøverne i stort set naturlig størrelse.

Til skriftprøverne knytter sig foruden en lang række fornuftige anvisninger en knap 6 sider lang liste med forklaringer af gamle ord og begreber, en systematisk ordnet liste over udvalgt litteratur,

nogle forskellige alfabeter samt en oversigt over skiftejurisdiktionerne, som skematisk forklarer, hvem der afholdt skifte efter hvem og hvornår.

I transskription til brug i en lærebog bør læsefejl selvfølgelig ikke forekomme, men at undgå mindre fejl er jo nok urealistisk.

I den foreliggende bog forekommer der da også flere unøjagtigheder i stil med følgende på side 12-13: Person nr. 2 hedder Wiom (ikke Wion) til mellemnavn, i nr. 3's fødestedsangivelse står der Amt (ikke Amt), nr. 8 hedder Berte (ikke Birte), ligesom både nr. 11 og 12 hedder Krestensen (ikke Kristensen) osv. På side 16-17 står der i virkeligheden konsekvent 3 gange »Skippr« (ikke skipper). – Men de anførte eksempler er kun unøjagtigheder/småfejl, som det vel snarere vil glæde end irritere den enkelte læser at kunne gribe forfatteren i.

Alvorligere er følgende passager på side 98-99: »Mødte ejj paa Rheeden ved Fladstrand«, »Mødte ejj Endnu paa Fladstrands' Reehd ved Samsøe«, samt endelig vedr. A. C. Frost: »6. Novbr: 1811 Sadt i Ragerfrt.«, og sidst: »Mødte med sin fartøj med Frost. De er sat i Ragerfarten(?)«. – Pasagerne må snarere læses: Mødte ei paa Roefld. ved Fladstrand«, »Mødte ejj Endnu paa Fladstrands' Roefl. ved Samsøe«, »6. Novbr: 1811 sadt i Reqvist.« og »Mødte endnu forhyret med Frost, der er sadt i Requisition«.

»Roefld./Roefl.« må betyde Rosflåden eller -flotillen, der spillede en rolle i kampen mod englænderne, og »sætte i rekvisition« må betyde »stævnet til at møde« eller »efterlyst«. – At der har været usikkerhed vedrørende det fejllæste ord »Ragerfarten« fremgår af det ved transskriptionen anførte (?); ordforklaringen side 139 »raerfarten« falder efter dette helt bort.

I skriftprøve 51 (side 102-05) under nr. 124 bør teksten »mødte ang? faderen fra(a) dette lægd No. 123« snarere læses »mødte ei, Faderen str. i dette Lægd No. 123« og under nr. 125 bør »Faderen stanner i dette lægd No. 123« læses »Faderen staaer i dette Lægd No. 123«.

Fejllæsninger som ovenstående samt måske nogle af de mindre graverende unøjagtigheder bør rettes, når 2. oplag af den i sin grundide fortrinlige bog skal trykkes.

Som målgruppe anfører bogens undertitel ganske rigtigt »begyndere og lidt øvede«, idet de udvalgte skriftprøver for størstepartens vedkommende stammer fra tiden efter 1750. – Lad os håbe, at værket vil blive fulgt op af endnu et bind om 1600- og måske 1500-tallets skrift med uddybende oplysninger, dels om selve skriften og dels om reglerne for, hvordan den blev benyttet (f.eks. sammenskrivninger, forkortelser og romertal).

Med relateringen til arbejdet med den konkrete anetavle trin for trin bagud i tid er bogen en nyskabelse, som i al fald mange slægtsforskere må hilse velkommen. – Andre vil, vel stadig sværge til den gammeldags facon, hvis tilhængere dog for tiden er ilde stedt m.h.t. køb af lærebøger!

Anton Blaabjerg

»Nøgle til 808 skandinaviske Skjoldholdere« af Ole Rostock. København 1990. Nummer 3 i serien »Heraldiske Studier« udgivet af Heraldisk Selskab, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd. Et hæfte på 38 sider incl. illustrationer, pris: 60 kr + porto ved henvendelse til selskabets adresse.

Nøgler, bibliografier, samlinger – kort sagt: heraldiker og bibliograf Ole Rostock, der er en god systematiker, hvilket også præger dette værk. Bogen består af et forord med en oversigt over de overvejende trykte kilder, exlibris- og seglsamlinger. På grund af det banebrydende arbejde (kun én fortegnelse af H. L. Løvenskjold, Oslo 1978 er hidtil udkommet) er forfatteren selv opmærksom på de uundgåelige mangler, specielt hvad angår borgerlige våben, og modtager gerne supplerende oplysninger.

Dernæst ses en oversigt over opslagsordene, en nøgle til nøglen kan man sige, opbygget efter heraldisk tradition: menneske, fauna, fabelvæsener, flora og ting.

Herefter kommer selve nøglen, hvor skjoldholderne er alfabetisk opstillet, i hver kategori ses hvilke slægter, der fører denne, og endelig oplyses hvor (land samt kilde) Rostock har fundet det beskrevne eksemplar.

Nøglen er illustreret med højst 4 ill. pr. side, sat op på en måde, der ikke skæmmer helheden. Mange af H. Storcks tegninger genkendes, men heldigvis er der også udvalgt andre kunstneres kompositioner, så større variation for øjet findes.

Bogen afsluttes med et navneregister over alle de i værket forekommende slægter.

Det er meget nemt at bruge *nøglen*! Ser man fx en sølv tallerken med et indgraveret våbenskjold, der holdes af en tiger, så slår man op i »nøglen til nøglen« under »dyr« og ser, at »tiger« indgår som opslagsord. Dernæst slår man op under »T« og finder »tiger« som et af de 8 emner anført her, og der kan nu vælges mellem en eller to tigre. Af de anførte slægter ses, at en norsk Andersen, en norsk/svensk Djurklou og en dansk slægt Fuiren netop har én tiger som skjoldholder. Det er nu en nem sag i de nævnte opslagsværker, at finde frem til hvilken af de 3 slægters våbenskjolde, der stemmer overens med det indgraverede.

Nøglen's effektivitet afhænger af dens fuldkommenhed; hvor fuldkommen den er, kan jeg, som ynder tidlig heraldik, ikke bedømme. Rostock skal imidlertid have samlet materialet gennem et langt liv og har med fordel brugt nøglen i sit arbejde.

Dog kan jeg da drille lidt med, at den eneste noterede skjoldholder, jeg har, ikke er med i *nøglen*! Den er såmænd fra rigsarkivets seglsamling af adelige segl, som det må formodes er Rostock bekendt. Uradelsslægten Gagge fører i de trykte kilder ikke skjoldholder, men et medlem af slægtens sidste led blev inspireret af 1700-tallets nyadelige slægters »mode-rigtige« våbener med skjoldholdere, sagde »so einen Ding muss ich auch haben!« og lod sit uradelige våben holde af 2 løver.

Forhåbentlig er det en smutter, for det ville være en væsentlig mangel for *nøglen* ikke at have gennemgået rigsarkivets seglsamling.

Som nøgle for heraldisk interesserede er bogen fortrinlig men kunne den være bedre?

Man taler i heraldisk selskab om nedgang i medlemstal, og hvordan man kan øge interessen for heraldik. Læren om slægtsvåbener er et specielt emne, som flere og flere slægtsforskere heldigvis får øjnene op for, men indenfor emnet er skjoldholdere des mere specielt, og måske er der en tendens til, at heraldikerne skriver for hinanden!

Hvor mange læsere af *Personalhistorisk Tidsskrift* vil ikke spørge, »hvad søren er en skjoldholder for noget, og hvad kan jeg bruge det til?« Det vil nok gå op for en, når man ser på illustrationerne i bogen, men et lille forord, der fortalte, at en skjoldholder er en figur, der holder/støtter våbenet, så det ikke svæver frit i luften, ville være på sin plads. Man kunne ud over omslagstegningen, som nok ikke fortæller den udenforstående ret meget, beskrive udviklingen fra middelalderens våbener uden skjoldholdere, indtil kongehuset og højadelen efter udenlandsk mønster optog en skjoldholder, og så blev det fint og fornemt! I nogle tilfælde blev skjoldholderne alt for dominerende, og vi kan tænke på N.F.S. Grundtvigs noget bitre kommentar til det danske rigsvåbens skjoldholdere, vildmændene: »Vi fører løver i vort skjold, og ingen abekatte!«

1700-tallets adlede syntes vist ikke, at det var et »rigtigt våben«, hvis der ikke var en skjoldholder med, det dannede mode, og så fulgte borgerskabet med. De adlede er alle registrerede og lette at finde i kilderne, men det kunne være interessant at se, hvorvidt ur-adelen fulgte moden! I *nøglen* er fx opført 6 forskellige skjoldholdere for slægten Thott, som der findes megen litteratur om, men vi så af ovennævnte mangel (Gagge), at andre mindre kendte slægter også opfandt skjoldholdere, men hvor udbredt var dette?

Jeg håber, at bogen med sit lille oplag hurtigt bliver udsolgt, der burde være kunder i hele Norden, og at et eventuelt genoptryk kommer til at indeholde blot et par sider om skjoldholderens historie, for jeg er sikker på, at Ole Rostock har en interessant historie at fortælle, men har måske set sig lidt blind på kun at få udgivet *nøglen*.

Prisen er i alt fald ikke i vejen for, at *nøglen* finder vej til handskerummet eller rejsetasken hos de mennesker, der i sommermånederne ynder at køre rundt at besøge de mange smukke herregårde og kirker, der findes her i Norden, og hvor vi ofte finder heraldik en masse. Det er morsomt at kunne identificere sådanne våbenskjolde, det giver udflugten en ekstra oplevelse, og nu har vi altså også fået muligheden for at identificere skjoldholderne.

Sigvard Mahler Dam

Klaus Kjølsten: Det diplomatiske Fag. Den danske Udenrigstjenestes Forvaltning 1700-1770. Organisation. Institutioner. Embeder og personale. Drift. Odense Universitetsforlag 1991. 460 s. ill. Pris 328,- kr.

Udenrigsministeriets mangeårige overarkivar Klaus Kjølens, som den 3. maj 1991 erhvervede den filosofiske doktorgrad på denne digre afhandling, er en mester i sit fag: det danske diplomatiske historie. I 1970 publicerede han 312 sider om perioden 1770-1905 (i bd. 1 af værket »Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970«), og dette store arbejde føres videre i disputatsen. Som titlen klart udtrykker, er der tale om et solidt stykke administrationshistorie.

Dette kan lyde tørt, men til gengæld er bogens problemstillinger i vid udstrækning påvirket af forhold i nutiden, hvilket gør den mere nærværende. I dag styres de udenrigske anliggender fra det imponerende Udenrigsministerium i Strandgade. Her forbruges 40 % af tjenestens samlede udgifter, resten er »udtjenesten«, de mange repræsentationer m.v. i udlandet.

I 1700-tallet var billedet et andet. Forfatteren følger detaljeret forvaltningen hjemme og ude. I »Den røde Bygning« på Slotsholmen residerede Tyske Kancelli (TK), som tog sig af monarkiets såkaldt »tyske provinser« (Slesvig og Holsten) og indtil 1770 desuden af udenrigstjenesten. Det var en forbavsende lille forvaltning. Hele TK omfattede i 1700 8 medarbejdere, i 1770 18 (excl. tre i arkivet). Heraf var vel ca. 1/3 beskæftiget med de udenrigske opgaver. Langt flere var der i udlandet (i 1760 47, i 1770 50 lønede). Denne lille personkreds og dens plads i det administrative system er bogens emne, og megen ny viden lægges frem.

I TK udgjorde de udenrigske anliggender i realiteten allerede fra midten af 1700-årene et særligt departement under oversekretærens ledelse. På dette felt var der allerede i 1700-årene, og ikke først fra 1848, tale om et »ministerstyre«. TK's udenrigske afdeling var et ministersekretariat. Under de kendte »udenrigsministre« (Christian Sehested, Frans v. Hagen, Johan Sigismund Schulin og J. H. E. Bernstorff) sorterede de højt kvalificerede kancellisekretærer. De var borgerlige, en stor del tyske. Det samlede personale 1700-1770 er anført i bogens tabel 2, og der redegøres i generelle former for alt det, som definerer datidens embedsstillinger i det administrative system: social baggrund, karriereforløb, forflytninger mellem hjemme- og udtjeneste, titler, løn, sportler, pension osv. Samtidig beskrives arbejdsforholdene i »ministeriet«.

Med samme grundighed behandles diplomaterne i udlandet. På chefterne som ambassadør (dengang en sjælden titel) eller mere hyppigt som »envoyé« tjente adelige, heraf mange tyske, bistået af borgerlige legationssekretærer. Hertil kom legationspræster, konsulere og agenter. Forfatteren belyser de diplomatiske repræsentationers historie generelt og specielt, og vi får et detaljeret billede af de danske udsendinges lønforhold, deres arbejdsopgaver og udtjenestens rent administrative aspekter: lønanvisningens vej, lønnens form og den manglende afgrænsning mellem løn og repræsentations- og driftsudgifter.

Bogens sidste store afsnit sætter den danske udenrigstjeneste i relation til den tilsvarende forvaltning i andre europæiske lande. Her fremgår klart, at Danmark fuldt ud kunne måle sig med andre lande, hvad angår en professionel og bureaukratiseret udenrigstjeneste.

Bogens genre er administrationshistorisk, og som sådan bør den bedømmes. Den kaster nyt lys over enevældens forvaltning, embedsmandsbegrebet, og den placerer udenrigstjenestens vækst i samspil med periodens stadigt mere intensive internationale kontakter. Forfatteren har sat sig som mål at beskrive og forklare det generelle mønster. Og det er lykkedes.

Derimod vil personalhistorikeren måske føle sig svigtet. For øjet er gengivet mange fine diplomatportrætter, en enkelt tabel fastholder navnene på TK's hjemlige personale, og der er tusindvis af enkeltoplysninger (ofte meget kompakt præsenteret) om løn, karriere, titler, tjeneste hjemme og ude, de materielle vilkår osv. De kan sættes i relation til den enkelte, men det er ikke deres primære opgave her. Der er også enkelte anskuelige beretninger, som belyser diplomaternes vilkår. Vi hører om Wien-legationssekretæren F. C. Gallencamps jordiske ejendele (s. 187f), og kan følge Chr. Sehesteds ambassade til Paris i 1728 med sølvtøj og paradeseeng, tjenere, konfektmester, trompetere, i alt 47 personer! (s. 159f). Afgørende nyt føjes til biografien om Bernstorffs berømte sekretær Joachim Wasserschlebe: Hans indsats strakte sig meget længere end til at skaffe fornem fransk kunst til Danmark. Mindst lige så væsentlig var hans alsidige og mangeårige virksomhed som almen diplomat og erfaren rapportør om sikkerhedspolitiske og økonomiske emner. I øvrigt er de mange embedsmænd oftest ret anonyme uden kød og blod, men det er betinget af datidens officielle kildemateriale.

Meget omfattende studier i centraladministrationens, i Bernstorff-, Sehested- og Moltke-fami-

liernes arkiver er fremlagt i denne bog. Takket være gode person-, sted- og sagregistre kan bogen også bruges som opslagsbog. Man kan f.eks. få hjælp til at forstå mange begreber i 1700-tallets embedspsyramide og titelmylder. Og man kan finde enkeltoplysninger om embedsmænd i den hjemlige og fremmede udenrigstjeneste, eller blive sat på sporet af ellers vanskeligt tilgængeligt kildemateriale om de, heriblandt personalesager og regler. Dr. Kjølens belyser i første række forvaltningens og embedsmandens generelt-administrative plads og funktion, men det udelukker ikke, at bogen kan fravristes oplysninger om den enkelte i den lille datidige udenrigsforvaltning. Bogen er ikke blot en landvinding i administrationshistorien og et bidrag til beskrivelsen af datidens danske diplomatiske plads i den europæiske identitet – den identitet, som vi atter er på vej ind i! Den giver også nyt til personalhistorikeren, et supplement til Marquards og Kringelbachs klassiske værker om gesandtskabernes og centraladministrationens personale.

Lars N. Henningsen

Presse og historie. Festskrift til Niels Thomsen. Udgivet af Dagspressens Fond hos Odense Universitetsforlag. Redaktion Ole Feldbæk og Erik Lund. Odense 1990, 362 s. Pris 268,- kr.

Festskrifter indeholder sædvanligvis mange artikler inden for et bredt område, indenfor hvilket hovedpersonen har markeret sig. Dette festskrift er ikke nogen undtagelse. 20 forfatters lige så mange artikler er fordelt alfabetisk efter forfatternavn på bogens 362 sider foruden tabula gratulatoria og en stor 10-siders bibliografi.

Emneområdet er bredt inden for de erklærede områder, presse og historie. Det bliver ikke nemmere af, at redaktionen på forhånd har opgivet at strukturere stoffet ved som nævnt at lade artiklerne følge hinanden i den tilfældige rækkefølge, som forfatternes efternavne tilsiger. I denne anmeldelse, der i sagens natur vil have karakter af en opremsning, vil vægten blive lagt på den historiske emnekreds.

Der er to artikler i tidsskriftet, som vil kunne klassificeres som personalhistorie, selvom den ene med samme ret kan kaldes industrihistorie og den anden pressehistorie. Kristof Glamanns »Bryggere på rejse« har undertitlen »Om teknologispredning i det 19. århundrede« og handler om brygger J. C. Jacobsens og sønnen, brygger Carl Jacobsens, rejser og kontakter i Europa. Den giver et indblik i, hvor stor betydning J. C. Jacobsen tillagde sine personlige kontakter til kolleger og konkurrenter i mange lande. Tage Kaarsteds »H. N. Andersen og pressen« handler om, på hvilken måde H. N. Andersen på den ene side udnyttede og på den anden side frygtede pressens indflydelse. Han søgte at bruge sin indflydelse til at påvirke, hvad der kom til at stå i aviserne om ham og hans forretninger og var meget opmærksom på betydningen af negativ omtale. Synspunkterne i denne artikel er behandlet i en større sammenhæng i samme forfatters »Admiralen«, der er anmeldt i Personalhistorisk Tidsskrift 1991:2 på side 250.

Blandt nyttige, historiske artikler findes de økonomiske, der giver en god forståelsesbaggrund for personalhistorien. Hvis f.eks. familietraditionen tilsiger statsbankerotten i 1813 en vigtig rolle i en forfaders fallit, kan Svend Aage Hansens »Pengereformen 1813 – holdninger og vurderinger« anbefales som baggrundslæsning, mens Steen Thomsens interessante gennemgang af udvalgte industrivirksomheders historiske liv, snarere giver baggrund for forståelse af nutiden. Gennemgangen tager udgangspunkt i de industrivirksomheder, der i hhv. 1907, 1938, 1970 og 1987 var blandt de 30 største i Danmark. Samme emneområde berøres af Leon Dalgas Jensen, når han i »Dansk industripolitik mellem kold krig og protektionisme« beskriver, hvordan Marshall-hjælpen udover at være en økonomisk hjælp også begrænsede den danske regerings råderum, eksemplificeret med »Sagen om statslånet til B&W i 1950'erne«.

Anden historieskrivning er repræsenteret ved Carsten Due-Nielsen, der med »Estrups Sikkerhedspolitik«, søger at rehabilitere ham, hvor andre har ment at se en inkonsekvens. Dan Larsen beskæftiger sig med en meget tidligere, særdeles kildefattig periode, idet han i »Tidendemanden« behandler eksistensen af en slags efterretningschef ved nordiske vikingekongers hofstad med udgangspunkt i runestenen fra Asmildklosters kirkes murværk. Hennings Fonskonger bidrager til den meget aktuelle diskussion om demokratibegrebet i sin gennemgang, »1945 – en sæson for 'økonomisk demokrati'«. Endelig skriver Aage Trommer om en hel anden side af vort århundredes

menneskers dagligdag i »Da spejdene kom til Danmark« med undertitlen »Spejderkorpset og de frivillige forbund fra 1910 til ca. 1915«.

Det er en nydelig bog, med mange gode, velfunderede artikler. Festskriftets indbyggede ulempe, de mange artikler uden sammenhæng, er samtidig dets charme. Man kan, med denne bog i hånden, siddende i en god stol, blive bragt langt omkring i løbet af en søndag eftermiddag – også udenfor de emner, som en målrettet læsning ville have begrænset sig til. Måske er netop dette redaktionens mening med artiklernes »tilfældige« rækkefølge.

Poul Steen

Lunds stifts herdaminne från reformationen til nyaste tid. På uppdrag av Lunds stifts domkapitel utg. av Gunnar Carlquist (†). Ser. II. Biografier. 14. De obefordrade prästerna. Lund 1991. 591 s., ill. 250,- sv.kr.

Der foreligger atter et stateligt bind af Lunds stifts præstehistorie: det sidste i biografirækken, med de præster, der blev præsteviet i stiftet, men ikke opnåede et regulært embede her (nogle gange dog andre steder) samt de skibs- og feltpræster, der ses at have gjort tjeneste i Skåne.

Denne nye udgave af skånsk præstehistorie er uløseligt forbundet med Gunnar Carlquists navn. Fra 1948 til sin død 1963 nåede han at publicere otte bind biografier (ser. II: 2-9). efter hans bortgang var det svært at løfte arven, selv om der forelå betydelige forarbejder til resten. Hans afløser blev Krister Gierow, der koncentrerede sit arbejde om det første bind i samme serie, omfattende bisper og domkapitel. Dette udkom 1980, kort efter udgiverens død. I 1985 fulgte endnu et bind (ser. II: 10) og nu altså det sidste bind i rækken, idet man forbereder de manglende tre bind, som vil udfylde hullet og gøre Cawallins gamle præstehistorie overflødig.

Nærværende bind er udarbejdet af Barbro Edlund, der har evnet at holde sine forgængeres høje standard. Det må tages i betragtning, at navnlig for de ældste præsters vedkommende er oplysningerne meget nødtørftige og identifikationen på grund af de meget almindelige navne ofte yderst vanskelig. Det er dog lykkedes udgiveren at udbyde og supplere de ældre, meget kortfattede oplysninger hos Cawallin.

Der er grund til at fremhæve dette værk, især da den danske plan om en ny udgave af Wibergs præstehistorie synes at være kuldsejlet. Derfor skal man lede efter relevante oplysninger i flere værker, og det eneste nyere forsøg på en samlet præstehistorie, nemlig Aage Dahls for en stor del upublicerede arbejde, lever desværre ikke op til de krav, man må stille til den slags værker. Bl.a. mangler der kildehenvisninger, så det fx kan være vanskeligt at se, om forfatteren har belæg for sine antagelser eller om en identifikation bygger på en formodning. Men i Carlquists værk er de skånske præster fra den danske tid forbilliglig biograferet – for denne landsdels vedkommende har vi om føje år fuld dækning. Det er beklageligt, at man herhjemme har foretrukket at standse udgivelsen, selv om der foreligger meget omfattende forarbejder og endog manuskriptet til et stift (Helsingør). Det forekommer usandsynligt, at der skulle mangle både udgivere og interesse! I Sverige er dette arbejde udført stiftsvis, hvilket har bidraget til at finde de rigtige udgivere og fastholde interessen – måske kan en sådan decentralisering hjælpe projektet ud af dødvande? I Paul Nedergaards (og Anders Pontoppidan Thyssens) danske præste- og sognehistorie (1951-1991) er der gjort et forsøg på også at give oplysninger om præster, men der udgør præstelisterne kun en del af sognebeskrivelsen og kan ikke anses for at være en tilstrækkelig erstatning for Wiberg.

Barbro Edlunds bind indeholder i en let overskuelig form kildemæssigt velunderbyggede informationer om ubefordrede skånske præster fra den danske periode. Der kan næppe tilføjles meget væsentligt. Selv kan jeg kun supplere med to testimonier, nemlig for *Christian Christiani Fionius* (s. 10), der fik sit 18.1. 1641 og da havde attestats (Breve fra og til Ole Worm, oversat af H. D. Schepelern, II, 1967, s. 226) og *Jacob Pedersen Ljung* (s. 13), hvis testimonium er dateret 14.4. 1646 (KB GKS 3011, 4, 66f.)

Svagest er dækningen for skibs- og feltpræster i den danske tid, som følger Cawallins liste og klares på én side (s. 483). Af disse blev *Jacobus Nicolai Fionensis* præsteviet ikke 25.5. 1567, men 17.9. 1569. *Andreas Johannis Fabricius* blev 1660 sognepræst i Gamborg i Fyns stift og døde der 7.11. 1670 (Wiberg II, s. 421). *Christen Winther* fik sit testimonium 24.4. 1645 (Breve fra og til Ole Worm, III, s. 105) og blev gift i København (Vor Frue) 11.8. 1659.

I den svenske tid er der yderst få fremmede blandt de biograferede præster. S. 195 anføres *Nicolaus Lorenzen* fra Kiel, fra 1772 rektor for den tyske skole i Karlskrona, præsteviet 1777, men om hans herkomst og senere skæbne savnes oplysninger. Her er tale om slesvigeren *Claus Lorenzen*, født 1747 i Medelby, 1770 indskrevet i Kiel. Efter sin præstevielse vendte han tilbage til Slesvig-Holsten, blev 1778 diakon i Neumünster og døde 1796 som 1. kompastor (Arends II, s. 21; Achelis, Matr. Nr. 6751). Det kan tilføjes, at hans stambog med mange indførsler fra Karlskrona er bevaret i stadsarkivet i Kiel.

Dette bind har i modsætning til Carlquists egne udgaver et særskilt personregister, som letter benyttelsen. For danske præstehistorikere kan bogen tjene som en fornyet påmindelse om, hvad vi mangler!

Vello Helk

Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck. Herausgegeben im Auftrag der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte und des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. Bd. 4-9 1976-91. Hovedredaktør Dieter Lohmeier. Indb. 54 DM.

I 1975 anmeldte vi her i tidsskriftet Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon I-III. Siden da er yderligere 6 bind udkommet, og værket omfatter nu ialt 1322 artikler. Fra og med sjette bind er titlen ændret som det ses oven for, idet byen Lübeck er indtrådt som det ses oven for, idet byen Lübeck er indtrådt som ansvarlig medudgiver. Dermed er også planen for udgivelsen ændret således at man nu i stedet for de beregnede 8-9 bind kalkulerer med 30 bind. Selv om grænselands-synspunktet dermed forskydes en smule behøver den særlige danske interesse ikke at blive mindre. Også mellem hansestaden Lübeck og Danmark går der historiske tråde (se fx bd. 8 artiklen om Emil Helms, født i Åbenrå, barndom på Fyn, borgmester i Lübeck 1945.)

At det har været svært at holde det ambitiøse værk økonomisk flydende sås af at det en tid var nødvendigt at koble det på Kiel-universitetets Særforskningsprojekt der gjaldt enevældens tid, med det resultat at hovedparten af biografierne i bindene 5 og 6 er fra denne periode. De finansielle problemer skulle nu være ryddet til side. Fra og med bind 7 er 1800- og 1900-tallet kommet i forgrunden, og et væld af gode biografier kaster glimtvis lys over en bevæget og grusom epoke.

Foretagendets initiativtager og ankermand Olaf Klose trak sig efter afslutningen af bind 6 tilbage fra redaktionen. Han døde 1987 84 år gammel, og hans biografi, af Dieter Lohmeier, står at læse i niende bind. Lohmeier har længe været tilknyttet værket og tegner sig for en lang række artikler, således i bd. 8 et antal slægtsartikler om de sønderjydske sidelinjer til det danske kongehus og de fleste af de hertil hørende personartikler. Artiklen om kong Christian IX af Danmark er dog overladt Lorenz Rerup; desuden har H. P. Clausen og Harald Jørgensen medvirket her. Efter at Lohmeier er blevet udnævnt til direktør for det slesvig-holstenske landsbibliotek er han indtrådt som hovedredaktør af leksikonnet der således fortsat er i kompetente hænder.

I den første anmeldelse blev udenværkerne gennemgået, slægtsartikler, data-apparat, litteraturfortegnelse, ikonografi og registre. Hertil skal kun føjes at et samlet register for alle udkomne bind fra og med bind 5 er fast inventar, ikke blot som løsblad. Fra bd. 8 er indført klummetitler. Desuden er der nu altid liste over portrætterne med angivelse af kunstner og proveniens. Alle bindene har et smudsomslag hvorpå et af bindets 32 portrætter er gengivet i farver. Sært nok er Angelica Kaufmanns smukke portræt af Julia Reventlow en undtagelse herfra, det er ikke gengivet på tavlerne indeni, og kunstneren er ikke nævnt. I øvrigt er det en smule misvisende når 3 af de 9 omslagsillustrationer forestiller kvinder. Antallet af kvinder sniger sig sjældent op over tre pr. bind. I bind 8 er de tre alle fyrstelige. Der må vel være flere fremtrædende borger- og bondekvinder i landet.

Det sidst udkomne bind prydes af portrættet af Käte Ahlmann, fabrikant, enke efter et medlem af den sønderborgske Ahlmann-familie, en af de ikke få artikler der fortæller om slægtssammenhængen tværs over grænsen.

Det må hilses med tilfredshed at artiklerne gennemgående er blevet længere; i første halvdel af værket var gennemsnitslængden omkring 1,5 side, mens den nu er 2,5. Det er ikke blot en uhyre nyttig håndbog for alle der interesserer sig for personalhistorie, det er også fascinerende læsning. Gennem de enkelte livsforløb fornemmer man en blodig epoke der var manges hverdag. At gen-

nemgå de enkelte ligger uden for denne ramme, kun disse glimt: Den jødiske lærde i Lübeck, S. Carlebach, får sendt sine 5 ældste børn til udlandet før han selv med hustru og tre mindreårige døtre bliver myrdet af nazisterne. Slesvig-Holsteneren Asmus Petersen kan endnu i 1944 sidde i Berlin og arbejde på et værk om landbrugsekonomi, først 1945 søger han ly på hjemegnen, (»Dienstreisen« gingen damals alle nach Westen)! Der er da også perspektiver i den artikel hvor forfatteren nøjes med et »aus kriegsbedingten gründen« som forklaring på et afbrudt arbejde.

Der er al mulig grund til at glæde sig over denne udgivelse. Formatet er håndterbart, papiret godt, satsen læservenlig. Og med Lübecks medvirken og finansiel støtte fra den Slesvig-Holstenske regering sejler projekt Lexikon forhåbentlig i smult vand.

Sv. Cedergreen Bech

Torben Tryde: *Slægten Tryde 1990*. Privat tryk 1991, 88s. + 3 tavler.

Der er tale om en meget smuk bog. Omslaget er usædvanligt, men meget velvalgt og meget vellykket med en farvegengivelse af den plante, der har givet navn til den skånske lokalitet, Tryde, der igen har givet navn til slægten. Teksten står klart og tydeligt og er ganske givet fremstillet ved moderne indskrivningsteknik. Billederne er velvalgte og så klare, som deres forlæg tillader. Der er register og noter, og som noget usædvanligt men praktisk, en engelsk oversættelse, da familien forgrener sig til bl.a. Californien. I tilknytning til noterne er der fyldigere oplysninger om en række slægtsmedlemmer. For udenforstående kan det være lidt svært at orientere sig i registeret, da det er alfabetiseret på fornavn, men det er konstateret, at bl.a. slægtsnavnene Boldich, Gad og Haarløv forekommer.

Bogen er et supplement til Fr. Vilh. Trydes reviderede stamtavle fra 1933 og omfatter som sådan de senere tilkomne slægtsmedlemmer, dog således, at alle, der har nulevende efterkommere, er medtaget fra de tidligere slægtled. De ældre udgaver er dermed ikke overflødiggjort. Fra og med XI-generation er kvinder også medtaget, hvis de efter indgået ægteskab har beholdt navnet Tryde, og mænd, der har Tryde som mellemnavn. Med nutidens lette adgang til at antage (og bortkaste) navne, forekommer disse kriterier usikre og har desuden den uheldige konsekvens, at en søskendeflok bliver splittet p.g.a. mere eller mindre tilfældige navnevalg.

Selvom slægten Tryde, som nævnt, tidligere er behandlet i den genealogiske litteratur, er dens ældste historie stadig præget af hypoteser. Disse kan være inspirerende og vil forhåbentlig trække ny forskning til eller skabe forbindelse til forskere, der allerede har bearbejdet problemerne. Jeg tænker her især på Ulla Boltens Jagds teori om, at moderen til Holger Jacobsen Tryde (1656-1727) kunne være Anen Lauritsdatter Hansen, dbt. 29. marts 1618 i Nakskov, som ældste datter af borgmester Laurits Skrivers. Hypotesen bygger på en oplysning om, at Holger Jacobsen Tryde var fætter til hustruen til sin formand i embedet som præst i Østofte. Måske kan det sjældne fornavn Holger give spor i sagen, da det ikke synes at stamme fra faderens familie? Medens Holger Jacobsens afstamning fra Haderslev er almindelig anerkendt, og som sådan også anført i den i Dansk biografisk Leksikon anførte slægtsoversigt, melder usikkerheden sig, når slægten skal føres endnu en generation længere tilbage. Her forekommer nemlig to muligheder, idet Holger Jacobsens fader Jacob Jørgensen enten kan være søn af diakon Georg Jacobsen af præsteslægten fra Moltrup eller af sognepræst i Gl. Haderslev Georg Jacobsen f. i Lintrup. Forfatteren kan dermed føre slægten tilbage til magister Anders Petersen Barsbøl, død som præst i Lintrup 1584. Som argument anføres navnevalg og valg af universitet. Begge dele har vægt, men noget egentligt bevis er der ikke tale om. Et sådant kan måske aldrig findes, men en anden mulighed kunne evt. være at forfølge det andet spor, diakon Georg Jacobsens skæbne, for derved definitivt at udelukke ham. Forhåbentlig kan bogen inspirere til ny forskning på de her anførte områder, men under alle omstændigheder er den et velkomment supplement til vor slægtshistoriske litteratur.

Velux-fonden har endnu engang forstået at give sine penge godt ud.

Hans H. Worsøe

Holger Hertzum-Larsen: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup. Forslægt og efterslægt. Eget forlag, u.å. [1989]. IV 560, 184 s.

I sin vægtige bog om forslægt og efterslægt til et ægtepar, der levede i Janderup nogle få kilometer vest for Varde i begyndelsen af 1800-årene, kommer Holger Hertzum-Larsen langt omkring, idet han ikke blot følger ægteparrets slægt op til ti generationer bagud i tiden, til anden halvdel af 1400-årene, men også med mange slægtninges hjælp har opsporet oplysninger om efterslægt og slægtens nulevende medlemmer. Dermed er den monumentale slægtsbog kommet til at omfatte mere end 2.000 personer alene når det gælder blodsslægtninge født før 1975 og de i slægten indgiftede personer.

Første dels anerække, forslægten, giver sig selv, mens anden dels efterslægt er behandlet med udgangspunkter i ægteparrets syv børn, fra slægten fra Tirslund (Brørup sogn) over arvingen til fødegården i Janderup og slægterne fra Ubjerg (Ubjerg sogn), Stereobogård (Janderup sogn), Sølsted (Brede sogn) og Dalgård (Egvad sogn) til slægten fra Bredmose (Ho sogn). Som stednavnene viser, var efterslægten i første generation endnu blot blevet spredt over et mindre geografisk område, Sydvestjylland og det nordvestligste hjørne af Sønderjylland; ligesom i mange andre slægter ser man derefter en stor spredning, herunder også udvandring til USA og Canada.

Bogen er ikke som så mange slægtsbøger blot blevet en oprensning af persondata. Med stor tålmodighed har Hertzum-Larsen gennemgået et omfattende arkivmateriale, herunder lensregnskaber og skatteregnskaber, godsarkiver, skifteprotokoller i amts- og godsarkiver, dombøger og tingbøger og skøde- og panteprotokoller. I betydeligt omfang giver han med uddrag af disse kilder social- og kulturhistoriske baggrundsoplysninger for personerne, og i et større tillæg gengiver han som bilag fuldstændige tekster fra de nævnte kilder, læservenligt gengivet med moderne retskrivning og opstillet i nummerorden efter anerne, hvis baggrund og tilværelse de belyser. For den mindre trænede slægtsforsker er der her et helt prøvekatalog over de muligheder, man står over for i arkiverne. Indskudte generationsblade i dette afsnit giver et overblik over sammenhænge, omend man også kunne have ønsket en oversigt, der er mere omfattende end den, der med henholdsvis blot fire og seks generationer gengives på s. IV og 156.

Med det social- og kulturhistoriske stof er bogen blevet af interesse for flere end den behandlede slægts medlemmer. Den belyser på en nærværende måde fortidens bønders liv og vilkår, og det store datamateriale vil være et godt udgangspunkt for undersøgelser af geografisk og social mobilitet.

Bogen er illustreret med mange gengivelser af dokumenter og fotos af kirker, gårde i slægtens eje og et meget stort antal personer og familier, også fra slutningen af forrige århundrede. Sidst findes et personregister over blodsslægtninge og indgiftede personer.

Ole Degn

Berna og Jørgen Møller-Holst: *Slægten efter Christen Mortensen Møller Holst og Sophie Amalie Marie Trøjel*, udg. 1989 på eget forlag, 207 s., ill., pris 195 kr. – Samt Viggo Mulvad: *Mulvadslægten*, udg. 1989 af familien, 315 s., tavler, pris 880 kr.

De to værker har det til fælles, at begge slægter har tilknytning til Ribe/Ribeegnen, og begge værker er efterslægtstavler opstillet generationsvis.

Bogen om slægten Møller Holst omfatter som titlen siger efterkommerne af Chr. M. Møller Holst, f. 1750, d. 1803, sidst sognepræst ved Sct. Mortens Kirke i Randers samt provst i Støvring herred. – Forslægten til samt omtalen af denne præst og hans kone er behandlet på 22 sider, hvoraf de godt 4 sider optages af illustrationer (kort, topografiske billeder og et portræt af præstekonen); forslægten viser forbindelser til flere gamle præsteslægter som f.eks. Ancher og Hegelund, som der godt kunne have været ofret flere sider på. – Den grundigere behandling af slægtens fortid kan måske følge i endnu et bind. Erfaringsmæssigt ville det nu nok have klogest allerede med dette værk at have fået efterkommerne med til at finansiere trykningen af oplysningerne om forslægten. Men enhver forfatter har selvfølgelig lov at disponere sin udgivelse efter eget hovede.

Bogens fyldigste del, ca. 140 sider, optages af behandlingen af præsteparrets 6 børn og deres efterkommere, som det for en meget stor dels vedkommende er lykkedes at følge frem til i dag; af de 6 børn døde en ugift, og en anden fik kun et barn, en søn, der var sømand og sandsynligvis døde på Java. – Efterslægten er for overskuelighedens skyld delt op i afsnit for hver af præsteparrets børn.

Behandlingen af efterslægtens personer ser godt og gedigent ud, levnedsløbene/biografierne indskrænker sig dog til et minimum, nemlig til oplysninger om slutstilling/karrierehøjdepunktet samt angivelse af omtrentlig bopæl (f.eks. bopæl: Kerteminde).

Det – med nævnte forbehold – ganske fortrinlige værk afsluttes med navnerregister samt et par sider kildeangivelser og litteratur.

Værket om slægten Mulvad er som nævnt også en slægtstavle, men med udgangspunkt så langt tilbage som i Niels Hansen Mulvad i gården af samme navn i Bramminge sogn ved Ribe, nævnt 1588-1622; så efterslægten er derfor heller ikke komplet, og kun i nyere tid er døtrenes efterslægt medtaget.

Bogen er forsynet med forord af Ribe-kenderen, arkivar, dr.phil. Ole Degn, Viborg. Ved forfatteren, tidligere sognepræst Viggo Mulvads død i sommeren 1988 var manuskriptet til bogen stort set skrevet færdigt; så enken og børnene har foretrukket »at få det, der forelå, renskrevet og udgivet.« – Det udgivne er altså alene forfatterens samlinger, og enken har ønsket, at bogen måtte »komme til at stå som et minde og til ære for Viggo Mulvad.«

Bogens biografier af de nulevende og de senest afdøde generationer er noget fyldigere, end tilfældet er i ovennævnte slægtsbog Møller Holst. – Men for den ældste tids vedkommende ville en noget grundigere kildeangivelse have været på sin plads. Der synes også at være muligheder for at finde flere oplysninger om de ældste generationer, end der her er fremlagt.

Alt for mange slægtsforskeres indsats med indsamling af materiale kommer alt for ofte aldrig længere end til skrivebordskuffen. – Det er meget positivt, at Viggo Mulvads samlinger her er udgivet. De kan så senere danne grundlag for yderligere forskning i den interessante slægt, hvorfra billedhuggeren Bertel Thorvaldsen stammede på mødrene side.

Anton Blaabjerg

Hanne Engberg: En Kærlighedshistorie. Maria og Orla Lehmann 1843-49, Gyldendal 1991. 368 sider, illustreret, pris 220,- kr.

En god biografi kan kendes på mindst to ting; dels bliver læseren klogere på fortiden og dels bliver hun klogere på sig selv og sin egen samtid. Sådant en biografi har Hanne Engberg skrevet, hvis biografi da er det rigtige begreb for en bog, som indeholder klip fra en 6-årig korrespondance mellem Orla Lehmann, dennes hustru Marie, født Puggaard – af Orla kaldt Maria – og hendes mor Bolette Puggaard, født Hage, gift med den stenrige københavnske købmand Hans Puggaard.

Mellem 1843 og 1849 skrev de tre 488 breve til hinanden, hvoraf tre fjerdedele blev udvekslet mellem Orla og Maria. Til det primære kildemateriale hører endvidere dagbogsoptegnelser fra alle de tre hovedpersoner. Alt imens de skrev forandrede verdenen sig afgørende. Indenfor et tidsspand på 15-20 år blev enevældige regenter i Europas toneangivende lande rystet af folkelige opstande og af borgerskabets krav om demokratiske styreform. Således også i Danmark og i den proces spillede Orla Lehmann som bekendt en central rolle, som anfører for de nationalliberale og som forfatter til det første udkast til Grundloven af 1849.

Denne politiske indsats var ikke uden store omkostninger af privat art; Orla Lehmanns skæbne ville, at han i 1843 i Italien mødte den da 21-årige Marie Puggaard, som han blev stormende forelsket i. Dette bliver indledningen til 6 hektiske år, før Marie gravid for tredje gang dør af tuberkulose i 1849. Kort forinden havde ægteparret Lehmann mistet den 5-6 måneder gamle Bodil.

6 hektiske år, hvor de to, som i deres forlovelses allerførste dage indgik en »sjæleudvekslingspakt« i lange perioder levede fysisk adskilt som følge af Orlas politiske arbejde, samtidig med at de søgte at bevare den psykiske tæthed. Orla Lehmanns udadvendte politiske liv gjorde, sammen med hans natur, det lettere for ham, at overleve denne situation. Maria derimod var som datidens borgerlige kvinder prisgivet sin rolle som (syg) hustru og mor med en tjenende ånd på hver finger. I den situation kunne det være svært at finde kræfterne til at bære savnet af den elskede eller til at leve op til hans idealisering af hende som en anden Jesu-moder. Måske var det lige så meget sjælesorgen, som tuberkulosen, som sled hende op.

Var Maria et offer for Orlas ambitioner på det følelsesmæssige og politiske plan? Nej siger Hanne Engberg, for uden Maria overskud Orla, hun var hans »Raison d'être«; det var i forholdet til hende at han hentede sit psykiske overskud til sit politiske arbejde og til at klare de personlige omkostninger,

som var forbundet hermed. Og det var i kraft af hende han fik pudset sin stil af og blev en »ansvarlig« politiker. Det gamle ordsprog »at der står en kvinde bag (enhver mand)«, som faldt i miskredit, da kvindebevægelsen kom på banen i 70'erne, kunne have været overskriften på Hanne Engbergs bog. Det er imidlertid ikke tilfældet, for bogen handler dybest set om noget andet, nemlig om menneskets psyke, om dets kilder og dets rolle i historien og i det levede liv. Er man til handling og socialhistorie kan man godt blive træt af Maria og Orla og deres sjæletrængsler; men efterhånden som »En kærlighedshistorie« griber om sig, så øges indsigten i såvel det 19. århundredes borgerlige familieliv og – ikke mindst – i den kønsspecifikke identitetsdannelse.

Hanne Engberg er en kyndig guide ud i 1830'ernes og 40'ernes borgerlige følelsesliv; ikke mange indforståetheder får lov at stå uforklaret, når det store, romantiske følelsesregister bliver slået an.

Alligevel er det en uforståelig bog, ikke på det konkrete plan, men på det abstrakte. At samfundet, menneskers mentalitet og familieformer har kunnet ændre sig så radikalt på bare 150 år det er bogens næsten uforståelige – og meget tankevækkende – pointe.

Ning de Coninck-Smith

Jørgen Hæstrup: Far, folk og fisk. Træk af min fars lystfiskerliv ca. 1900-1937. Odense Universitetsforlag, Odense 1989, 84 s. Pris 128,- kr.

Jørgen Hæstrup er en flittig memoire-forfatter. Hans far, der var lærer og kantor i Viborg og fra 1923 domkantor i Odense, gik også med planer om at nedfælde sine erindringer. Men det blev kun til nogle spredte optegnelser, inden døden indhentede ham i 1937. Og tilsyneladende skulle disse erindringer kun omhandle livet som lystfisker – »en del af hans tilværelse, der målte så uhyre lidt i tid, men så umådeligt meget i livsfornemmelse«.

Nu har Jørgen Hæstrup ført faderens planer ud i livet. Til det formål har han både kunnet trække på sin egen hukommelse og på faderens mange avisartikler om oplevelser ved fiskestangen.

Det er lidt af et vovestykke at skrive en hel bog om et så specielt emne, der nok ikke har den allerbedste appel. Og det skal da også bemærkes, at bogen visse steder antager en ret privat og uvedkommende karakter. Som når Hæstrup ved flere lejligheder kaster sig ud i vidtløftige diskussioner om laksens eller ørredens virkelige størrelse og vægt.

Men når dette er sagt, må det også tilføjes, at Hæstrup giver et fint og nuancerigt billede af faderen – et menneske, som både havde et stort behov for at være alene og en usædvanlig evne til at skabe fest omkring sig.

Desuden indeholder bogen en række interessante miljøskildringer fra det midtjyske. Vi kigger inden for i Hagebro kro, der ofte udgjorde endestationen på en tre uger lang odysse langs Karup å. Og vi møder flere lodsejere; de skulle give tilladelse til, at der kunne fiskes fra deres åbrinker. Særligt fascinerende er beskrivelsen af den stolte og patriarkalske hedebonde Stoldal, der lidt efter lidt åbnede sit hjem for Hæstrup og hans fiskekammerater. Til sidst blev gæsterne beværtet efter alle kunstens regler – mens gårdens egne folk levede yderst spartansk.

Læseren stifter også bekendtskab med et par af egnens originaler; en af dem bød alle førstegangsbesøgende på en kamferdrøm, der kunne slå selv en københavnsk bartender ud.

Endelig fortæller Jørgen Hæstrup om dengang han, faderen og en onkel aflagde besøg på Holsted hotel, og værtinden overtalte dem til et sandt gastronomisk eventyr, som hotellet endda delvis selv betalte. Det viste sig bagefter, at værtinden havde en fortid som køkkenchef ved et større københavnsk hotel, og at hun nu stort set aldrig fik opgaver, der gav hende mulighed for at vise, hvad hun og huset formåede. Så da der endelig dukkede tre byfolk op, slog hun øjeblikkelig til ... Det er en historie, der kan henlede tanken på »Babettes gæstebud«.

Bogen er forsynet med en række velvalgte fotos fra forfatterens eget arkiv og fra Lokalhistorisk Arkiv i Viborg.

Jørgen Mikkelsen

Holger Hertzum-Larsen: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup. (Ole Degn)	129
Berna og Jørgen Møller-Holst: Slægten efter Christen Mortensen Møller Holst og Sophie Amalie Marie Trøjel. (Anton Blaabjerg)	130
Viggo Mulvad: Mulvad-slægten. (Anton Blaabjerg)	130
Hanne Engberg: En kærlighedshistorie	131
Jørgen Hæstrup: Far, folk og fisk. (Jørgen Mikkelsen)	132

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1991:

Finn Andersen (sekretær f. nord. anl.), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Schlegels Allé 1, 1807 Frederiksberg C.

Sv. Cedergreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, 2300 København S.

Ida Dybdahl, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Larsen, Klostermarken 13, 9000 Ålborg.

Lise Lund (kasserer), Filsofsgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe (DIS-DK), Trolldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Granstuevej 14, 2840 Holte.

Hans H. Worsøe (formand), Tækkerløkke 34 A, 6200 Åbenrå.

Brug vedhæftede bestillingskort til Samfundets publikationer. Ekstra eksemplarer kan erhverves hos sekretæren og formanden.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:
HVEM FORSKER HVAD, Christian Xs Vej 27, 8260 Viby,
hvor også ældre årgange kan købes.

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er landsarkivar, cand.mag. Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktøren, cand. mag. Tommy P. Christensen.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til sekretæren, Poul Steen, Granstuevej 14, 2840 Holte, eller kassereren, Lise Lund, Filosofgangen 23, 2., 5000 Odense C. Medlemskontingent udgør for 1992: 130 kr.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig iverigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med normal linieafstand (1½ linieafstand) og bred margin. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme. Illustrationsforslag med tilhørende undertekster vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter rentrykning har fundet sted, får forfatteren tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser til tidsskriftet kan frit rekvireres fra redaktionen.

Redaktionens adresse: Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st., 2300 København S.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske forskningsråd, tipsmidlerne og Alfred Goods Personalhistoriske Fond.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

ISSN 0300-3655